

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

SANATA YÖNELİK İLGİ İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ VE
MANEVİYAT ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

YAZAR

SEMA ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. HIZIR HACİKELEŞOĞLU

ORDU- 2024

TEZ KABUL SAYFASI

Sema ŞAHİN tarafından hazırlanan “Sanata Yönelik İlgi İle Psikolojik İyi Oluş Ve Maneviyat Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma ” başlıklı bu çalışma, 16.07.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Doç. Dr. Hızır HACIKELEŞOĞLU Ordu Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi	İmza
Üye	Doç. Dr. Sait KAR Ordu Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi	İmza
Üye	Doç. Dr. Yahya TURAN Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi / İslami İlimler Fakültesi	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sema ŞAHİN

ÖZET

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

SANATA YÖNELİK İLĞİ İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ VE MANEVİYAT ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

SEMA ŞAHİN

Bu araştırmanın amacı sanata yönelik ilgisi ile psikolojik iyi oluş, dindarlık ve maneviyat arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çerçevede çalışma iki ana bölümden oluşarak ilk bölümde konu başlıkları ve alt yapısı hakkında bilgi verilmiş devamında ise elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni 2023/2024 eğitim öğretim yılı Gümüşhane ve Ordu Üniversitesinde aktif öğrenim gören 18-50 yaş aralığındaki İlahiyat Fakültesi öğrencilerini kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen %33,1 erkek, (n=132), %66,9 kadın (n=267) olmak üzere toplam 399 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada, Sanat İlgisi Ölçeği, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Maneviyat Ölçeği ve İçsel Dini Motivasyon Ölçeğinden oluşan anket formları kullanılmıştır. Örneklemden elde edilen formların istatistiksel analizi SPSS 25.0 istatistiksel paket programı kullanılarak incelenmiştir. Değişkenlerin puan ortalamalarındaki farklılıkları tespit edebilmek için iki gruplu değişkenlerde bağımsız örneklem T-test analizi uygulanmıştır. Üç ve daha fazla gruplu değişkenlerde One-Way ANOVA analizi, ölçeklerin birbirleri arasındaki ilişkinin yönünü ve yordayıcılığını tespit edebilmek için pearson korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma bulgularında (a) sosyo-demografik değişkenlerle sanata yönelik ilgi ve alt boyutları arasında duygu-algı eksenli sanat ilgisi alt boyutu haricinde anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı; (b) sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş, dindarlık, maneviyat ve (c) dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Sanat ilgisinin duygu-algı ve davranış alt boyutu ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan dindarlığın sanata yönelik ilgi ve psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu; ayrıca sanata yönelik ilginin psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sanat Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş, Din, Dindarlık, Maneviyat.

ABSTRACT

PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST IN ART AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND SPIRITUALITY

SEMA ŞAHİN

The objective of this study is to investigate the relationship between interest in art and psychological well-being, religiosity and spirituality. The study is divided into two main parts. In the first part, the subject headings and substructure were defined, and the data obtained were subsequently analysed. The study employed the relational screening model, a quantitative research method. The study population comprises students enrolled in the Faculty of Theology between the ages of 18 and 50, currently pursuing studies at Gümüşhane and Ordu Universities during the 2023/2024 academic year. The study sample consisted of 399 individuals, 33.1% male (n=132) and 66.9% female (n=267), selected via random sampling. In the study, questionnaire forms comprising the Art Interest Scale, Psychological Well-Being Scale, Spirituality Scale and Intrinsic Religious Motivation Scale were utilised. The statistical analysis of the forms obtained from the sample was conducted using the SPSS 25.0 statistical package programme. To determine the differences in the mean scores of the variables, independent sample T-test analysis was applied for variables with two groups. One-Way ANOVA analysis was applied for variables with three or more groups, and Pearson correlation analysis was applied to determine the direction and predictiveness of the relationship between the scales. Research findings show that (a) there is no significant relationship between socio-demographic variables and interest in art and its sub-dimensions; (b) there are significant positive relationships between interest in art and psychological well-being, religiosity, spirituality and (c) between religiosity and psychological well-being. There are significant positive relationships between the emotion-perception and behaviour sub-dimensions of interest in art and religiosity. On the other hand, it was observed that religiosity had a predictive effect on interest in art and psychological well-being, and interest in art had a predictive effect on psychological well-being.

Key Words: Psychology of Religion, Interest in Art, Psychological Well-Being, Religion, Religiosity, Spirituality.

TEŞEKKÜR

Akademik anlamda yapılan her çalışma ve araştırma bir psikolojik süreci içermekte ve birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Nitekim bir çalışmanın ortaya çıkmasında çok emek sarf edip gayret göstermek gerektiği gibi pek çok şeyden de fedakârlık yapmak gerekmektedir. Aynı zamanda bu araştırma tıpkı diğer araştırmalar gibi sadece kişinin kendi çaba ve gayretiyle değil birçok kişinin ilgi ve desteğiyle de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple gerek tez sürecim gerekse ilim hayatım boyunca destek veren herkese teşekkür etmeyi bir vefâ borcu ve vazife olarak görmekteyim.

Öncelikli olarak lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca ilgisini, sabrını ve desteğini esirgmeden bilgisini ve tecrübelerini paylaşan, öğrencisi olmaktan mutluluk ve onur duyduğum, akademik alandaki rol modelim, kıymetli danışmanım Doç. Dr. Hızır HACIKELEŞOĞLU'na rehberliği ve emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans sürecimin bir bölümünde danışmanım olan ilminden faydalandığım değerli Doç. Dr. Fatıma Zeynep BELEN'ne teşekkür ederim. Lisans eğitimimden bugüne kadar desteğini hiç esirgmeden bana rehberlik eden çok değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a, yaşam tarzı ve ilim yolculuğuyla bana örnek olan ve önerilerini eksik etmeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Fikret KARAMAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Araştırma sürecimde beni derslerine kabul ederek bilgisini paylaşan ve düşünce dünyamı genişleten değerli hocam Doç. Dr. Sait KAR'a ve ihtiyacım olduğunda yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. İbrahim Furkan GÜVEN'e teşekkür ederim. Ayrıca anketleri doldurarak çalışmama katkı sağlayan herkese teşekkür ederim.

Son olarak maddi manevi desteğiyle hep yanımda olan, “Gayret bizden, tevfik Allah'tandır” düsturuyla beni yetiştiren, bana her gün yeni bir şey öğreten, tüm duygularımı paylaşan biricik babama, tanıdığım en bilge kadın olan, merhametiyle beni kuşatan nûruaynım canım anneme ve neşe kaynağım, en büyük zenginliğim, ilgisiyle beni saran kıymetlim ağabeyime sonsuz teşekkür ederim. Bu süreçte fiziken olamasa da hep varlığını hissettirerek destek olan manevi kız kardeşim, değerli dostum Esra'ya çok teşekkür ederim. Bana hayat bahşeden ve sahip olduğum her şeyin asıl sahibi Rabbim'e, bana bu duyguları nasip ettiği için hamd ediyorum.

“Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.”

Sema ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ KABUL SAYFASI.....	ii
ETİK BEYANI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi.....	2
1.3. Problemler ve Hipotezler.....	3
1.3.1. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri.....	3
1.3.2. Hipotezler.....	3
2. YÖNTEM	5
2.1. Araştırmanın Modeli ve Deseni.....	5
2.2. Evren ve Örneklem.....	5
2.3. Araştırmanın Sayıltıları ve Sınırlılıkları.....	5
2.3.1. Sayıltılar	6
2.3.2. Sınırlılıklar	6
2.4. Veri Toplama Araçları.....	6
2.4.1. Sanat İlgisi Ölçeği.....	6
2.4.2. Maneviyat Ölçeği.....	7
2.4.3. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği	7
2.4.4. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.....	8
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	10

3.1.	Sanatın Tanımı ve Tarihçesi	10
3.1.1.	Sanat ve Din İlişkisi	13
3.1.2.	Sanat ve Psikoloji İlişkisi	16
3.2.	Dinlerin Sanata Bakışı	19
3.2.1.	İslam'da Sanat	20
3.2.2.	Hristiyanlıkta Sanat	23
3.2.3.	Yahudilikte Sanat	24
3.2.4.	Diğer Dinlerde Sanat	25
3.3.	Psikolojik İyi Oluş	27
3.3.1.	Ryff'ın Çok Boyutlu Psikolojik İyi Olma Modeli	30
3.3.2.	Psikolojik İyi Oluşu Etkileyen Faktörler	34
4.	SANATA YÖNELİK İLĞİ, PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ VE MANEVİYAT.	36
4.1.	Din ve Maneviyat	36
4.2.	Dindarlık ve Boyutları	39
4.3.	Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş, Din ve Maneviyat İlişkisi	43
5.	BULGULAR VE YORUMLAR	47
5.1.	Örneklem Grubu ve Özellikleri	47
5.2.	Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı	47
5.2.1.	Örneklem Grubunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	47
5.2.2.	Örneklem Grubunun Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı	47
5.3.	Örneklemin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sanata Yönelik İlgi Düzeyleri	48
5.3.1.	Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Sanat İlgi Düzeyleri	49
5.3.2.	Örneklem Grubunun Sınıf Düzeyine Göre Sanat İlgi Düzeyleri	49
5.4.	Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulgular	51
6.	TARTIŞMA	55
6.1.	Örneklemin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sanata Yönelik İlgi	

Düzeylerinin Tartışılması	55
6.2. Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulguların Tartışılması	59
SONUÇ VE ÖNERİLER	71
KAYNAKÇA.....	75
EKLER	96
Ek 1. Sanat İlğisi Ölçeği.....	96
Ek 2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	97
Ek 3. Maneviyat Ölçeği.....	98
Ek 4. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği.....	99
EK 5. Etik Kurul Kararı	100
ÖZGEÇMİŞ	101

TABLULAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1: Ölçeklerin Normal Dağılımını Gösteren Değerler	9
Tablo 2: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	47
Tablo 3: Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı.....	47
Tablo 4: Örneklem Grubunun Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı.....	47
Tablo 5: Ölçeklerden Elde Edilen Toplam Puanlara Yönelik Bulgular	48
Tablo 6: Cinsiyete Göre Sanat İlgisi T-Test Sonuçları	49
Tablo 7: Sınıf Düzeyine Göre Sanat İlgisi ANOVA Sonuçları	49
Tablo 8: Yaş Düzeyine Göre Sanat İlgisi ANOVA Sonuçları.....	50
Tablo 9: Sanata Yönelik İlgisi ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi).....	51
Tablo 10: Sanata Yönelik İlgisi ile Dindarlık ve Maneviyat Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi).....	52
Tablo 11: Psikolojik İyi Oluş ile Dindarlık ve Maneviyat Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi).....	53
Tablo 12: Dindarlığın Sanata Yönelik İlgisi Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	53
Tablo 13: Dindarlığın Psikolojik İyi Oluşu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	53
Tablo 14: Sanat İlgisinin Psikolojik İyi Oluşu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	54

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

Akt	: Aktaran
bs.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Edt.	: Editör
N	: Number (Kişi Sayısı)
p	: P-Value (Anlamlılık Değeri)
pp.	: Pages (Sayfalar)
sd.	: Standart Deviation (Standart Sapma)
ss.	: Sayfa Sayısı
t	: Ortalama Arasındaki Fark
vb.	: Ve Benzeri
\bar{X}	: Mean (Ortalama)

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsanın düşünme kapasitesinin en yüce ifadesi olarak sanat, tarih boyunca insanla var olagelen bir fenomen şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Her toplumun farklı gelişim özelliklerine göre kendine özgü bir sanat anlayışı söz konusudur. Toplumların ortaya koymuş oldukları sanat eserleri ise yaşadıkları döneme, inançlarına ve değerlerine dair bir ayna görevi üstlenmektedir (Ekinci, 2023, s. 3). Aynı zamanda sanat, sosyo- kültürel etkileri ile beraber psikoloji düzleminde incelenmesi gereken bir kavramdır. Nitekim insan, çevresindeki insanlarla ilişki ve etkileşim halinde olmasıyla sosyolojik olarak incelenen bir varlık olduğu kadar psikolojik süreçleri de içeren bir varlıktır.

İnsanoğlu hayatı boyunca çeşitli olaylarla karşılaşmakta ve belli tutumlar çerçevesinde yaşantısını şekillendirmektedir. Bu süreçte olumsuz olaylar karşısında edinilen korku, öfke ve değersizlik gibi içsel çatışmaları içeren duygu ve düşünce ve psikolojik travmalar bilinçaltı tarafından bastırılabilir. Soyut olarak bastırılan veya bilinçaltı tarafından saklanan bu duygular somut olarak renk, ses ve diğer imgesel yollarla ortaya çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla bu imkânı sağlayan sanat ve sanatsal faaliyetler bireyin ruh sağlığını iyileştirmede aracılık rolü üstlenerek sağaltıcı bir göreve sahip olmakta ve tedavi olarak kullanılabilir. Örneğin Frida Kahlo ve Francisco Goya gibi sanatçıların hayatları incelendiğinde sanatın, bireyin içsel çatışmalarını dindirmesine, mutlu olmasına, kendini keşfetmesine ve hayatının anlamını kavramasına olanak sağlayabildiği görülmektedir (Esenyel, 2019, s. 74; Şenol, 2023, s. 35,56-67). Tarih boyunca tıpkı sanat gibi insan üzerinde derin etkilere sahip olan bir diğer olgu ise din olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din her ne kadar farklı boyutlara sahip olsa da nihayetinde duygular üzerinden yaşanabilmektedir. Bu noktada insanların kendi duygu ve düşüncelerini ifade etme ihtiyacı hissetmeleri ile din ve sanat arasında bir etkileşimin meydana geldiği iddia edilebilir. Bu iki olgu arasında meydana gelen etkileşim karşılıklı bir ilişki içerisinde cereyan etmektedir. Din, sanat vasıtasıyla öğretilerini, değerlerini, emir ve yasaklarını aktarırken, sanat ise dinin manevi yönünden feyz alarak etki alanını zenginleştirmektedir. Bu çerçevede sanatın var olduğu topluluklarda dini inancın soyutlanması beklenemez. Gerek maddi gerek manevi olarak sanat, insanların duygularını aktarmada genellikle bir köprü misyonu üstlenmektedir.

Duygular, bireylerin yaşamlarında önemli bir etkiye sahiptir. Duyguların aktif olarak kullanımının bireylerin verdikleri kararlardan inançlarına kadar etki ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin duygu yoğunlukları, psikolojik iyi oluş düzeylerini de olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Sanatın aracılık rolü bu noktada önem arz etmektedir. Sanat aktiviteleriyle uğraşmanın pozitif ruh haline katkı sağladığına dair çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu bağlamda dinin kendisini sanat aracılığıyla ifade ettiği düşünüldüğünde sanata yönelik ilginin din ya da dindarlıkla ilişki içerisinde olduğu iddia edilebilir.

Yurt dışı çalışmalarına bakıldığında sanat ilgisinin tarihsel sürecini, psikoloji ile ilişkisini ve dindarlık konularını içeren pek çok çalışma mevcuttur. Ülkemizde bu konu etrafındaki kavramlarının ayrı ayrı incelendiği araştırmalar mevcut olsa da psikoloji alanında aralarındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede İlahiyat fakültesi örneklemini içerisinde sanata yönelik ilgi ile, psikolojik iyi oluş ve maneviyat ilişkisi, bu çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

İnsanlar günlük yaşamlarında doğrudan ya da dolaylı olarak sanatsal öğeler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Örneğin sanat şekilleri veya tasarımları kahvaltılık tabağından, aksesuarlara, mobilyalardan kullanılan sofra takımlarına kadar görülebilmektedir. Bu yönüyle sanatın, insanın yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir (Brommer ve Horn, 1985, s. 8; akt: Mercin ve Alakuş, 2007). Bireysel olarak sanat, kişinin bilinçaltının etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bireyin yaşamış olduğu toplum ve kültürel çevre sanat eserinden bağımsız düşünülmemelidir. Sanat, bireyin gelişmesini, dönüşmesini, duygularını tanımlamasını ve varlığını kanıtlamasını sağlayan önemli bir vasıta. Bu vasıta sayesinde zaman içinde kendisini gösteren, bireye ait doğuştan yetenekler geliştirilerek, sanatın iyileştirici gücünden hareketle insanlık duyguları da eğitilebilir (Demirkol, 1999, ss. 7-9).

Sanat, güçlü bir iletişim aracı olmasıyla insanların birbirlerini anlamalarını kolaylaştırmaktadır. Özne olarak ortaya çıkmasıyla beraber evrensel nitelikler taşıyan sanatın, bireylerin din, dil, ırk ayrımı yapmadan ortak bir görsel dilin oluşmasına katkı sağladığı da söylenebilir. Bu çerçevede sanatın nihai amacının ortaya çıkan eser vasıtasıyla bireylerin kendilerini ve başkalarını tanıma ve tanıtma olduğu söylenebilir (Mercin ve Alakuş, 2007). Bahsedilen amacın gerek icra eden kişi için gerekse sanatla

ilgilen kişiler için, bu yönüyle çok etkileyici olması, bireylerin iç dünyalarını keşfetmelerine ve zevk almalarına da olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla sanatın, bu özelliği ile dine yaklaştığı söylenebilir.

Dinin sanat içerisinde nasıl bir yere ve etkiye sahip olduğu, teolojinin konuları arasında yer alırken, sanatla ilgilenen bireylerin, psikolojik iyi oluşları ve dindarlık/maneviyat düzeylerinin sanata ilgi duymalarında etkili olup olmaması din psikolojisinin araştırma konuları arasına girmektedir. Bu çerçevede araştırmanın amacı, üniversitede aktif olarak öğrenim gören 18-50 yaş aralığındaki örneklem grubu içerisinde; sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluş ve maneviyat arasında ilişki ve etkileşimin olup olmadığını incelemektir.

1.3. Problemler ve Hipotezler

1.3.1. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri

Bu çalışmanın temel problemini “Sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluş ve dindarlık/maneviyat arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusu oluşturmaktadır. Yapılan bu araştırmada şu soruların cevabı aranmıştır;

1. Sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Sanata yönelik ilgi ile dindarlık/maneviyat arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Psikolojik iyi oluş ile dindarlık/maneviyat arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Dindarlık, sanata yönelik ilgi üzerinde yordayıcı bir güce sahip midir?
5. Dindarlık, psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güce sahip midir?

1.3.2. Hipotezler

Katılımcıların sanata yönelik ilgi düzeyleri cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve medeni durumlarına göre anlamlılık düzeyinde farklılaşmaktadır. Aynı zamanda dindarlık/maneviyat ve psikolojik iyi oluş ile sanat ilgisi arasındaki ilişkiler anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre;

H₁: Kadınların sanata yönelik ilgileri, erkeklere göre daha yüksektir.

H₂: Kadınların duygu-algı eksenli sanata yönelik ilgileri, erkeklere göre daha yüksektir.

H₃: Yaş düzeyi arttıkça insanların sanata yönelik ilgileri de artmaktadır.

H₄: Sınıf düzeyi arttıkça insanların sanata yönelik ilgileri de artmaktadır.

H₅: Sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Sanata yönelik ilgi ile maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₈: Duygu- algı eksenli sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₉: Davranış eksenli sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₀: Psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₁: Psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₂: Dindarlık, sanata yönelik ilgi üzerinde yordayıcı bir güce sahiptir.

H₁₃: Dindarlık, psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güce sahiptir.

H₁₄: Sanata yönelik ilgi psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güce sahiptir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli ve Deseni

Bilimsel bir araştırmanın doğrulanabilirliği ve güvenilirliği uygulanan yöntem ile doğrudan ilişkilidir. Yöntem, yapılan araştırmaların çeşitli aşamalarında uygulanacak teknikleri bir disiplin içerisinde düzenleyerek genel anlamda gerçek bulguya götüren bir yol olarak nitelendirilebilir (Türkdoğan ve Gökçe, 2015, ss. 224-227). Bir diğer ifadeyle yöntem, araştırmacının, araştıracağı konu ve yönelmiş olduğu amaca en uygun mantıklı yolu seçmesi ve uygulama aşamasında uygun olan teknikleri belirlemesidir (Kartopu, 2012, s. 75). Yöntem, ampirik veri toplama tekniklerini tek başına ifade etmekte ve bunun yanı sıra araştırmacıların felsefi ve teorik bakış açılarını da kapsamaktadır (Dikeçligil, 1997, s. 104).

Bilimsel araştırmalarda kullanılacak olan araştırma modelinin doğru seçilerek, güvenilir olan yöntem ve tekniklerin belirlenerek kullanılması sosyal araştırma ve çalışmaların etkinliğini göstermektedir (Türkdoğan ve Gökçe, 2015, s. 190). Bu bağlamda araştırmamızda, belirlenen amaca uygun bir yöntem olarak ilişkisel tarama modeli (survey metodu) kullanılmıştır. Survey (tarama) yöntemi, iki veya daha fazla sayıdaki değişkenler arasındaki ilişkiyi yüzde farkı ve korelasyon katsayısı ile ifade edilmesini sağlamaktadır. Bu yöntemin, gerek betimleyici gerekse açıklayıcı bilgilerin elde edilmesini kolaylaştırması bir avantaj olarak değerlendirilebilir (Karaca, 2017, s. 60). Bu çerçevede sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluş ve maneviyat/dindarlık olguları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan bu çalışma, ikiden fazla değişkenin olmasından dolayı ilişkisel tarama modeliyle gerçekleştirilen nicel bir araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırma stratejisi ise kesitsel desenli bir araştırma olarak planlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde aktif olarak öğrenim gören 18-50 yaş aralığındaki bireyleri kapsamaktadır. Araştırmanın örnekleme ise % 33,1 erkek, (n=132), %66,9 kadın (n=267) olmak üzere toplam 399 kişiden oluşmaktadır. Aynı zamanda örneklemin %4,3 evli (n=17) %94,7 bekâr (n=378) olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Araştırmanın Sayıltıları ve Sınırlılıkları

Araştırmada, sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluş ve maneviyat/dindarlık gibi geniş kapsamlı ve alt boyutları olan konular incelendiğinden dolayı bazı sayılıtlar ve sınırlılıklar söz konusudur.

2.3.1. Sayılıtlar

Araştırmanın örneklem grubunda yer alan 399 katılımcının, kendilerine verilen ölçek maddelerini içtenlik ve samimiyetle cevapladıkları; araştırmada ölçülecek konunun ve ana fikrin katılımcılar tarafından doğru bir şekilde anlaşıldığı varsayılmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçek ölçütlerinin geçerli ve güvenilir olduğu ve örneklemin evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.

2.3.2. Sınırlılıklar

Araştırma, 18-50 yaş aralığındaki 399 kişiden oluşan örneklem grubuyla sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın verileri belli tarihler arasında Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde aktif öğrenim gören örneklem grubundan elde edilmiştir. Buradan hareketle zamanla bireylerin düşünce, ilgi ve tutumlarının değişebileceği göz önünde bulundurularak, araştırmada elde edilen sonuçların belirtilen zaman ve örneklem ile sınırlı tutulduğu ifade edilmelidir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla anket tekniğinden faydalanılarak “*Sanat İlgisi Ölçeği*”, “*Psikolojik İyi Oluş Ölçeği*”, “*Maneviyat Ölçeği*” ve “*İçsel Dini Motivasyon Ölçeği*” olmak üzere dört ölçek kullanılmıştır.

2.4.1. Sanat İlgisi Ölçeği

Sanat İlgisi Ölçeği, bireylerin sanata yönelik ilgilerinin olup olmadığını ölçmek amacıyla geliştirilen bir ölçme aracıdır. Taşkesen (2014) tarafından geliştirilen 25 maddelik taslak ölçek, daha sonra 20 madde ile sınırlandırılmış. Ölçeğin geliştirilme çalışmasına 98 kız, 73 erkek olmak üzere 171 üniversite öğrencisi katılmıştır. Sanat İlgisi Ölçeğinin derecelenmesi 5’li Likert tipi ile hazırlanmış olup her bir madde 1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlandırılarak yapılmaktadır. Tasarlanan ölçek 2 alt boyuttan oluşmakta olup duygu-algı alt boyutunu 1, 3, 5, 6, 9, 11, 13, 14, 16, 17. maddeleri; davranış alt boyutunu

ise 2, 4, 7,8, 10, 12, 15, 18, 19, 20. maddeleri kapsamaktadır. Belirtilen her bir alt boyutta 10 madde yer almaktadır. 5 olumsuz (3, 5, 9, 13, 16), 15 olumlu olmak üzere 20 maddeden oluşan ölçeğin faktör analizi neticesinde özdeğeri 4,00 üzerinde olan ve toplam varsayansın %41' ini açıklayan 2 faktörlü yapı ortaya çıkmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi neticesinde uyum indeksi değerlerinin RMSEA= .052, GFI= .90, CFI= .90, AGFI= .89, NFI= .89, NNFI= .90 ve SRMR= .048 olarak bulunduğu belirtilmiştir. Sanat İlgisi Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının, $\alpha = .84$ olduğu görülmektedir (Taşkesen, 2014). Mevcut araştırmada ise sanat ilgisi ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının $\alpha = .88$ olduğu tespit edilmiştir.

2.4.2. Maneviyat Ölçeği

Maneviyat Ölçeği, bireyin Allah'a bağlanma hissi, aşkın olan ile bağ kurma, hayatın anlamını arama, inancın özelleştirilmesi gibi insanın maneviyatının çeşitli boyutlarını değerlendirmek amacıyla gençlere ve yetişkin bireylere yönelik bir ölçme aracıdır. Şirin (2018) tarafından geliştirilen ölçek çalışmasına 16-67 yaş aralığında olan 412 kadın, 161 erkek olmak üzere 573 birey katılım sağlamıştır. İlgili ölçek 5'li likert tipi olup (1= bana hiç uygun değil, 2= bana uygun değil, 3= bana biraz uygun, 4= bana oldukça uygun, 5=bana tamamen uygun) 3 olumsuz (8, 13, 26) 24 olumlu olmak üzere 27 maddeden oluşmaktadır. Tasarlanan ölçekte 7 alt boyut bulunmaktadır. Manevi başa çıkma alt boyutunu 9, 12, 20,21, 23. maddeleri; aşkınlık alt boyunu 19, 20. maddeleri; manevi yaşantı boyutunu 3, 11, 24, 25, 27. maddeleri; anlam arayışı alt boyutunu 7, 14, 15, 17. maddeleri; manevi hoşnutluk alt boyutunu 6, 8, 13, 26. maddeleri; bağlantı alt boyutunu 1, 2, 4, 18. maddeleri; tabiatla uyum alt boyutunu 5, 10, 16. maddeleri kapsamaktadır. Yapılan analiz neticesinde KGO değeri 0,69, KGİ ise 0,77 olarak ifade edilmektedir. Ölçek toplam puan açısından değerlendirildiğinde alınacak en yüksek puanın 135, en düşük puanın 27 olduğu belirtilmektedir. Maneviyat Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının, $\alpha = .90$ olduğu görülmektedir (Şirin, 2018, s. 1304). Mevcut araştırmada ise Maneviyat Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının $\alpha = .89$ olduğu tespit edilmiştir.

2.4.3. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

Dindarlığın içsel motivasyonunu ölçmek amacıyla hazırlanan “İçsel Dini Motivasyon Ölçeği” Hoge (1972) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 10 maddeden oluşmakta olup 7 maddesi olumlu, son üç maddesi ise olumsuz yapıdadır. Ölçeğin puanlaması 5'li likert

tipi olup (1= hiç katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum, 5= tamamen katılıyorum) 0'dan 4'e kadar puanlama yapılmıştır. Ölçekte olumsuz cümle yapısına sahip 3 madde (8., 9., 10) ters kodlanmaktadır. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama geçerlik ve güvenilirlik çalışması Faruk Karaca tarafından yapılmıştır. Analiz neticesinde maddeleri ikiye bölme tekniğiyle iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısının .76, Cronbach Alfa katsayısının ise $\alpha = .94$ olduğu görülmektedir (Karaca, 2001). Mevcut araştırmada ise İçsel Dini Motivasyon Ölçeği'nin Cronbach Alfa katsayısının $\alpha = .70$ olduğu tespit edilmiştir.

2.4.4. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, yeterlik hissi, anlamlı ve amaçlı bir yaşama sahip olma gibi kavramları ölçmek amacıyla Diener tarafından 2009 yılında geliştirilmiştir. Ölçek 8 olumlu maddeden oluşmaktadır. İlgili ölçek 7'li likert tipi derecelendirme (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=biraz katılmıyorum, 4=kararsızım 5=biraz katılıyorum 6= katılıyorum 7= kesinlikle katılıyorum) ile puanlanmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama geçerlik ve güvenilirlik çalışması Telef (2013) tarafından yapılmıştır. 529 öğretmen adayına uygulanan çalışma neticesinde açımlayıcı faktör analizi neticesinde toplam açıklanan varyansın %42 olduğu belirtilmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri ise .54 ile .76 arasında hesaplanmış olup, doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerlerinin RMSEA= 0.08, SRMR=0.04, GFI= 0.96, NFI= 0.94, RFI= 0.92, CFI= 0.95 ve IFI=0.95 olarak bulunduğu ifade edilmektedir. Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının, $\alpha = .80$ olduğu görülmektedir (Telef, 2013). Mevcut araştırmada ise Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısının $\alpha = .87$ olduğu tespit edilmiştir.

2.4. İşlem

Bu çalışmada verilerin toplanması araştırmanın amacına ve problemlerine uygun olacak şekilde, 20 Ocak 2024 – 20 Mart 2024 tarihleri arasında Gümüşhane Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde aktif öğrenim gören bireylere uygulanan 65 sorudan oluşan ölçek bataryası aracılığıyla sağlanmıştır. Örneklemden elde edilen formların istatistiksel analizi, SPSS 25.0 istatistiksel programı aracılığıyla yapılmıştır. Özensiz doldurma gibi çeşitli sebepler nedeniyle 11 adet anket formu veri setinden çıkarılmıştır. Gerçekleştirilen veri analizi 399 kişiden oluşan örneklem grubunu kapsamaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklere katılımcıların verdikleri cevapların normal dağılım

gösterip göstermediğinin *Skewness* (çarpıklık) ve *Kurtosis* (basıklık) skorları ile anlaşılacağı ifade edilmektedir (Vural vd., 2022, s. 48). Ölçeklerin kabul edilebilir olması için *Skewness* ve *Kurtosis* değerlerinin 2 ile -2 arasında olmasının gerektiği belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, ss. 79-83). Bu çerçevede çarpıklık ve basıklık testleri hesaplanarak normal dağılım gösterdiği tespit edilerek ve veri analizlerinde parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin hepsinin yeterli değerleri karşıladığı Tablo 1’de görülmektedir. Araştırmada normallik dağılım testinin ardından elde edilen verilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesi amacıyla, bağımsız değişkenler için T-testi, Tek Faktörlü Varyans Analizi-ANOVA ve Pearson Momentler Çarpım Korelasyon analizleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin derecesini tespit etmek amacıyla aşamalı çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1: Ölçeklerin Normal Dağılımını Gösteren Değerler

Ölçekler	Skewness	Kurtosis
Sanat İlgisi	-0,455	-0,112
Duygu-Düşünce	-0,155	0,624
Davranış	-0,576	-0,268
Psikolojik İyi Oluş	-1,081	1,424
Maneviyat	-1,083	1,324
Dindarlık	-0,727	0,230

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Sanatın Tanımı ve Tarihçesi

Geçmişten günümüze medeniyetlerin en köklü göstergelerinden birisi olarak sanat, insanların duygularını açığa çıkarma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle sanat, bulunduğu medeniyete kaynaklık ederek insanların yaşama şekillerinin, inanç ve ahlakının estetik bir hüviyete bürünmüş hali olarak ifade edilebilir. Bu yönüyle sanatın medeniyetlerin soyutlanamaz bir ilkesi konumunda olduğu söylenebilir.

Sanatın ne zaman var olduğu, çeşitleri ve kökenine dair net bir bilgi olmayıp farklı fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde tespit edildiği kadarıyla sanata dair ilk izler Milattan Önce 40.000 – 20.000 yılları arasına tekabül eden geç taş devrine uzanmaktadır (Fischer, 1990, s. 13; Frolov, 1991, s. 409). Rönesansla beraber sanat toplum için önemli hale gelerek sanatın konusunun değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu dönem sanatında dinsel öğeler ağırlıklı olmak üzere mitolojik ve tarihi anlatılar görülmeye başlanmıştır. Sanata olan yoğun ilginin yanı sıra insanların tanrı ve evren ile ilgili kendi bilgi ve fikirlerini aktarabilecek yetiye sahip oldukları düşüncesi sanatın kiliselerde, manastırlarda, geçitlerde ve mimaride çokça görülmesine neden olmuştur (Grzymkowski, 2020, s. 186). Bu yönüyle sanatçının ortaya koymuş olduğu özgün eserin, bulunduğu toplumun gerek kültürel gerek dini alanlardaki tutum ve işlevini bizlere gösterdiği söylenebilir.

Sanatın geniş ve özgün bir yapı içermesi, araştırmacılar tarafından net bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Sanat ile ilgilenen bireylerin kültürel düzeyleri, estetik zevkleri, toplum yapısının farklı olması ve alıcıların ortaya koyduğu yargıların değişiklik göstermesi farklı tanımlamaların ortaya çıkmasında etkili olan unsurlardır. Dolayısıyla hem bireysel hem de sosyo-kültürel sebeplerden ötürü sanat tanımı ve anlayışı konusunda kesin bir uzlaşmaya varılamamıştır (Erinç, 2011, s. 21). Sanat kavramının tanımlanıp açıklanmasında sanatın evrensel olmasından dolayı her dönemde farklı görüşler ortaya çıkmış ve bu sayede farklı bakış açıları geliştirilerek sanatın ne olduğu konusunda çoklu bakış açısı imkânı sunulmuştur (Ötgün, 2008, s. 160).

Sanat kavramının net bir şekilde tanımlanmasının zorluğu her ne kadar vurgulansa da konunun anlaşılabilirliği için bazı tanımlamalara yer vermek çalışmaya katkı sağlayacaktır. Sanat kavramının etimolojik kökeni incelendiğinde dilimize Arapçadan

geçtiği görülmektedir. İmal etmek, yapmak, işlemek ve düzenlemek anlamlarına gelen ve “*sanaa*” (صنع/صناعة) fiilinden türeyen sanat, terim olarak maddenin ve zihnin katkısı olan bir iş ve çabada düzenli olarak gözlemlenebilen ve takip edilebilen özel yol anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle sanat, bireylerin görüp işitebildikleri, hissedebildikleri ve tasavvur edebildikleri olay ve güzellikleri, kendilerinde estetik bir haz ve heyecan uyandıracak biçimde ifade edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kelimenin İngilizce karşılığı “*art*”, Latince karşılığı ise “*ars*” olarak geçmektedir (Çam, 2020, s. 19; Koç, 2009, s. 90).

Sanatın öznel bir bakış açısıyla icra edilmesi ve kişisel deneyimler içermesi terim anlamı ile ilgili pek çok tanımlamaların yapılmasına sebebiyet vermektedir. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir;

1. *İnsanın varlığın içinden aldığı uyarıları, duygulu, etkili ve güzel bir biçimde ortaya koymasudur* (Can ve Gün, 2017, s. 5).
2. *Bir duygu, düşünce, tasarım ya da güzelliğin ifadesiyle kullanılan yöntemlerle, bu yöntemlere bağlı olarak sergilenen üstün yaratıcılık. Temel işlevi güzeli meydana getirmek, güzeli yaratmak olan öznel faaliyet* (Cevizci, 2020, s. 1640).
3. *Sanat, insandaki güzeli sevme ve ondan ruhsal bir zevk alma duygusudur* (Özcan, 2012, s. 217).
4. *Sanat, bazı düşüncelerin, tasarımların, idelerin, amaçların ve durumların ya da olayların, beceri ve düş gücü kullanılarak ifade edilmesi ya da başkalarına iletilmesidir* (M. Albayrak, 2012, s. 34).

Sanat hakkında yapılan tüm bu tanımlar incelendiğinde sahip oldukları ortak özellikler, sanatın bireyin duygu ve düşüncesini çevresinde bulunan malzemelerden, ses ve görsellerden yararlanarak hayranlık uyandıracak şekilde ifade edilip aktarılması olarak özetlenebilir.

Sanatın anlaşılmasında ve temellendirilmesinde filozofların tanımları oldukça önem taşımaktadır. Sanatın lügat manası ve kendisiyle ilgili ilk görüşler ilkçağ filozoflarına aittir. İlkçağ filozofları arasında sanat hakkında ilk görüşünü bildiren ise Platon’dur.

Platon Devlet’inde sanatı tanımlarken mimesis¹ düşüncesinden hareketle insanın taklit yetisine vurgu yaparak taklidin insanda sağladığı coşkun yanına, yani duygu ve

¹ Mimesis, Antik Yunan sanatında öykülenme ve taklit olarak ifade edilmiştir. İlk olarak Platon’un Devlet’in de kullanılan *mimesis/mimeistha* “sanı”, “aldatma” anlamlarının yüklendiği bir kavram olarak isimlendirildiği görülmektedir. Genel olarak ise bir şeyi ifade etmek, basit bir şekilde anlatarak taklit etmek

heyecanlara dayandırarak açıklama yapmaktadır (Tunalı, 1975, s. 11). Çünkü ona göre dünyada var olan nesnelere aynısını ya da benzerini yapmak iyi bir sanat olarak isimlendirilemez. Sanatçının eserini sahiplenebilmesi için asıl taklit etmesi gereken şey, güzellik ideasının kendisi olmalıdır. Platon'a göre sanatçı güzellik ideasına yaklaştığı oranda değer kazanır. En özet tabir ile savunduğu görüş, sanatın taklidi taklidi olduğudur (Mutluel, 2011, s. 21). Ona göre orijinaline sahip olduğumuz nesnelere, çeşitli zorluklarla taklit etmek ve aynısını yapmaya çalışmak doğru değildir (Şeriati, 2004, s. 9).

Aristoteles, Platon'un sanatta kullandığı taklit anlayışını farklı yorumlayarak sanatı psikolojik olarak temellendirmektedir. Aristoteles'e göre sanat dramdan şekillenmektedir. Buradan hareketle sanat, doğada olan şeylerin taklididir. Ona göre taklit insanda bulunan sıradan bir yeti değildir. Çünkü taklit yetisi insanın kişiliğinin ve başarılarının temelinde yer almaktadır. Aristoteles bu durumu iki şekilde açıklar; birincisi, insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerinden birisinin onun taklit yeteneği olması ve bu yetisi sayesinde ilk bilgilerini öğrenmesidir. İkinci ise gerçekleştirilen bu taklitler karşısında kişide duyulan hoşlanma duygusudur. Bu duyguda insanda karakteristik bir özelliği temsil etmektedir. Özetlenecek olursa Aristoteles, insan ruhunda bulunan taklit etme özelliği ve bu taklitten ortaya çıkan eserdeki hoşlanma duygusu olan iki temel yeti ile sanatı açıklamaktadır (Şeriati, 2004, s. 94; Tunalı, 1975, s. 12).

Hegel sanata ve estetik teorisine bakışını mutlağa işaret eden *tin* kavramıyla anlamlandırmaktadır. Ona göre kişinin kendi gelişimi ile tinin gelişimi, birbirinden bağımsız değildir. Bu bağlamda sanatın ve estetiğin gelişimini incelerken aynı zamanda insan bilincinin gelişim safhalarını da incelediği söylenebilir. Hegel'e göre güzellik realitenin tam kendisidir ve sadece sanat ile açığa çıkmaktadır. Bu yüzden sanatın, duyuşsal olanla tinsel etkileşiminden elde edildiğini vurgulamaktadır (Dilmaç, 2019, s. 103)

Sanatın ilişkili olduğu kavramlar arasında zanaat ve estetik kavramları yer almaktadır. 18. Yüzyıla kadar sanat ve zanaat kavramları birbirlerinin yerine kullanılmakta ve el becerisi isteyen tüm işler için kullanılmıştır. 18. Yüzyılda gerçekleşen köklü değişimler sanat kavramında da ciddi değişimlere sebep olmuş ve hemen sonrasında Rönesans'ın da etkisiyle sanat ve zanaat kavramlarının birbirinden ayrı kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bahsedilen iki kavramın anlam içeriğindeki temel değişimin sebepleri

anlamına gelmektedir (Kıyar ve Karkın, 2013, s. 93).

arasında Batı'da ve İslam coğrafyasında sanata yüklenen anlamın farklılığı da etkili olduğu söylenebilir. Günümüzde yaygın kullanımıyla zanaat kavramı, pratikler sonucu kazanılan melekeler olarak tanımlanırken sanat ise, el becerisinin yanında özerk bir yapıya dönüşerek sanatçının aklını, duygularını ve estetik kaygılarını barındıran olgu olarak tanımlanmaktadır (Gülgen, 2019, s. 9; Shiner, 2004, s. 74; Ünsal, 2018, s. 113).

Sanatın ilişkilendirildiği bir diğer kavram olan estetik ise; özünde, ifade edilmesinde ve yansımada güzel olanı düşündürüp hissettiren duygu olarak tanımlanmaktadır. Güzele yaklaştırarak hayranlık uyandıran, mükemmeli fark ettiren ve duyularla algılanan nesnelerin etkileyiciliğini hissetme durumu ise estetik haz olarak nitelendirilmektedir (Koç, 2008, ss. 18-19,110-113). Bu bağlamda estetiğin, sanattaki ve doğadaki güzelliği kapsayarak duygulara yer verdiği görülmektedir. Öte yandan sanat güzelin öznel ve ruhsal yaratılışını içine almakta ve Platon'dan itibaren felsefi düşüncenin bir konusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Akarsu, 1975, s. 67).

Sonuç olarak sanatın geçmişten bugüne toplumların ayrılmaz bir parçası haline gelerek kendilerini ifade ettikleri bir araç olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumlar sanat aracılığı ile kendi varlıklarına dair bilgileri aktarma olanağı elde etmektedir (Ökten, 2016, s. 115). Bu bağlamda ortaya çıkan eserlerin biçimlenmesinde etkili olan unsurlardan söz etmek gerekmektedir. Örneğin dini inançlar, toplum düzeni, çevre ve iklim vb. gibi etmenler bahsedilen unsurlar arasındadır. Bahsedilen unsurların her biri sanatın ortaya çıkmasında önemli olsa da din ve inançların her dönemde sanat için en etkin faktör olduğu söylenebilir. Konunun daha net ifade edilebilmesi için sanata etki eden bazı olgular tez konusu bağlamında ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır.

3.1.1. Sanat ve Din İlişkisi

İnsanın inanma ihtiyacı ile beraber din ve sanat arasındaki ilişkinin ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. İnsan, bazı durumlara manevi olarak çeşitli anlamlar yüklemekte ve kutsallık atfedebilmektedir. Dolayısıyla hem kutsamak ve hem de kutsanmak adına inandığı değerleri ön plana çıkarabilmektedir (Leuba, 1917). Bu açıdan dinin insan yaşamına etkisi dinamik bir görünüm arz etmektedir. Din, insan hayatını yalnızca inanç ve ibadet yönüyle değil, giyinme, insan ilişkileri ve yeme içme gibi çeşitli yönleriyle bir bütün olarak ele almaktadır. Bu kuşatıcı tavrıyla dinin sanata da etki ettiği bilinmektedir.

Sanatın temel kaynağının din olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır (Çam, 2006, s. 298). Tarih boyunca sanat ve dinin birbiriyle bağlantılı olarak gelişme gösterdiği

görülmektedir. Bu durum kültüre bağlı olarak sistematik bir şekilde iki işleyişi ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan ilki dinin, dini öğeleri ve önceliklerini ön plana çıkarmak için sanatı aracı kılmasıdır. İkinci ise sanatın, yaratma isteğinde dini aracı kılmak istemesidir. Buradan hareketle ortaya çıkan mabetler, resimler, ve heykeller gibi din aracılığıyla yapılan eserlerin, sanat eseri olmalarıyla beraber dini manada da kutsallık kazandığı görülmektedir (Leuba, 1917). Örneğin Mani dini mensupları, kutsal kitaplarının daha anlaşılır ve kolay okunabilmesi için resim sanatını sıkça kullanmışlardır (Çam, 2020, s. 24).

Kültürlerin oluşumunda ve gelişmesinde dinin etkili bir rolü vardır (Eliot, 1981, s. 19). Dinin hem kültüre hem de sanata böylesi etki etmesi bu kavramları sonsuzlaştırdığı gibi aslında bu durum medeniyetlerin oluşumunun da dini inançlardan hareketle şekillendiğini göstermektedir (akt: Korlaelçi, 1993, s. 45; Maritain, 1930, s. 54). Bu yönüyle dinin, toplumların kültürel tarihinde yer alarak maddi ve manevi olacak şekilde sanatı beslemesi ve aynı zamanda estetik deneyim sunuyor olması medeniyetlere yön verdiğinin göstergesidir.

Sanatın ortaya çıkmasında bireyin fitratında yer alan estetik haz, inançlarla birlikte önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki medeni toplumlarda bulunan sanat, kişilerin ruhlarını besleyici ve geliştirici bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle bireyin sanatı anlamlandırması ve zevk alması durumu, toplumların var olan din ve sanat terbiyesinin kültürdeki yansımaları göstermektedir (Serin, 2012, ss. 3-4).

İnsanlar sanat aracılığıyla dine yönelik yüklemelerini en güzel ve estetik biçimde ifade edebilmektedir. Dolayısıyla din, sanatsal faaliyetlere etki edebilmekte; sanatçılar geliştirdikleri sanatın kural ve kaidelerine uygun olarak dinin öğretilerine eserlerinde yer verebilmektedir. Böylelikle din, sanat dalları içerisinde varlığını genellikle hissettirmektedir. Bu ifade şekli inancın kültür ile birleşmesi neticesinde ses ve söz ile kendisini göstermektedir. Örneğin birey hislerini ifade edebilmek adına sesi temele aldığı müzik sanatı ile tanışmaktadır (Gönül ve Altıntuğ, 2014). Bu yönüyle sanatın bireyler için bir ifadeyi temsil ettiği görülmektedir. Sanat her ne kadar dini tecrübenin ve tanıtımların ifade aracı olarak kullanılsa da bazı durumlarda propagandaların aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çabuk üretilmeleri ve kültürler arası taşımının kolay olduğu şiir ve müzik sanatı en sık kullanılan eserlerdir. Değişen ve gelişen dünya ile beraber diğer sanat türlerinin de sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Çam, 2020, s. 23).

Toplumsal ve siyasal bir süreci içeren, İngiliz ve Fransız devrimleri arasında yer alan Aydınlanma Çağı, bir felsefi hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin özellikle filozofların dine müracaat etmeden akli ve düşünceyi önceleyerek gerçek bir aydınlık döneme ulaşılacağı savunulduğu bir çağ olduğu bilinmektedir. Aydınlanma düşünürlerine göre insan, dinin ve geleneklerin etkisi altında kalmaktan kurtulup kendi dünya görüşünü oluşturmalıdır. Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan dinden uzaklaşma, insanların artık dine değil bilime ve felsefeye ihtiyaç duyduğu görüşüyle Aydınlanma Dönemi'nde daha baskın hale gelmiştir (S. Kar, 2014, ss. 177-178). Dolayısıyla modern toplumların oluşumunu hazırlayan Aydınlanma çağı, sanat ve inanç ilişkisi çerçevesi içinde de dikkatle incelenmesi gereken bir dönemdir. Bu dönemde sanat hem toplumsal hem de içeriği açısından kökten değişikliklere maruz kalmıştır (Hofstadter ve Kuhns, 1964, ss. 78-139). Toplum üzerinde dinin etkisinin azalmasıyla artık din, sanatın ögesi olmaktan ayrılmış, sanatın konusu ve gayesinde değişimler söz konusu olmaya başlamaktadır. Belli ölçüt ve niyete bağlı olarak nihayet bulan sanat/ zanaat olgusunun bu dönemde kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı gözlemlenmektedir. Sanatçı dini öğeleri ön plana çıkarmaktan kaçınmaya ve özgür benliğini yansıtmaya çalışmaktadır (E. Sarı, 2018, s. 138). Aydınlanma öncesinde din sanat için doğrudan ve belirleyici bir nitelik taşımaktadır. İnsanın kendini keşfetme serüveninde mitolojilerin özellikle tek tanrılı dinlerin, bireye bir bütün olarak anlam vermesi ve kural belirlemesiyle hayatın her alanında otoriteye sahip olması sanata da yansımaktadır. İnsanlar dinin tüm ulvi değerlerini madde anlamında aktarabilmek için sanatı vasıta kılmışlardır. Sanatkârlar sadece var olan somut ifadeleri değil, var olması gereken soyut ifadeleri de biçim ve üslupla yücelterek aktarmışlardır. İlahi olan ile ilgili gözle görülemeyen ve temasa geçilemeyen soyut kavramları şiirdeki mecaz yoluyla aktarmaya çalışmışlardır. Aydınlanma öncesinde sanatın gerek toplumsal işlevi gerekse taşıdığı mesajlarla inanç sistemleri ile iç içe olduğu görülmektedir (Öğüt, 2004, ss. 63-64). Fakat Rönesans ve reform hareketleri ile birlikte karşılaşılan kavramlar sanat anlayışını da derinden etkilemiştir. Rönesansla beraber laiklik ve skolastik düşüncenin ortaya çıkması, hümanist felsefe, pozitif bilimler, evrensellik ve akılcılık anlayışlarının güçlenmesi geleneksel olarak isimlendirilen din içerikli sanatın bireysel forma dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönemde insan merkezli sanat eserleri gün yüzüne çıkmıştır. Ancak çağdaş sanat anlayışı hâkim olsa da son yüzyıllarda dini içerikli sanatlarda bir artış söz konusudur. Buna sebep olarak sanatçıların dinin egemen olduğu zamanlardaki sanatın daha ihtişamlı, manevi ve estetik formuna bir özlem duyulduğu ve bu formda eserler ortaya koyma çabası içinde

oldukları düşünölmektedir (Muraz, 2023, s. 27). Modern çağda bireylerin ihtiyaç duyduğu manevi ihtiyaçlar sanat ile kendisini göstermektedir.

Sanatların hemen hemen hepsi ilk olarak dini ritüeller ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sanatların temelinde ibadet duygusunun olduğu söylenebilir. İzzetbegoviç'e göre din ve sanatın özünde aslanan birliktir. Bu nedenle dini sanattan sanatı da dinden ayırmak doğru bir düşünce değildir. Dinin objektifliğini, somutluğunu ve temsilini sanat üstlenmektedir. Nihai olarak sanat bireyi dine yönlendiren önemli bir vasıtaadır (İzzetbegoviç, 2015, s. 114).

3.1.2. Sanat ve Psikoloji İlişkisi

Psikolojik ve davranışsal bazı olaylar karşısında verilen tepkiler veya yanıtlar duygu olarak tanımlanabilir (D. Sarı, 2024, s. 26). Doğada var olan ya da insanın oluşturduğu bazı nesnelere de müdahale edildiğinde bireyde duygu ve heyecan durumu oluşmaktadır. Bu duygunun ortaya çıkmasında asıl etkili olan ise "güzelin" kendisidir. Güzel kavramı birey ve toplum için değerlendirildiğinde akla gelen ilk konu sanat olmaktadır (Arslan, 2018, s. 275). Nitekim birey fiziksel, duygusal, akılcı ve ruhsal bir dünyada yaşamaktadır. Bireyin ruhsal ihtiyaçları yabancı dil, spor ve matematik gibi zihinsel ya da fiziksel işlem gerektiren işlerle karşılanamayacağı için sanat faaliyetleri bu noktada önem arz etmektedir (Boydaş, 2004, ss. 7-8; Gençaydın, 2002, s. 29). İnsanın sanata yönelik ilgisi eskiden beri varlığını sürdüren bir merakla ortaya çıkmıştır. Mağaralara çizilen resimlerden yontulan taşlara kadar sanat kendisini göstermiş ve insanlar sanat yoluyla kendilerini aktarma imkânı elde etmişlerdir (Kayaoğlu, 2019, s. 38). Sanatı icra ederken sanatçının anlamlandırdığı ve içselleştirdiği duyguları dışa vurmasında aracılık eden nesnelere ve sanat arasında bir ilişki söz konusudur. Buradan hareketle sanat işleminin süje ile obje arasında bir bağ oluşturduğu söylenebilir. Sanatın bireyin iç dünyasını yani duygularını kapsıyor olması psikolojiyle yakın ilişkisini de ortaya koymaktadır (Öz Çelikbaş, 2019a; Tunalı, 1970).

Sanat, bütün kültürlerde, her yaştan insanın görebildiği, hissedebildiği ve duyabildiği bir araç olmasıyla iletişim özelliği kazanmaktadır. Sanatın bu özelliği kişinin gerek psikolojik gerekse fiziksel acılarında da iyileştirici bir aracı olarak kullanılmaktadır. Tarihsel süreçlere bakıldığında ise bu olgunun bireyin yaşayışında, duygu ve düşüncelerinde ve inanışlarında sanat aracılığı ile eser olarak aktarılıyor olması önemlidir. Bu noktada Masters'ın sanat tanımı dikkat çekicidir. Ona göre sanat, insanların

bastırdıkları ve tanımlayamadıkları duygularını yansıtmaktadır. Aynı zamanda sanat, ruhun bilinçli ve bilinçsiz yönlerinin etkileşimini kolaylaştırmakta ve bilinçsiz madde ve materyallere somut biçim kazandırmaktadır (akt: Kahraman ve Bostancıoğlu, 2017; Masters, 2005, s. 12).

Sanat kuramlarının gelişmesinde ve sanatın psikolojide kullanılmasında psikologların katkıları vardır. Örneğin Sigmund Freud sanat ve sanatçılarla ilgilenerek geliştirmiş olduğu kuramlarını destekleyici ögeler aramıştır. Yirminci yüzyılda modern sanatın ilerlemesiyle beraber felsefe bilimlerine olan ilgi artmış ve klasik sanat terkedilmeye başlanmıştır. Bu değişikliklerin oluşumunda Freud'un özellikle psikanaliz kuramının etki ettiği söylenebilir (Aliçavuşoğlu, 2012, s. 3). Ona göre sanatı anlamak için önce sanatçıyı anlamak gerekmektedir. Sanatçıyı anlamanın yolu ise bilinçaltı ve eserleri arasındaki bağlantıyı bulmakla mümkündür. Eserin oluşumunda asıl görselleri ve mekânı belirleyen rüyalarlardır. Rüyaları ise bilinçaltına giden ana yol olarak tarif etmektedir. Freud rüyalardan bahsederken nevrotik rüyalara vurgu yapmakta ve bu rüyaların bireyin kişiliği, zihni ve davranışı arasındaki ilişkinin kurulmasında önemli bir anahtar olduğunu söylemektedir (Baysal, 2021, s. 321; Freud, 1998, ss. 295-296). Freud'a göre sanat, bireyin kendisine olumsuz bir etki bırakmadan bunalmalarını, olumsuzluklarını ve karabasanları bırakarak rahatlık ve ferahlık hissetmektir. Bu rahatlıkla birey hoşnut olmakta ve "güzel" olarak tanımlama işi yapmaktadır (Kar ve Toros, 2015, s. 192). Freud güzelliği cinselliğe, insanı uyaran ve yönlendiren güdülere bağlamaktadır. Ona göre insan sadece duygusal eylem ve ilişkilerden oluşan ruhsal tatminlerden faydalanmamalı her biri için ayrı çaba göstermelidir. Aynı zamanda sanatın güçlü ve derin etkisiyle hayal gücü arasında bağlantı olduğunu söyleyen Freud, hayal kurmanın bir çeşit korunma yöntemi olduğunu vurgulamaktadır (Çelikkan, 2017). Freud'a göre sanat eserleri, hayal gücü ve yaratıcılık becerilerinden yoksun olan bireyler için bir tatmin aracı görevi görmektedir. Buna karşın sanata yönelik sempati duyan bireyler için ise sanat eserine zevk kaynağı ve yaşama dair bir teselli olarak ne kadar değer atfedilirse atfedilsin az kalacağı görüşüne sahiptir. Ancak sanatın, sağlıklı bireye de hayatın sıkıntılı süreçlerinden uzaklaşmada ve asıl problemleri çözmede geçici bir narkoz etkisinden daha fazlasını sağlayabilecek kuvvete sahip olmadığını vurgulamaktadır (Freud, 2004, s. 40).

Freud'a göre insanların dışı yansıtamadığı pek çok gizli istek ve arzu vardır. Bu istekler çeşitli sebeplerden dolayı bastırılır ve açığa çıkarılmaya ihtiyaç duyar. Daha çok hayallerle ve rüyalarla ortaya çıkan bu gizli istek ve arzular, sanat eserleri ile gün yüzüne

çıkılmaktadır. Sanatçılar bu istek ve arzuları çalışmalarında istedikleri gibi yansıtarak bir nevi katarsis yani boşalım sağlamaktadır (Moran, 2010, s. 151). Freud, sanatçıda var olan yaratma isteğini nevrotik bir arzu, değişimleri içeren bir çocuk oyunu olarak değerlendirmektedir. Nevrozun temelini ise çocukluk dönemindeki anal dönem yaşantıları ve sorunlarına bağlamaktadır (Freud, 2014, s. 104). Örneğin, ünlü sanatçı Leonardo da Vinci annesi ve üvey annesi tarafından büyütülmüştür. Freud, Leonardo'nun meşhur eseri *Meryem, Çocuk İsa ve Azize Anna*'da yapmış olduğu imgeleri iki anne tarafından büyütüldüğünün bir anlatımı olarak yorumlamaktadır (akt: Aliçavuşoğlu, 2012, s. 8; Freud, 2001, s. 106). Freud yaşadığı dönemde olduğu kadar ölümünden sonrada pek çok sanatçıyı etkilemiş ve fikirleriyle görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Freud'un bu görüşlerine benzer olarak Farson, yetiştirme ve yetiştirilme sürecinde bireyin kazandığı kişilik yapısının ortaya çıkardığı esere yansıdığını savunmaktadır. Kötü çocukluk dönemi ya da kötü koşullarda yaşayan bireylerin travmalarından dolayı eserlerinde bunu aktardıklarını söylemektedir. Farson, Adler'in Beethoven'ın sağırlığı, yaşamı ve eserleri örneğinden hareketle bireyin yaratıcı yönleri sayesinde yetersizliklerini ve olumsuzluklarını giderme çabasında olduklarını öne sürmektedir. Freud'un nevroz kavramını May, ontolojik açlık adını verdiği kavramıyla karşılamaktadır. Ona göre sanat yaşama bir anlam verme çabası olarak değerlendirilebilir (May, 1994, ss. 11-56,57-67). Benzer görüş olarak Jung, May gibi sanat ve sanatçıya olumlu bakan isimlerdendir. Jung'a göre sanat yapıtının anlamı araştırılmalı ve hastalık olarak nitelendirilmemelidir. Ona göre sanatın, doğal olarak sanatçının psikolojik yönüyle bir bağlantısı vardır. Fakat sağlıklı bireylerinde sanatla uğraşabileceğini söyleyerek psikoloji – sanat ilişkisi bağlamında sanatın özüne zarar vermeden sanat estetiği ve değerine sanatçıların karar vermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşüyle Jung, psikoloji ve sanat ilişkisine bir sınır çekerek hasta bireylerin psikanaliz ile yapmış oldukları eserleri “yaratıcılık” olarak değerlendirilebileceğini fakat estetik ve sanatsal nitelikler taşımayacağını ifade etmektedir. Jung sanatı arketip kavramıyla da ilişkilendirmektedir. Jung'un arketip kavramı, bireylerin yaşadığı efsaneleri, mistik düşünceleri, inanç ve sembolleri içerisinde barındırmaktadır. Buradan hareketle Jung, sanatçının eserini incelerken sadece bilinçaltının değil aynı zamanda insanlığın ortak bilinçaltının da inceleneceğini söylemektedir (F. Yıldız, 2018, s. 37).

Psikologların sanat görüşlerinden hareketle sanat eserlerinin bireylerin psikolojik yaşantısı ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin sanat aracılığıyla yaşantılarını,

duygularını ve problemlerini yansıtmaları sanatın bir tedavi yöntemi olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim geçmişten günümüze kadar sanatın bu özelliğinden faydalanarak sanat terapilerin düzenlendiği ve şifahanelerin kurulduğu bilinmektedir. Günümüzde sanatın hemen hemen her türüyle sanat terapilerinde faydalanılmaktadır. Bunlar arasında müzik terapi, resim terapi, yazı terapisi, dans terapisi ve dahası sayılabilir (Özdemir, 2019, s. 20). Örneğin müzik terapinin depresyonu ve anksiyeteyi azalttığı, şizofreni gibi ciddi rahatsızlıkların tedavi aracı olarak kullanıldığı görülmektedir (Kaya Göktepe, 2018, s. 113).

Tarihimizde müzikle tedavi çalışmalarının ilk olarak Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde uygulandığı görülmektedir. Seyyahlığıyla ünlü olan Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde 1484 yıllarında II. Beyazıd Han tarafından Edirne de yaptırılan Darüşşifa'da akıl hastalığından mustarip kişilerin tedavisinde musikin ve su sesinin kullanıldığından bahsetmektedir. Ünlü hekim İbn-i Sina ise Kanun isimli eserinde melankoli, korkular ve yalnız kalma isteği gibi rahatsızlıklardan bahsederken tedavi olarak müzik ve sanat faaliyetlerinden söz etmektedir (Çoban, 2020, s. 47). Bir diğer örnek olarak en çok kullanılan tedavi yöntemleri arasında olan görsel sanat terapisinden bahsedilebilir. Amerikan Sanat Terapisi Derneği 1969 yılından itibaren devam ettirdiği görsel sanat terapisinin, bireylerin problemlerinin çözümünde, davranışı yönlendirmede, psikolojik sağlığı iyileştirmede, stresi azaltmada ve özsaygıyı arttırmada kişilere yardımcı olmak için kullanıldığını ifade etmektedir (Öz Çelikbaş, 2019b, s. 49).

3.2. Dinlerin Sanata Bakışı

Toplum içerisinde ortaya çıkan değişim ve farklılıklar doğal olarak toplumun sanatına etki etmektedir. Sanat, içerisinde bulunduğu toplumdan hareketle meydana geldiği için o medeniyetin duygusuyla bütünleşmektedir. Dolayısıyla sanat, toplumların dünya görüşlerini ve toplumların hâkim olduğu din dilini de yansıtmaktadır. Aynı dönemlerde ortaya çıkan sanat eserleri incelendiğinde sanatın bütünleştiği medeniyetin dinini, zaman ve mekânını, görüşlerini hatta kültürel çizgilerini görmek mümkündür (Kalın, 2018, s. 197). Örneğin, bir Budist tapınağı ile İslam mabedi olan camiye birbirinden ayıran temel fark yalnızca mimari ve somut farklılıklar değil; içerisinde barındırdığı Tanrı inancı, ibadet şekilleri, mekân anlayışları ve varlık hakkındaki görüşleridir. Her toplumun kendine ait bir sanat anlayışının olması, din ve sanat açısından değerlendirildiğinde sanatın önemli bir dini aktarma vasıtası olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda dini

inançların çerçevesinde sanatın yorumlanarak yeni sanat dallarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin İslam'ın sanat anlayışından hareketle tezhip, hat, minyatür, cilt ve kat'ı gibi İslam medeniyetine özgü yeni sanatlar icra edilmeye başlanmıştır (Baltacı, 2019, s. 26).

Sanat, bireylerin kendilerini ifade etme biçimini temsil etmektedir. Dolayısıyla sanat, bazen dini tecrübenin, bazen hayranlığın bazen de bir misyonerlik propagandası şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Sanatçı inandığı kutsal metinlere ve beklentilerine bağlı kalsa da yapmış olduğu eser kendi yaratıcı dünyasında anlam kazanarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle çabuk üretilmeleri ve kültürler arası taşımının kolay olduğu şiir ve müzik sanatı en sık kullanılan eserlerdir. Değişen ve gelişen dünya ile beraber diğer sanat türlerinin de sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Çam, 2020, s. 23; Özgenç, 2015).

On sekizinci yüzyıl Aydınlanma olgusuyla beraber sanatta belirgin değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplum üzerinde dinin etkisinin azalmasıyla artık din, sanatın ögesi olmaktan ayrılmış, sanatın konusu ve gayesinde değişimler söz konusu olmaya başlamıştır. Belli ölçüt ve niyete bağlı olarak nihayet bulan sanat/ zanaat olgusunun bu dönemde kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı gözlemlenmektedir. Sanatçı dini öğeleri ön plana çıkarmaktan kaçınmaya ve özgür benliğini yansıtmaya çalışmaktadır (E. Sarı, 2018, s. 138). Tanrı tasavvurlarından hareketle dinlerin sanatta nasıl tezahür ettiğinin anlaşılması için semavi ve diğer dinlerde sanat yansımaları tez konusu bağlamında ayrı bir başlıkta incelenecektir.

3.2.1. İslam'da Sanat

İslam sanatları tarihin belli zamanlarında Müslüman idarecilerin yönettiği coğrafyalarda İslam dininin öğretileri dikkate alınarak Müslüman sanatçılar tarafından geliştirilip ortaya çıkan sanatlardır. İslam sanatının nasıl şekillendiğini anlayabilmek için öncelikle Müslümanların Tanrı tasavvurunu bilmek gerekir. Zira İslam sanatları temelinde Allah inancını barındırmaktadır. Aynı zamanda kaynak olarak Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri kullanmaktadır.

İslam dini tevhit ilkesi sistematüğinde oluşan, ilahi ilkeleri olan monoteist bir dindir. Diğer monoteist dinlerden farklı olarak yaratıcının varlıkla beraber tüm isim ve sıfatları açısından birliğini ve tekliğini ifade eden tevhit inancına sahiptir. İslam dininde Allah, insanları kendi haline bırakan pasif bir konumda değil bilakis var ettiği her şeye müdahale eden sonsuz bir varlık konumundadır (Hacıkeleşoğlu, 2022, ss. 139-140). Dolayısıyla bu

inaniştan teşekkül eden İslam sanatı ve estetiğinin temelinde tevhit inancının olması tabii bir durumdur. İslam inancına göre Allah'ın yaratmış olduğu her şeyde bir estetik, güzellik ve nizam vardır. Bahsedilen bu güzellikler yaratıcının *cemâl*² sıfatından tecelli etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı surelerinde bu durum vurgulanmaktadır³: “*O takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir*” (Haşr 59/24). Başka bir ayette ise var olan tüm güzel isimlerin Allah'a ait olduğu vurgulanmakta ve O'na isimleri ile dua edilmesini istediği yer almaktadır.⁴ Bireye ve eşyanın özüne estetik algısını, güzellik duygusunu ve sanat anlayışını veren biricik Allah'tır. Bu bağlamda sanatı icra eden sanatkârlar ise güzeli yaratan değil keşfeden konumundadır (Altıntaş, 1998, ss. 53-58). İslam sanatının ve estetik anlayışının hedeflerinden biri, bireyin dini hayatını güzelleştirerek diniyle kaynaşmasına ve bütünleşmesine teşvik edici duygular uyandırmaktır. İslam dini hedef olarak bir sanat gayesi gütmemektedir. Sanatçı dininin ilahi mesajlarını iletebilmek ve hissettirebilmek için sanatı bir vasıta olarak kullanmaktadır. Nitekim birey için İslam ile harmanlanmış sanat ve estetik, Allah ile olan ilişkini kuvvetlendirmede bir araç olabileceği gibi henüz İslam ile tanışmamış bireyler için bir davet niteliği taşıyabilir (Atan, 2014, ss. 216-217; Koç, 2008, s. 23).

Sanata yönelik ilgi ve sanat içeriklerinin özgünlüğü açısından Müslümanların diğer dinlerden farklı bir yol tercih etmeleri sebepleri arasında İslam dininin tasvir ve heykel yapımı konusundaki yaklaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Bu sanatların İslam öncesi dönemde putperestlik maksadıyla kullanımları sadece bu sanatlarla değil genel olarak İslam ile sanatın ilişkili olmadığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü İslam dini açık bir şekilde şirk koşmayı ve putlara tapınmayı⁵ yasaklamaktadır. Bu nedenle heykel ve portre çizimleri gibi yapılan sanatlar Allah'ın yaratma fiilini taklit etme anlamına geleceği düşünülerek tartışma konusu olmuştur. Nitekim Michalangelo'nun meşhur Musa heykelini bitirmesinin ardından karşısına geçerek “*Ey Musa! Konuşsana, niçin konuşmuyorsun?*” şeklindeki haykırışı, insanın içerisinde yaratma güdüsü taşıdığına dair tipik bir örnek olarak gösterilebilir (Ayvazoğlu, 1992, s. 19; Çam, 2020, s. 56). Bu sebeple

² Allah'ın mutlak güzelliğini ifade eden tasavvufi terim. Allah'ın isimlerinden biri (S. Uludağ, 1993, s. 296).

³ İlgili diğer ayetler için bakınız; İsrâ 17/110, Furkân 25/2, Mü'minun 23/15, Sâffât 37/125, Secde 32/7, Tâhâ 20/8, Rahmân 55/7, Mülk 67/3-4.

⁴ (A'raf 7/180)

⁵ Nisâ 4/116, Nisâ 4/117, Sebe 34/40-41, En'am 6/71, Yunus 10/35, Yunus 10/66.

Müslümanlar dengeyi korumak için vahye dayalı soyut resim olarak nitelendirilebilecek hüsn-i hat, tezhip, minyatür ve ebru gibi sanatları geliştirmişlerdir. İslam dininin etkisiyle bu sanatlardan bazılarının nasıl teşekkül ettiğinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Ayet ve hadislerin estetik ve süslü bir yazı ile yazılması açısından hüsn-i hat sanatı İslam sanatlarının başında yer almaktadır. Hüsn-i hat Arap alfabesi estetik ölçülerle güzel bir biçimde yazma anlamına gelmektedir (Derman, 1997, s. 427). Hat sanatı bir nevi Kur'an sanatıdır. Kur'an, Allah'ın iradesinin algılanması için ilk vasıta. Bundan dolayı Kur'an'ın güzelliğini mümkün olan her alanda gösterilmesi değerli görülmektedir. Hat sanatı kendine özgü malzemelerle icra edilen ruhani bir geometri sanatı olarak tanımlanabilir (Leaman, 2012, ss. 78-102; N. Yılmaz, 2023, s. 18).

Hat sanatı ile beraber çok kullanılan diğer İslam sanatı ise tezhiptir. Tezhip, kelime olarak "*altınlamak, tezyin etmek*" anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı daha güzel gösterme amacıyla geliştirilen tezhip sanatında isminden anlaşılacağı üzere altın kullanılmakta ve küçük motiflerle eser ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Tezhip, Kur'an'a verilen bir saygı ifadesi olduğu gibi hadis kitaplarında ve bazı dönemler dini kitaplarda da kullanılmıştır. Kur'an'ın daha güzel görünmesi için ilk süslemeleri yaptıranın Hz. Ali olduğu rivayet edilmektedir. Tezhip sanatının tarihi seyrine bakıldığında gelişimini Doğu, Batı ve Selçuk Türkleri ile elde ettiği görülmektedir. Batılılar ise tezhip sanatını Fars sanatı olarak isimlendirdikleri Herat ekolü içerisinde değerlendirmişlerdir. Nitekim tezhip sanatı Anadolu Türkleri aracılığıyla zirve noktaya ulaşmıştır (Ersoy, 1988, s. 10).

Tezhip sanatıyla usul olarak birbirine yakın olan diğer sanat dalı ise minyatür sanatıdır. Küçük resim anlamına gelen minyatür sanatı hakkında İslam'da tasvir yasağından hareketle çeşitli görüş ayrılıkları oluşmuştur. Bu sebeple net olmayan, kaynağa göre farklılık arz eden görüşlerle karşılaşmaktadır. Minyatür sanatının gelişim süreci dikkate alındığında Orta Asya Türk geleneğinin İslam minyatür sanatına kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir (Konak, 2013). Türklerin İslam dinini benimsemesiyle minyatür sanatında biçim farklılıklarına yönelmiş ve perspektif, oran, derinlik, ayrıntı ve gerçeklik içermeyen iki boyutlu özgün bir sanat olarak minyatür sanatı gelişmeye devam etmiştir. Bu sanatı icra eden Müslüman sanatkarlar olası bir tepkiye karşı insan figürlerinde muhafazakâr tarzı korumuşlardır (Deveci, 2015, s. 94; Mahir, 2020, s. 118).

İslam sanatları elbette bu sanatlarla sınırlı değildir. Genel olarak İslam sanatlarının diğer sanatlara karşı dini öğretiler içerisinde ilgi duyduğu ifade edilebilir. En nihayetinde İslam

sanatlarının şekillenmesinde Allah'ın birliği inancı ve maddi olmayan soyut unsurların bulunuyor olması etkili olmuştur.

3.2.2. Hristiyanlıkta Sanat

Tanrı diğer varlıklardan farklı niteliklerde insanı kendi suretinde ve kendi zatından bir nüve olarak yaratmıştır. Bu anlayış Semavi dinlerin ortak noktasını oluştururken kendi suretinde yaratılan bireyin yaratıcısını nasıl konumlandıracağı; sıfatları açısından kendisine benzer olan Tanrı'yı nasıl imgeleyeceği açıklanması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlık dininin sanat anlayışını anlayabilmek ve yorum yapabilmek için ilk olarak söz konusu din hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir (Hacıkeleşoğlu, 2022, s. 133).

Hristiyanlık dininin Pavlus öncesi ve Pavlus sonrası olmak üzere iki ayrı metoda sahip olduğu görülmektedir. Pavlus öncesi dönemdeki Hristiyanlığın bir nevi Yahudiliğin devamı niteliğinde olup monoteist çizgide olduğu, Pavlus sonrası ise baba, oğul ve kutsal ruh olarak nitelendirilen teslis inancına sahip olduğu görülmektedir (Hacıkeleşoğlu, 2022, ss. 134-135). Bu tarihi seyir içerisinde farklı metotların benimsenmesi sanat anlayışlarında farklılaşmalara neden olduğu görülmektedir. Erken tarih Hristiyan görüşleri neticesinde kutsal kabul edilen varlık ve kişilerin tasvirinin yapılıp yapılmaması konusunda karşıt görüşlerin ortaya çıktığı söylenmektedir. Dolayısıyla dini içerikli mekanların, İsa, Meryem, havari ve peygamber gibi aziz tasvirleriyle süslenmesi Hristiyanlığın doğuşundan iki üç yüzyıl sonra başladığı belirtilmektedir (Köroğlu, 2004, s. 27).

Hristiyanlığın ilk döneminde sanat daha çok semboller ve yazı anlamındadır. Tanrı ve İsa tasvirleri yer almayıp güvercin, tavus kuşu, üzüm ya da balık gibi diğer canlıların çizimleri ön plandadır (Turani, 2005, s. 202). İkinci dönemde Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle birlikte Hristiyanlık üzerinde de etkili olan paganizm etkisini kaybetmeye başlamış ve inanç sistemlerinden hareketle yeni sanat anlayışları ortaya çıkmıştır. Okuma bilmeyen inançlı Hristiyanları yönlendirecek görüntü ve imgelere ihtiyaç duyulduğu düşünülerek her fırsatta İsa'nın yaşamını yansıtan tasvirler ortaya koyulmuştur. Kilise yönetimi Hristiyanlığı daha iyi anlatmak ve yaymak için sanatla ilişki içerisinde olmuş ve ibadetlerinin bir parçası haline getirmiştir. Dolayısıyla ilerleyen süreçte sanatsal imgeler mucizeler içeren kült nesnelere dönüşerek dindarlar kendilerine yeni misyon edinmiştir. Kiliseler sayesinde görüntü ve imgeden oluşan sanat simge haline

gelmiş ve yeni bir varlık kazanmıştır (Bazin, 1998, ss. 131-132; Özgenç, 2015). Hristiyanlık dininin özellikle İslam ve Yahudi dininden farklı olarak tasvire dayalı sanat anlayışının gelişmesi İsa Mesih'in dinin merkezinde yer alması ve verilecek mesajın ana konusunu oluşturmasıdır. Bu dinin müntesiplerine göre Hristiyanlık, Tanrı'nın insan şekline bürünerek vücut bulduğu tek din olup tarihe geçmiştir. Bu sebeple Hristiyanlık dininin öğretileri tasvire bağımlı hale gelmiştir (Özgenç, 2015).

Hristiyan sanatçıların kutsal metinleri İncil'den hareketle Baba Tanrı'yı antropomorfik⁶ bir şekilde tasvir ettiği görülmektedir. Örneğin Eski Ahitte yer alan, Tanrı'nın sınama maksadıyla İbrahim'den oğlu İshak'ı kurban etmesini emretmesi⁷ ve Musa'ya asanın verilmesi gibi anlatılar görsel olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu temsili görsellerde Baba Tanrı genellikle gökten uzanan el şeklinde tasvir edilmiştir. Kabil (Kayın) ve Habil'in hikayesinin anlatıldığı⁸ başka bir temsilde teslis anlayışına yer verilmiş ve Tanrı sakallı yaşlı bir adam şeklinde tasvir edilmiştir. Bu çerçevede Hristiyan sanatta Tanrı'nın kimi zaman insana ait organlarla kimi zamanda antropomorfik tasvirlerle anlatıldığı görülmektedir.

Teslisin bir parçası olan kutsal ruhun ise diğer temsillerde genellikle güvercin şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. İlerleyen süreçlerde tanrı temsilleri yerine İsa Mesih'in portre resimleri, ikonaları⁹ ve azizlerin görsel olarak çizilmesine eğilim atmış ve kiliselerde kullanımı yaygınlaşmıştır (Kılıççeker, 2022, s. 95).

3.2.3. Yahudilikte Sanat

Yahudi inancı, Hristiyanlığa nazaran daha soyut ve net çerçeveye sahip bir görünümde dir. Yahudilerin temel Tanrı inançları İslam dini ile benzerlik göstermektedir. Yahudilere göre Tanrı var olan her şeyi yaratan, hükmeden, eşi benzeri olmayan ezeli ve ebedi varlık olarak aşkınlığa sahiptir. Bu sebeple tasvir edilmesi mümkün değildir (Hacıkeleşoğlu, 2022, s. 128). Yahudi kutsal kitabında Peygamber Musa'ya gönderilen on emir arasında put yapımı ve tasvirin yasaklandığı başka emirler vardır. Bu yasaklar Tevrat'ın farklı yerlerinde şu şekilde aktarılmaktadır:

⁶ Kelimenin kökeni Yunanca olup insan (anthropos) ve form, biçim (morphe) anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise, insana ait olan niteliklerin insan dışı varlıklara özellikle Tanrı'ya aktarılmasıdır (Sonmez ve Nart, 2022)

⁷ Yaratılış 22/1-19

⁸ Yaratılış 4/1-16

⁹ İkona kavramı, Yunanca resim, suret, benzerlik gibi anlamlara gelmektedir. Dini mahiyet taşıyan kutsal kişi ve nesnelerin tasvirini ihtiva etmektedir (Küçük, 2019).

*“Karşımda başka ilahların olmayacaktı. Kendine oyma put, yukarda semada olanın ya da yerde aşağıda olanın ya da yerin altındaki sularda olanın suretini hiçbir zaman yapmayacaksın. Onlara ibadet etmeyeceksin, onlara eğilmeyeceksin, emirlerine riayet edenlerin binlercesine iyilikte bulunan, kıskanç bir Tanrırım.”*¹⁰

Yahudi sanatında müzik, tiyatro ve görsel sanatlarda belirgin bir gelenekten bahsetmek zordur. Nitekim Yahudi kültürünün temelinde dini geleneğin hâkim olması özgün sanatlarının gelişmesine engel olmuştur. Hegel’e göre Museviler kendilerini sözel biçimde ifade eden, soyut ifade, kavram ve tek Tanrıçılığı, sanatın putlaştırılmasına tercih eden bir millettir. Yahudi sanatkarların gerek tapınak gerekse Kutsal Şehir ile ilgili bir sembol veya imge yaratmayı tercih etmemeleri, kutsal mekanların mana ve öneminin daha önemli olduğunu tercih etmelerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yahudilere göre sadece Tanrının değil insan ve meleklerin tasvirlerde anlatılması da mümkün değildir. Çünkü kutsal kitapları Tevrat’a göre insan Tanrı’nın bir yansıması olarak yaratılmıştır. İnsanın diğerlerinden farkı kendisinin Tanrı’nın dünyevi bir ifadesi olduğunu bilmesidir. Bundan dolayıdır ki, insanın tasvirinin yapılması da uygun değildir. Örneğin güneş, ay ve mitolojik hayvanlar gibi semboller eğer Musevi olmayanlar tarafından dahi tapılıyorsa veya böyle bir şüphe mevcutsa yasaktır (Başak, 2016; Mete, 2005, s. 196). Günümüzde de Yahudilerin sinagoglarında ve kutsal saydıkları şeylerde resim ve heykelin olmadığı görülmektedir. Yahudi kökenli Sigmund Freud, Yahudilerin resim ve heykel konusundaki bu tutumlarına destekleyici ifadeler kullanmıştır. Ona göre resimler, alışılan putperest tapınmaların bir nesnesidir ve Tanrı’dan başka bir şeyi ifade etmemektedir. Yasaklanan asıl şey puta tapmak değil, Yahve’nin (Tanrı) bir tapma nesnesi aracılığıyla temsil edilmesidir. Yani Yahve’nin ismi bulunmuyorsa, resminin de olmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Freud, 1987, ss. 173-174).

3.2.4. Diğer Dinlerde Sanat

Tarihin en büyük medeniyetleri arasında özgün ve farklı yapıtlarıyla Mısır uygarlığı isminden söz ettirmektedir. Mısır medeniyetinin kendisini geliştirdiği gibi çevresinde bulunan başka medeniyetleri de zengin kültürü ile etkilediği bilinmektedir. Mısır sanatı belirli kuralları olan bir sanata sahip olup toplumun kültürünü, düşüncesini, yaşamını ve

¹⁰ Çıkış 20/3-4, ilgili diğer maddeler için bakınız; Çıkış 34/13-14, Levililer 19/4, Yasa’nın Tekrarı 4/23

dinini yansıtmaktadır. Mısır sanatı, gündelik eşyalarda sanat, ahiret için sanat ve tapınak için sanat olmak üzere üç kısımda değerlendirilmektedir (Hüseynova, 2019; Sadıkoğlu, 2006, s. 33). Bu medeniyetin özellikle resim ve heykel alanında ilerlemesi tüm dünyanın bu sanatlardan faydalanmasını sağlamıştır. Eski Mısır inanişında hayatın ölümden sonra devam edeceği inanişı hakimdir. Firavun yani kral ise hükümdar olduğu için kutsal kabul edilmekte ve Tanrı olarak görölmektedir (C. Yılmaz, 2019, s. 45). Bu sebeple piramit şeklinde tapınaklar inşa edilmiş, mumyalama yapılmış ve mezarlara estetik açıdan zengin kral eşyaları bırakılmıştır (Arık, 2021, s. 5). Çizilen resimlerde ve heykellerde yüz benzerliğı ne kadar çok sağlanırsa insan ruhunun rahat edeceği ve sonsuzluğı ulaşacağı inancı sanatlarının temelleri arasındadır. Öte yandan tapınakların girişlerindeki büyük heykellerin kutsal varlıkları temsil ettiği ve piramitlerde kullanılan kabartmaların çizilen önemli kişinin kutsanması için normal boyutlarında tasvir edilmeye çalışıldığı kaynaklarda geçmektedir. Hâkim olan bu inanişların Mısır'da erken yaşlardan itibaren sanatın öğrenilmesine zemin hazırladığı ifade edilebilir (Sadıkoğlu, 2006, ss. 31-35).

Sanatın en çok kullanıldığı dinler arasında felsefi, inanç ve ritüel farklılıklarıyla Hinduizm dini yer almaktadır. Hinduizm inanç sistemine göre hayatın dört nihai hedefi bulunmaktadır. Bu hedeflerden ilk ikisini doğru yaşam ve iyi bir meslek neticesinde elde edilen servet oluşturmaktadır. Söz konusu diğer hedefler ise aşk ve manevi kurtuluştur. Her insan bahsedilen bu dört mertebeye ulaşmalıdır bu nedenle bu görüşlerin hepsinin Hint sanatsal üretimine yansıdığı görölmektedir. Hinduizm dinine göre sanat, Tanrı'nın varlığını kabul etmek ve ona ibadet etmek için bir araç konumundadır. Onlara göre Tanrı ilahi olduğundan dolayı tanımlamaz dolayısıyla dünyada var olan her şey ile farklı farklı tezahür edebilir. Heykelciliğın ön planda olduğu bu dinde insan formunda tasvirler yapıldığı özellikle güzelliğı ve zarafeti temsil ettiği için kadın figürlü heykellerin olduğu görölmektedir.

Hinduizm politeist yani çok Tanrılı bir inanç sistemine sahip olan bir dindir. Onlara göre her Tanrı farklı özellikler taşımakta ve farklı varlık boyutlarıyla ilgilenmektedir. Bu sebeple sanatsal öge ve eserlerde yaşadıkları doğa ve çevreyi taklit etmek yerine kutsadıkları Tanrıları simgeleme gayesi vardır. Dolayısıyla Hinduizm inancının hâkim olduğu eserlerde yer verilen sembol ve görüntüler dini ve felsefi tüm ilkelerini simgeleştirmektedir. Bahsedilen inançlarının etkisiyle sanat eserleri, gerek maddi gerekse manevi boyuttan alınan ilhamla oluşturularak tapınaklarında tasvir ve heykellere çokça

yer verdikleri görülmektedir (Sönmezdağ Zöngür, 2020, ss. 121-122; K. Uludağ ve Özer Eröz, 2016).

Hint sanatlarının oluşumda ve gelişmesinde Budizm dininin de etkileri görülmektedir. Nitekim Budizm'in etkisiyle Hint sanatında yeni anlatım biçimlerinin oluştuğu görülmektedir. Budist sanatı temelinde ahlaki yükseltmeyi ve dini yaygınlaştırma düşüncesini barındırmaktadır. Bu sebeple dönemseller olarak sanat anlayışlarında farklılıklar olmuştur. İlk zaman tasvirlerinde dinin kurucusu olan Buddha, altında gölgelendiği ağaç gibi simgelerle anlatılmıştır. Tarihi süreçte Roma sanatının etkisiyle Buddha'nın bukleli saçları olan ve bir omzu açıkta bırakan vücut tasvirleri, yuvarlak ve pürüzsüz yüz hatlarıyla heykelleştirildiği görülmektedir. Heykellerdeki her figür ve sembol dini öğretide başka bir şeyi temsil etmektedir. Örneğin Buddha heykellerinde üstün manevi bilgiyi belirtmek için çıkık bir alın, prenslik devrinde taktığı mücevherler nedeniyle sarkmış kulaklar ve şefaati belirttiğinin anlaşılması için sağ elin yukarı kaldırması figürleri kullanılmıştır (Özer Eröz, 2015, ss. 148-150; Zöngür, 2020)

3.3. Psikolojik İyi Oluş

İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını anlamaya yönelik çabanın bütünü oluşturarak psikoloji biliminin tarihsel süreci incelendiğinde psikolojinin son yüzyıllarda değişim ve gelişim gösterdiği görülmektedir (Eryılmaz, 2013, s. 1; A. Köse ve Ayten, 2019, s. 18). İkinci dünya savaşı öncesi psikoloji araştırmalarının temel hedefi, ruhsal hastalıkları tedavi etmek, insanın yaşamını daha iyi seviyeye getirmek/iyileştirmek ve bireyin yeteneklerini tanımalarını sağlamaktır. Savaşların bitmesiyle beraber psikolojinin daha çok ruhsal hastalıklarla ilgileniyor olması diğer hedeflerin geri planda kalmasına sebep olmuştur (Hefferon ve Boniwell, 2018, s. 5).

20. yüzyılın ortalarına doğru psikolojinin insanın negatif yönlerine odaklanmasına karşı eleştirilerde bulunan Seligman tarafından pozitif psikoloji ortaya çıkmıştır (A. Köse ve Ayten, 2019, s. 15). Pozitif psikolojinin ortaya çıkmasıyla psikolojinin geleneksel yaklaşımını değiştirerek, geri planda kalan konular üzerinde de araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Seligman'a göre, psikoloji, yalnızca hastalığın, zayıflığın ve zararın incelenmesi değil aynı zamanda insanın güçlü ve iyi yönlerinin de incelenmesidir. Pozitif psikoloji, bireyin olumlu yönlerine ve yaratıcılık gibi temalara odaklanarak mutluluğu ve yaşam kalitesini temsil eden iyi oluşu temel hedef olarak belirlemektedir (Hefferon ve Boniwell, 2018, ss. 2-6; Doğru, 2018, s. 12). Bununla beraber iyi oluş ve mutluluk

kavramları çoğu zaman birbiri yerine kullanılabilen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Dal ve Sevüktekin, 2018, s. 434).

Seligman'a göre insanlara, merhamet etmek, güzeli tavsiye etmek, affedici olmak, dindarlık ya da iyiliğe teşvik edici olmak gibi erdemleri bireyin yaşamında fayda verecek şekilde tavsiye etmek ve aktarmak pozitif psikolojinin temel amaçları içerisinde yer almaktadır. Örneğin iyilik yapan ve affedici tutumlar sergileyen bireylerin depresyon seviyelerinin daha düşük olduğunu, dindar bir yaşam sürdüren bireylerin psikolojik ve fiziksel olarak daha sağlıklı olduklarını bilimsel yöntemlerle tespit etmeye çalışmış ve olumlu sonuçlar elde etmiştir (Seligman, 2007, s. 143). Seligman'ın bu sonuçlardan hareketle insanın potansiyeli hakkında olumlu araştırmalar yapılması çağrısında bulunmasıyla birlikte mutluluk, iyi oluş, yaşam doyumu, duygulanma, umut ve iyimserlik gibi konularda çalışmalar artış göstermeye başlamıştır (Schultz ve Schultz, 2020, s. 685).

Psikoloji literatüründe iyi oluş kavramına yönelik "hedonik" ve "eudaimonik" olmak üzere iki ayrı yaklaşım tarzı ortaya çıkmıştır. Hedonik yaklaşım açısından mutluluk ve iyi oluş, zevk ve hazzı elde etme olarak tanımlarken, eudaimonik yaklaşım bireyin kendini gerçekleştirmeyle potansiyelini tam olarak geliştirme düzeyi ile tanımlamaktadır. İyi oluşu açıklayan bu iki yaklaşımdan hedonik yaklaşım daha çok öznel iyi oluş kavramı ile ilişkilendirilirken eudaimonik yaklaşımı ise psikolojik iyi oluş kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Ryan ve Deci, 2008, s. 143).

Bradburn (1969) psikolojik iyi oluş kavramını ilk kez kullanan kişidir. Bu kavramı ilk olarak "*The Structure of Psychological Well-Being*" adlı araştırmasında yer vermiştir. Bu çalışmasında Aritoteles'in özel ve genel anlamda mutluluk arayışını ve ruhsal açıdan sağlıklı olma kavramlarını psikolojik iyi oluş başlığı altında birleştirmeye çalışmıştır (Özmete, 2016, s. 364).

Psikolojik iyi olma eudaimonik yaklaşıma göre insanın potansiyelini gerçekleştirmeyle mümkündür. Araştırmacılar, psikolojik iyi oluş araştırmalarında mutluluğun ve güzel olan iyi yaşam sürmenin kolay bir şekilde iyi hissetme deneyimine sahip olmadığını ileri sürmektedir. Hayat, tatmin ve haz duygularından daha fazlasını içermelidir. Psikolojik iyi oluş, gerçek mutluluğa erişmek için erdemini deneyimlenmesinin ve yapılmaya değer amaçlar doğrultusunda hareket edilmesinin gerektiğini öne sürmektedir. İnsanın potansiyelini gerçekleştirme, psikolojik iyi oluşun temel hedefi olarak kabul edilmektedir (Hefferon ve Boniwell, 2018, s. 77).

Psikolojik iyi oluş en kapsamlı tanımıyla bireyin hissettiği olumlu duyguların, olumsuz duygularından daha çok olmasıyla beraber yaşam doyumunun yüksek olması şeklinde tanımlanmaktadır (Ryan ve Deci, 2008, s. 1) Bu tanıma yakın bir görüş ortaya koyan Bradburn'a göre bireyin sahip olduğu hem olumlu hem de olumsuz duygular birbirinden bağımsız olup duygu düzeyleri bireyin iyi oluşunu etkilemektedir. Yapılan bu tanım aynı zamanda öznel iyi oluş kavramına da karşılık gelmektedir (Kaplan, 2016, s. 23).

İyi oluş kavramına yönelik yaklaşımlar arasında hedonik yaklaşımın kavramsal karşılığı olan öznel iyi oluş, bireyin yaşamından tatmin olması ve olumlu duyguların çok, olumsuz duyguların az deneyimlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Hefferon ve Boniwell, 2018, s. 77). Öznel iyi oluş, duygusal ve bilişsel boyutu içeren bireyin kendi yaşamı hakkındaki değerlendirmesi olarak da ifade edilmiştir. Kişinin yaşam doyumunu, bilişsel yargılar ve bilişsel boyutu ifade ederken, bireyin memnuniyet düzeyini etkileyen duygular ise duygusal boyutu ifade etmektedir (Ümmet ve Yalın, 2020, s. 576).

Psikolojik iyi oluş ve öznel iyi oluş aynı iki kavram olarak görülse de psikolojik sağlığın ve iyi oluşun farklı yüzlerini oluşturan birbiriyle ilişkili iki ayrı kavramlardır. (Zümbül, 2019, s. 23). Öznel iyi oluşun psikolojik sağlığı ve iyi oluşu tam anlamıyla temsil etmediğini düşünen bazı psikologlar tarafından psikolojik iyi oluş kuramı geliştirilmiştir. Onlara göre hazzın merkezde olduğu bir yaşamda stabilize bir mutluluk değil, sadece öznel mutluluk sağlanabilir (Doğan, 2016, s. 230).

Waterman'a göre psikolojik iyi oluş, bireyin kişisel gelişimi için hayata karşı mücadele etmesidir (Ateş ve Çelik, 2018, s. 446). Günümüzdeki kullanımıyla psikolojik iyi oluş kavramı Carol D. Ryff tarafından yapılan tanım ile kullanılmaktadır. Ryff, hazzı bakış açısıyla mutluluk olarak tanımlanan öznel iyi oluşu eleştirerek psikolojik iyi oluş kavramını yeniden tanımlamıştır (Hamurcu, 2011, s. 55).

Ryff'a göre psikolojik iyi oluş iki yönüyle ifade edilebilir; ilki bireyin kendisi hakkında olumlu bir düşünceye sahip olarak hayatının anlam ve amacını belirlemesi ve kendinin farkında olarak kişisel gelişimi için çaba sarfetmesidir. İkinci ise, samimi ve güvене dayalı ilişkiler kurarak, ihtiyaçlarını karşılayabileceği şekilde sosyal çevresini düzenlemesidir. Kısaca ifade etmek gerekirse psikolojik iyi oluş, kişinin hedefinin, ilişkilerinin, sorumluluklarının bilincinde olarak olumlu bir kişisel gelişime ve kişilerarası ilişkilere sahip olmasıdır (Kaplan, 2016, s. 23; Ateş ve Çelik, 2018, s. 446).

Ryff ve Singer, psikolojik iyi oluş kavramının temellerini, yalnızca Aristoteles'in değer merkezi olan ve en yüksek iyi olarak tanımladığı, insanın potansiyellerini gerçekleştirilmesiyle ilişkilendirdiği *eudaimonia* kavramından faydalanarak oluşturmuşlardır. Aynı zamanda Jung, Allport, Maslow ve Rogers gibi varoluşçu, hümanist, kişilik, gelişim ve psikodinamik yönelimli psikolog ve düşünürlerin teorilerinden de hareketle psikolojik iyi oluş modelini geliştirmişlerdir. Olumlu psikolojik işlevde bulunmayı savunan yaklaşımlar arasında Rogers'a ait olan tam işlevli insan yaklaşımında, Allport'un olgunlaşma kavramı, Maslow'un kendini gerçekleştirme görüşü ve Jung'un birey olma kavramı yer almaktadır. Tanımlama yapan bir diğer gelişim psikolojisi kuramları arasında ise Frankl'ın yaşamın amacı ve anlamı, Erikson'un psikososyal gelişim aşamaları ve benlik gelişim modeli bulunmaktadır (Doğan, 2016, s. 233; Ayhan, 2019, s. 38).

3.3.1. Ryff'in Çok Boyutlu Psikolojik İyi Olma Modeli

Ryff, psikolojik iyi olma hali kavramı ile ilgili kişilik ve gelişim kuramı temsilcilerinin mental sağlık açıklamalarını temele alarak altı boyuttan oluşan "Çok Boyutlu Psikolojik İyi Olma" modelini oluşturmuştur. Bahsedilen altı boyut ise özerklik, kendini kabul, olumlu ilişkiler, çevreye hakimiyet, kişisel gelişim ve hayatın amacıdır (Cenkseven ve Akbaş, 2007, ss. 44-45).

Özerklik (Otonomi) Boyutu: Özerklik, duyuşsal, davranışsal ve değerlerle alakalı seçimlerde dış faktörlerden bağımsız olma ve irade ile tanımlanmaktadır (Çağış, 2023, s. 26). En genel tanımıyla özerklik, bireyin tek başına karar vermesini kapsamaktadır (Ekşioğlu, 2011, s. 30).

Ryff'a göre özerk kişiler, hür iradesini kullanabilen, yaşamını ve bireysel davranışlarını düzenleme kabiliyetine sahip, toplumsal kural ve inançlardan az etkilenen ve toplumsal korkuları olmayan bireylerdir (Kaplan, 2016, s. 25; Doğru, 2018, s. 23). Psikolojik iyi oluş çerçevesinde Ryan ve Deci özerkliği, iradeli davranış sergileme ve kendi fiillerini onaylama olarak tanımlamaktadır Onlara göre özerklik tüm insanlar için gerekli bir ihtiyaçtır (Ryan ve Deci, 2008, s. 7).

Özerk birey sosyal baskılara karşı durarak bağımsız hareket eder. Başkalarının kurallarını önemsemeden kendi normlarına göre kendini değerlendirir. Birey özgür iradesini kullanırken toplumsal kural ve kurumlarla uyumu göz önünde bulundurur. Bu durum

özerk bireyin diğer kişilerle doğru iletişimi ve kendi gelişimi için önemlidir. Özerk olamamış bireyler ise başkalarının düşüncelerini önemseyerek beklentilere göre karar verirler (Anuştekin, 2023, s. 32; Hamurcu, 2011, s. 24; Ryff, 1989, s. 1071).

Jung, gelişim sürecini aynı zamanda bireyselleşme süreci olarak tanımlamaktadır. Ona göre kişiliğin her boyutunun bilinçlendirilmesiyle bilinç ve bilin dışı boyutlar bütünleştirilmiş olur. Kişinin bireyselleşme süreci, öz kapasitesini geliştirmesi ve kendi varlığının biricik olduğunu anlamasını kapsamaktadır. Jung'un bireyselleşme tanımı, sosyal normlara ve inançlara bağlı kalmadan geleneklerden sıyrılmaktır (Doğru, 2018, ss. 16-24).

Kendini Kabul Boyutu: Bireyin geçmiş hayatına ve benliğine ilişkin pozitif tutumda bulunması anlamında kullanılan kendini kabul boyutu, Ryff tarafından psikolojik iyi oluşun merkezinde yer almaktadır. Kendini kabul, bireyin kendini narsistik düzeyde sevmesi ve geçici olarak öz saygıda bulunması değildir. Bireyin kendiyile barışık olarak hayatındaki tüm olumlu ya da olumsuz durum ve özellikleri kabul etmesidir (Ümmet ve Yalın, 2020, s. 576; M. Doğan, 2016, s. 245). Bireylerin kendilerini oldukları gibi kabul etmelerinin psikolojik iyi oluşlarını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Ryff, 1989, s. 1071; Yalın, 2022, s. 14).

Maslow, bireyin doğuştan gelen iyi nitelikli potansiyellerinin ortaya çıkarılması için “*ihtiyaçlar hiyerarşisi*” piramidini geliştirmiştir. Piramidin içerisinde yer alan aidiyet, sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme gibi fizyolojik ihtiyaçları, insanı doyuma ulaştırması için zorunluluk olarak görmektedir (akt: Hacıkeleşoğlu, 2022, s. 188; Maslow, 1954, ss. 34-52). Maslow'a göre kendini kabul etme, kişinin kendisiyle beraber diğer insanları ve doğayı olduğu gibi benimseyerek sevmesidir. Bireyin kendisini olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul ederek, üretken, dürüst, rahat ve özgür davranması psikolojik olarak sağlıklı olduğunda göstergesidir (Ekşioğlu, 2011, ss. 28-32).

Rogers, psikolojik açıdan sağlıklı kişileri kendini gerçekleştirme kavramını kuramsal açıdan eş anlamlı olan “tam işlemede bulunan birey” olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu işleve sahip birey kendini gerçekleştiren değil bu aşamada olan kişidir. Kendini gerçekleştirme isteği birey için sosyal, fiziksel ve zihinsel konularda motive edici rol oynamaktadır. İnsanın özünde iyi olduğunu savunan Rogers'a göre, kişi bireysel ve içsel özellikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunda kişilik özelliklerini de geliştirme kabiliyetini sahip olacaktır (Özdoğan, 2021, s. 39).

Bireyin geçmiş hayatı ile beraber kendini kabul boyutu Johoda'nın "mental sağlığı"nın ve Allport'un 'olgunluk' kuramlarının merkezinde yer almaktadır. Bu görüşlere benzer şekilde Jung da kişinin bireyselleşme sürecinde kendisinin olumsuz taraflarıyla yüzleşmesi gerektiğini savunmaktadır (Doğan, 2016, s. 246).

Bireyin tüm negatif ve pozitif özellikleri ile kendini kabul etmesi, kendisiyle pozitif ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Geçmiş yaşamlarına dair memnuniyet duyan bireyler öz kabulleri yüksek kimselerdir. Öz kabulleri düşük olan bireyler ise geçmişinden memnun olmayıp hayal kırıklıklarına uğramış, genel olarak bu durumdan rahatsızlık duyan kişilerdir (Yalın, 2022, s. 14).

Olumlu İlişkiler Boyutu: Kuramcılara göre sosyalleşerek kişiler arasında yer almak olumlu ve iyi hayatın temelini oluşturmaktadır (Hamurcu, 2011, s. 58). Aristoteles eserlerinde bu konuya temas ederek sevgi, dostluk ve arkadaşlık gibi insani ilişkilere vurgu yapmaktadır (Aristoteles, 2009, ss. 155-175). Diğer kişilerle sağlam bir empati ve güvenilir ilişki kurmayı olumlu ilişkiler boyutu olarak açıklayan Ryff, bireyin psikolojik sağlığı açısından diğer kişilerle ilişkilerde güven duygusunun yüksek olmasına önem vermektedir (Kaplan, 2016, s. 26; Ryff, 1989, s. 1071).

Maslow öz kabulü yüksek bireyleri, diğer insanları anlama yeteneğine ve sevme hissine sahip, daha net değerlendirmeleri olan bireyler olarak tanımlamaktadır. Allport ise diğerleriyle ilişki kurmanın bir olgunluk kriteri olduğunu belirterek, insan ilişkilerinde sıcaklık ve duygunun olduğunu söylemektedir (Ekşioğlu, 2011, s. 32).

Jahoda, psikolojik sağlığın merkezinde sevme yeteneğinin var olduğunu söyler. Benzer bir görüşe sahip olan Sigmund Freud'a göre sağlıklı birey, sevme duygusunu bilen ve üretme kabiliyeti olan kişilerdir (Hamurcu, 2011, s. 58). Erikson ise diğer kişilerle samimiyet kurmada, rehberlik etme ve yönlendirmede başarılı olmanın önemli bir gelişim görevi olduğunu vurgulamaktadır (Doğan, 2016, s. 241).

Sonuç olarak olumlu ilişkiler boyutu, bireysel ve sosyal ilişkilerde farkındalığa odaklanmaktadır. Sosyal ilişkilerinde yüksek düzeye sahip olan kimseler, diğerleriyle güven esaslı, doyumu yüksek, samimi ilişkiler kurabilirken, düşük düzeye sahip kişiler güven temeli olmayan az sayıda yakın ilişkiye sahip bireylerdir (Özdoğan, 2021, s. 26).

Çevreye Hakimiyet Boyutu: Ryff, bireylerin kendi ruh sağlığına ve ihtiyaçlarına uygun çevre oluşturabilmesi ve kontrol edebilmesi olarak tanımladığı çevresel hakimiyet boyutunu psikolojik sağlık açısından önemli görmektedir (Doğan, 2016, s. 237; Kaplan,

2016, s. 25; Ryff, 1989, s. 1071). Bu tanıma uygun olarak Jahoda, çevresel hakimiyet boyutunun kişinin mental sağlığının temelini oluşturduğunu söylemektedir. Bireyin kendi ruh sağlığına göre çevresini kurabilme ve seçebilme yeteneğine sahip olduğunu vurgulamaktadır (Ryff ve Singer, 2008).

Allport'a göre olgun kişiler, çevrelerinde kendilerini aktif olarak gösterebilen, rahat ifade eden ve bunu sürdürebilme yetisine sahip kimselerdir. Bu durum aynı zamanda bireyin pozitif psikolojik sağlığa sahip olduğunun da göstergesidir (Hamurcu, 2011, s. 60). Çevresel hakimiyet, kişilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çevresel hakimiyeti yüksek olan bireyler olumsuz ve ani olayları pozitif duruma getirebilirken, bu hakimiyeti zayıf olan kişiler kendilerini kimsesiz hissetme eğiliminde olabilirler. Çevresel hakimiyete sahip olamayan bireylerin sorun çözme kabiliyeti de aynı oranda zayıf olmaktadır (Yalın, 2022, s. 15).

Kişisel Gelişim Boyutu: Bireyin var olan potansiyelini kullanarak kendisini geliştirme becerisine sahip olması kişisel gelişim olarak tanımlanmaktadır (Ü. Coşkun, 2021, s. 29). Kişinin bu beceriye sahip olması kişisel gelişiminin merkezini oluştururken psikolojik sağlığı için de önemli bir ölçüt olarak görülmektedir (Küliğ Atabey, 2023, s. 8). Kişisel gelişim boyutu kendini gerçekleştirme kavramı ile ilişkili olup Aristoteles'in "eudemonia" kavramıyla da anlamca en yakın olanıdır (Karaçam, 2016, s. 21). Erikson sosyal-bilişsel kuramında bireyin gelişim özellikleri ile beraber kişisel gelişimini de yer vererek, bu gelişimin yüksek oranda psikososyal gelişimle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Kurt, 2018, s. 42). Yaşam boyu gelişim kuramcıları ise (Erikson, Buhler, Jung, Neugarten) hayatın farklı dönemlerinde yenilenen sorun ve zorluklarla başa çıkmayı ve devamlı olarak gelişmeyi savunmaktadır (Ryff ve Singer, 2008, ss. 21-22).

Kişisel gelişim düzeyi yüksek olan bireyler kendi potansiyelinin farkında olan, değişime, gelişime ve yeniliklere açık olan kişilerdir. Buna bağlı olarak zamanla bireylerde davranış farklılıkları görülebildiği gibi özgüvende de artış başlamaktadır. Kişisel gelişim düzeyi düşük bireylerde ise yeniliklere karşı yetersizlik hissi ve yaşama karşı ilgisizlik görülebilmektedir (Y. Çelik, 2023, s. 68).

Hayatın Amacı Boyutu: Kişinin geçmişinden bugününe yaşadığı hayata dair anlam ve amaç atfetmesi ve hayatını yaşamaya değer bulduğu inancı bu boyutta ele alınmaktadır (Polatçı, 2011, s. 107). Bu boyutun temeli, Victor Frankl'in varoluşçu yaklaşımla ele aldığı anlam arayışı görüşüne dayanmaktadır. Frankl'in logoterapi kuramı, insanların

yaşam mücadelelerinde hayatlarının amacını ve anlamını bulmaya yardımcı olmayı hedeflemektedir. Benzer görüşe sahip olan Jahoda ise, ruh sağlığı tanımında hayatın amacına ve kişiye amaç duygusu veren inançlara dikkat çekmektedir. Allport'un olgunlaşma teorisine bakıldığında da yaşamın amacı ve yön duygusuna ilişkin net bir kavrayışa sahip olmaya vurgu yapmaktadır. Ayrıca yaşam boyu gelişim teorilerinde, yaratıcı olma, orta yaşta duygusal bütünleşme ve üretkenlik gibi farklı yaşam evrelerini karakterize eden amaç veya gayedeki değişimden bahsedilmektedir (Ryff ve Singer, 2008, s. 22).

Hayat amacı yüksek olan bireyler, geçmiş ve şimdiki yaşamına dair anlam duygusuna ve yön hissine sahip olan, yaşam amacına ve bu amacı sağlayan inançlara hâkim olan kişilerdir. Hayat amacı düşük olan bireylerde ise hayatında anlam duygusundan ve yön hissinden yoksun, düşük oranda amaç ve hedefleri olan, yaşam amacına dair inançlarının olmaması gibi davranışlar görülmektedir (Ü. Coşkun, 2021, s. 29).

3.3.2. Psikolojik İyi Oluşu Etkileyen Faktörler

Bireylerin psikolojik iyi oluşlarına cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik ve medeni durum gibi birden fazla durum etki etmektedir. Erkeklerin ve kadınların toplumsal cinsiyetin etkisinden dolayı psikolojik iyi oluş alt boyutlarında farklılıklar görülebilmektedir (Ergin, 2023, s. 109). Psikolojik iyi oluşu olumlu ve olumsuz etkileyen durumlardan cinsiyet farklılığı ile ilgili Ryff, kişisel gelişim ve diğer bireylerle olumlu ilişkilerde kadınların erkeklere oranla daha başarılı olduğu sonucuna ulaşırken diğer boyutlarda cinsiyet farkının olmadığını söylemektedir. Diğer araştırmacılar ise erkeklerin psikolojik iyi oluşlarının kadınlara göre daha düşük olduğunu saptamışlardır (Kuyumcu, 2012, s. 50).

Bireylerin medeni hali psikolojik iyi oluşu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Evlilik bireylerin iyi oluşunu, duyuşsal ve ruh sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (Akın ve Akın, 2019, s. 36; Algan, 2023, s. 74). Evli olan kadınlar evlenmemiş kadınlara göre sosyal destekten daha çok faydalandıkları ve hem fiziksel hem de psikolojik yönden sağlıklı olup daha az stres yaşadıkları belirtilmektedir. Bu durum bireylerin refah düzeyine katkı sağlayarak hem erkek hem de kadın için ekonomik, duyuşsal ve sosyal iletişime destek olmaktadır (Özmete, 2016, s. 368). Bu bağlamda bireylerin iyi oluş ile ekonomik durumunun da ilişkili olduğu söylenebilir. Gerçekleştiren çalışmalara bakıldığında düşük gelire sahip, ekonomik olarak zorluklarla mücadele eden bireylerin psikolojik iyi oluşları, yüksek ya da orta gelire sahip, ekonomik olarak daha rahat

hisseden bireylerin psikolojik iyi oluşlarına göre daha düşük olduğu araştırmacılar tarafından saptanmıştır (Ayapbek, 2021, s. 9).

Yaş değişkeni de psikolojik iyi oluşu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Genç ve orta yaştaki bireylerin, yaşlılara oranla psikolojik iyi oluşlarının daha yüksek olduğu söylenebilir (Kliğ Atabey, 2023, s. 8). Bireyin yaşı arttıkça yaşam amacı ve kişisel gelişim yöneliminde azalma olduğu tespit edilirken özerklik ve çevresel hakimiyet yöneliminde ise paralel olarak artış gösterdiği görülmektedir. Çevreyle olumlu ilişkiler ve kendini kabul boyutunda ise yaşa göre değişkenlik olduğu gözlemlenmiştir (Ayan, 2021, s. 13). Bu farklılıkların temel sebebi olarak yaşın artmasıyla beraber bireylerin kendilerine ve sosyal çevrelerine karşı değer algılarının değişmesi gösterilebilir. Yaşları artan bireyler geçmişe daha çok takılı kaldıklarından kişisel gelişim ve hedeflerinde azalma görülürken, genç bireylerde kişisel gelişime önem verildiği için hayat hedefleri ve gelecek ideallerinde artış olduğu söylenebilir (Karakaya, 2021, s. 20).

4. SANATA YÖNELİK İLGİ, PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ VE MANEVİYAT

4.1. Din ve Maneviyat

Dil alimleri, Arapça “*deyn*” kökünden türetilen din kelimesinin itaat, ceza, mükâfat, örf, adet, durum ve hesap gibi anlamlara geldiğini aktarmaktadır. Din teriminin İngilizce karşılığı “*religion*” kelimesi olup, kişinin kendisini ibadete vermesi, Tanrıya hem korku hem de saygı ile bağlanma ve düzenlenen dini tören ya da ayinlere katılma gibi anlamlara gelmektedir. Bir başka görüşe göre ise din, “*religare*” kelime köküne dayanan “*insanla Tanrı arasında gittikçe pekişen bir bağ*” anlamına gelmektedir (Peker, 2003, s. 29; Tümer, 1986, s. 217, akt: 1994, s. 312).

Din kavramının kapsamlı ve karışık bir yapıya sahip olması, araştırmacılar tarafından genel ve tam bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Tanımlama yapılan zamanın umumi havası, o zamana hâkim olan temayüller, tanımlamayı yapan bireyin öznel düşünceleri ve dünya görüşü dine dair yapılan farklı tanımlamaların ortaya çıkmasında etkili olan unsurlardır. Farklı bakış açılarına göre tanımlama yapan teoloji ve sosyal bilimciler bugüne kadar görüş birliği sağlayabilmiş değildir (Birand, 1957, s. 127; Hökelekli, 2020a, s. 69).

Din ile ilgili tanımlar üzerine çeşitli yaklaşımlar vardır. Bu bağlamda Cox, dinin tanımlarını felsefi, ahlaki, teolojik, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere beş temel grupta değerlendirmektedir (Cox, 2004, ss. 18-25). Bu tanımlar sosyal bilimler tarafında yapılan din tanımları ve teoloji alanında yapılan din tanımları olarak iki kategoride gruplanabilir (Günay, 2006, ss. 11-23). Diğer yaklaşımlar ise dini tanımları üç gruba ayırmaktadır. Bunlardan birincisi dinin kaynağına odaklanarak ne olduğuna cevap arayan tanımlardır. İkincisi dinin ne yaptığı sorusuna cevap vererek toplum yaşantıdaki fonksiyonlarını ortaya koyan tanımlar olup sonuncusu ile dinin kaynağı ile beraber fonksiyonları üzerine yapılan tanımlardır (A. Coşkun, 2005, s. 13; Sezen, 1998, s. 29; Willaime, 1998, ss. 114-122; akt: Yapıcı, 2007, s. 8).

Dinin temel anlamı hakkında yapılmış olan tanımlamalarda ortak gaye, din kavramının nelliğini ortaya koymaktır. Yapılan tanımlarda genellikle tabiatüstü aşkın varlık vurgulanmaktadır. Dinin hem toplumsal hem de bireysel hayatında yerine getirdiği işlevleri ön plana çıkaran tanımlamalara işlevselci (fonksiyonel) tanımlamalar denilmektedir. Bu çerçevede dinin fonksiyonları, bireysel ve toplumsal olmak üzere iki

boyutta ele alınmaktadır (Yapıcı, 2007, s. 11). Dinin işlevini sosyoloji toplumsal bir bakış açısıyla incelerken, psikoloji bilimi ise dinin işlevlerini insanı merkeze koyarak anlama ve açıklamaya çalışmaktadır (Hacıkeleşoğlu, 2022, s. 40). Örneğin dinin temel kaynağını toplumla ilişkilendiren ve sosyoloji temsilcileri arasında bulunan Emile Durkheim ve Max Weber, inançla kutsala olan uygulamaları birleştirici bir tavır takınmaktadırlar. Onlara göre din, toplumda var olan sosyal sınıfların ahlaki ve ideolojik yönelimlerini yansıtmaktadır. Bu şekildeki tanımları dinin sosyolojik boyutuna fazlaca vurgu yaptıklarını göstermektedir (Evans-Pritchard, 1998, s. 69; Paden, 2008, s. 55).

Psikoloji bilimi dinin nasıl tanımlanacağı ve dini olayların nasıl ele alınacağı konusunda yakından ilgilenerken bu hususta yeterli açıklığa ulaşabilmiş değildir (Hökelekli, 2020a, s. 63). Öte yandan psikologlar dini incelerken dahili bakış açısını kullanarak dinin ne olduğu ya da ne olması gerektiğinden çok insanların dini nasıl anladıkları ve dinin insana faydaları üzerinde durmuşlardır (A. Köse ve Ayten, 2019, s. 110). Buradan hareketle psikologların asıl maksadının insanı daha iyi tanımak ve anlamaya çalışmak olduğu söylenebilir.

Psikolojinin ve din psikolojisinin önemli isimlerinden olan William James, dinin kaynağını bireysel tecrübelerin oluşturduğu fikrini öne sürerek dini, insanların duygu ve fiillerinde aşkın olanla her açıdan düşünce ve inziva deneyimleri olarak tanımlamaktadır (James, 2008, s. 31). James bu tanımıyla dinin, bireyin inandığı ilahi varlıkla yalnız kaldığındaki duygu, düşünce ve davranışı olduğunu söyleyerek dine bakış açısını belirtmektedir Aynı zamanda dinin birey üzerinde pratik fayda sağladığı sürece değerli ve anlamlı olduğu görüşü onu psikanalizci psikologlardan ayıran temel özellik olarak da görülmektedir. James dinin özünü bireysel tecrübeye ararken, Jung kolektif bilinçte, Freud ise oedipus kompleksinin de aramaktadır (Ayten, 2006, ss. 457-461).

Freud dine, insanın içgüdüsünden ve kendisi dışındaki tabiat olaylarına karşı çaresizliğinden kaynaklanan bir durum olarak yaklaşmaktadır (Fromm, 1993, s. 30). Ona göre din insanın gelişim evreleriyle alakalıdır ve gelişimin başlarında ortaya çıkmaktadır (Fromm, 2019, s. 22). Aynı zamanda çocukluk döneminden kaynaklanan ve nevroz olarak gördüğü dini, “*oedipus kompleksi*”¹¹ ile ilişkilendirmektedir (Freud, 1971, s. 226). Bu konu hakkında indirgemeci bir yaklaşım benimseyen Freud, dini anlamlandırma

¹¹ Freud, fallik dönem olarak bilinen çocukların 3-5 yaşlarında karşı cinsten olan ebeveyne bilinçsizce sahip olma istediğine ve aynı cinsten olan ebeveynini kabul etmek istememesine “*oedipus kompleksi*” ismini vermektedir (Ayten, 2017, s. 50).

sürecinde dini ve dini ritüelleri bazen obsesyon (saplantı ve takıntı) ve bebeklik döneminin tatmini bazen de bir yanılsama (illusion) şeklinde değerlendirmektedir. Bu saplantı ve yanılsamadan insanlığın kurtulması gerektiğini belirterek bununda yalnızca bilim ile mümkün olabileceğini savunmaktadır (Ayten, 2017, ss. 50-54; Freud, 1971, ss. 42-43).

Freud'un aksine Jung, dinin saplantı (obsesif) davranışlardan oluşmayıp, psişik etkinliğin akla uygun ve normal bir kısmı olduğunu savunmaktadır. Jung din hakkında "*Din, numinosumu¹² yani keyfi bir yönelişin sonucu olmayan dinamik bir varlığı ya da etkiyi dikkatle ve özenle gözetmeyi ifade etmektedir. Bahsedilen bu etki insanı kavrayan ve kuşatan bir etkidir*" şeklinde tanımlama yapmaktadır. Aynı zamanda dini tanımlarken bilinçaltında olan sembollerin dikkatli bir şekilde çözümlenmesi vurgusunu yapan Jung, bu tarifi yaparken "*arketip*" olarak isimlendirdiği ruhun evrensel ve içgüdüsel parçası olan kolektif bilinçaltıyla da bağlantı kurmaktadır (Bahadır, 2007, ss. 103-107; Palmer, 1997, s. 113).

Fromm, dinin tanımlanmasında terim olarak bazı sıkıntılar olduğunu ileri sürerek tüm dinleri kapsayan bir tanımın olmamasından yakınmaktadır. Dinleri hümaniter ve otoriter olmak üzere iki grupta ele alan Fromm, tüm dinleri kapsayıcı ve Tanrıyla zorunlu bir ilişki içermeyen bir tanım geliştirdiğini düşünerek dini, bir grubun, grup üyelerine yönelebilecek bir hedef tayin etmesi ve ortak davranış şekli sunan sistemler olarak belirtmektedir (Fromm, 1993, ss. 45-46, 2003, s. 181).

Din hakkında yapılan bu farklı tanımların ortak noktasına bakıldığında dinin, insanın kendi içinde ve dışındaki toplumsal atmosferle beraber tüm bunların ötesindeki aşkın boyutu açıklayan bir yapı olduğu ya da inanılan varlıkla (Tanrı) inanan varlık (İnsan) arasındaki ruhsal ve manevi ilişki olduğu söylenebilir (Karaca, 2017, s. 71; A. Köse ve Ayten, 2019, s. 111).

Dinin insan yaşamındaki yeri ele alındığında, dünyevi içgüdülerinin üzerine çıkmasıyla kendine ait bir dünya kuran ve varlık problemini çözen bireyin, insanlığa dair ilk başarısını din olgusunun oluşturduğu söylenebilir. Çünkü din, mahiyeti itibariyle bireyi ve toplumu etkileyen sosyo-kültürel bir kurumdur. Aynı zamanda insanın duygu,

¹² Latince din anlamına gelen "numinosum" Rudolf Otta'ya ait olan bir deyim olup, Jung bu görüşten esinlenerek din tanımını yapmaktadır. Otto'ya göre numinosum, sebebi fark etmeksizin bireyin iradesi dışında bir durumu gösterir. Aynı zamanda numinosum görünen bir objenin niteliği ya da görünmeyen bir varlığın etkisi olarak tanımlanmaktadır (Jung, 2017, s. 7).

düşünce, vicdan, davranış, irade gibi tüm kabiliyet ve yönelimlerine de hitap eden din, mânevi olguların en başında gelmektedir (Peker, 1990, s. 94; Tümer, 1986, s. 221).

Din ve maneviyat, yapıları itibariyle gerek duygusal gerek bilişsel fenomenleri barındıran iç içe geçmiş, çok boyutlu kompleks iki kavramdır. Maneviyat, Arapça bir kelime olup “*maddi olmayan, manevi şeyler*” yani manevi kavramından hareketle duyularla “*sezilebilen, ruhani, tinsel, görünmeyen*” gibi anlamlara gelmektedir (Düzgüner, 2021, s. 25; Hill vd., 2013, s. 89). Bu iki kavram birbirleriyle yakın anlamlı olsa da bazı farklılıklar söz konusudur. Maneviyat kavramı, din kavramından daha geniş olup, dini de kapsamı içine almaktadır (Karaca, 2017, s. 32). Din, daha çok inanç temelli, kurumsal ve objektif yapıya sahipken maneviyat, subjektif, duygu temelli ve dinamiktir (A. Köse ve Ayten, 2019, s. 126; Park, 2013, ss. 29-67). Maneviyat bireyin iç dünyasına odaklanır, din ise bireyin deneyimlerini sistemleştirmektedir. Dinde belirlenmiş uygulamalar varken maneviyat, bireyin aşkın olan varlığı arama yolundaki göstermiş olduğu çabaya odaklanmaktadır (Zinnbauer ve Pargament, 2013, ss. 61-98).

Maneviyat kutsal ilkelere sınırlı olmayıp bir arayış biçim olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin maneviyat arayışı bireyin kendisine fayda vereceğine inanılan türbeye ip bağlama gibi çeşitli ritüellerle de ortaya çıkabilir (A. Köse ve Ayten, 2019, s. 127). Manevi olmakla beraber dini olmayan duygu ve inançların mevcudiyeti bu yönüyle maneviyatın dindarlığı da aştığını göstermektedir (Horozcu, 2010, ss. 210-211). Din ve maneviyat kavramlarının birbirlerinden ayrı ve benzer yönleri beraber incelendiğinde, ikisinin de ortak amacının kutsal olanı arama ve nihai anlamı bulma çabası olduğu söylenebilir (Hill ve Pargament, 2015, s. 345).

Maneviyat kavramı içerisinde dinlerde olduğu ritüeller ve kurallar barındırmamaktadır. Özellikle semavi dinlerde görülen bireyin fiiline yönelik ödül-ceza gibi yaptırımlar maneviyatla kullanılan kavramların dışında kalmaktadır. Maneviyat anlayışı, geçmişte olduğu gibi din, ilahi güç ve dindarlık gibi kavramları değil, benliğin kutsallığı, potansiyelin iyileştirilmesi, olgunluk ve ruhsal iyilik gibi ifade ve kavramları ön plana çıkarmaya başlamıştır. Dolayısıyla maneviyat hem sosyal hem de geleneksel özellikleri olan din ve dindarlık anlayışının aksine daha kişi odaklı yani subjektif özellikler içermeye başlamıştır (M. Alıcı, 2018, s. 20; Bedel, 2009, s. 9; Kalaycı, 2019, s. 39).

4.2. Dindarlık ve Boyutları

Din kavramının tanımlanmasında olduğu gibi dindarlığın tanımlanmasında da çeşitli

belirsizlik ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal olaylar, modern yaşam şekilleri ve yeni düşünce akımları, hem din anlayışının hem de dindarlığın tezahürünün çeşitli şekil ve boyut kazanmasına sebep olabilmektedir (Onay, 2004, s. 17). Bu kavramların en az tanımlanması kadar, sınırlandırılması, ölçülmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması da karmaşık ve zor olmaktadır. Bu bağlamda literatürde yer alan din ve dindarlık tanımlarına bakıldığında, farklı bakış açılarından kaynaklı pek çok tanım, yorum ve değerlendirme görülmektedir (Mehmedoğlu, 2006, s. 465).

Dindarlık, dinin belirlenmiş şartlar ve zamanlar içerisinde bireysel, grup ya da topluluk olarak yaşanan, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, etkileri açısından ise toplumsal olan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Günay, 2006, s. 22; Taş, 2006, s. 175). Diğer bir ifadeyle; inanan varlık ile yaratıcısı arasındaki manevi bağlantı inanç, bu bağlantıyla oluşan etkileşimler bütünü din, bunların kişisel yaşama tezahür etmesi ise dindarlık olarak tanımlanabilir (Onay, 2004, s. 17).

Himmerfarb'a göre dindarlık, bireyin inandığı dine ait bilgi, inanç ve faaliyetleriyle meşgul olma seviyesini ifade etmektedir (akt: M. Yıldız, 1998, s. 5). Dindarlığı kutsal ilişki bağlamında açıklayan Pargament'e göre dindarlık, bireyin yaşamında kutsal araması ya da aşkın olanla ilgili bir yönelişe girmesiyle dindar olarak isimlendirilip kabul edilebileceğini söylemektedir (Pargament, 2005, s. 282).

Allport din duygusu olarak ifade ettiği dindarlığı, iki boyutta ele alarak olgunlaşmış ve olgunlaşmamış şeklinde ayırmaktadır. Ona göre gerçek dindarlık, olgunlaşmış olan dindarlıktır. Bireyde alışkanlık olarak ortaya çıkan ve çıkara dayalı yapısı olan dindarlığı ise olgunlaşmamış dindarlık algısı olarak tanımlamaktadır (Allport, 1950; akt: Kayıklık, 2003, ss. 128-129).

Din psikolojisi terimler sözlüğünde yer aldığı şekliyle dindarlık, dini inanca sahip olmak, mensubu olunan dinin teorik ve pratik uygulamalarını yapabilecek kadar temel bilgiye sahip olmak, kişinin inandığı dini kişiliğine yansıtarak fiile dökmek ve hayatın merkezine dini koyup tüm kararlar da dini referans olarak yaşamını şekillendirme süreci olarak tanımlanmaktadır (Apaydın, 2016, s. 68).

Bu çerçevede dindarlığın temelde üç unsurunun olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, aşkın özelliklere sahip olan ve akıl düşüncesinin ötesindeki varlık algısıdır. İkincisi, bu akıl ötesi varlığa inanan ve kabul eden insan, üçüncü unsur ise varlığa inanma ve kabulden sonra inanılan varlığın istek, emir ve tavsiyeleri neticesinde insanın yaşamını

yönlendirmesiyle ortaya çıkan dini hayattır (Karaca, 2017, s. 74). Bu ifadeler benzer bir tanım ortaya koyan Gazali ise dindarlık tanımını din kavramından yola çıkarak ifade etmektedir. Dini bir ilahi kanun, dindarlığı ise bu ilahi kanuna göre yaşamın düzenlenmesi olarak ele alan Gazali dindarlığı, Allah'ın emir ve yasaklarına, belirlemiş olduğu tüm kaide ve kanunlara şefkatle muhabbet beslemek olarak tanımlamaktadır (Gazali, t.y., s. 155).

Dinin ferdi olması, farklı şekillerde algılanmalara ve kültürel yaşantı olarak da farklılıklara sebebiyet vermektedir. Dinin bu yönü, dindarlığın “*ne olduğu, ne için yaşandığı ve hangi motivasyonların etkin olduğu*” sorularını beraberinde getirmekte ve dindarlık boyutlarının ortaya çıkmasında temel olarak kabul edilmektedir. Glock, kişilerin dini yaşarken, benimsedikleri dinlere göre farklı dindarlık tiplerinin çıkacağını söylerken, bazı unsurların tüm dindarlık tipleriyle aynı olabileceğini de savunmaktadır. Ona göre tüm dindarlık tiplerinde görülen inanç, ibadet, duygu, etki ve bilgi olmak üzere beş boyut vardır (A. Köse ve Ayten, 2019, s. 112). Buradan hareketle dindarlığın bahsedilen bu beş boyutu açıklanacaktır.

İnanç Boyutu (Ideological Dimension): Dindarlığın bu boyutu inanç ve inançsızlıkla ilgili olup, inancın sağlamlılığı, içeriği ve türünü içermektedir. Her dini sistemin bir “amentü”sü vardır ve mensubundan bu ilkeleri bilmesi ve kabul etmesi beklenir. Örneğin İslam inancında Allah'ın varlığına ve birliğine, kutsal kitaplara, peygamberlere, ahirete ve meleklerle inanmak temel inanç esaslarındandır. İnanç boyutu, dini hayatın merkezini oluşturması ve inanan bireylerin nihai anlamına dair cevap vermesiyle önem teşkil etmektedir. Stark ve Glock'a göre ise imanın kalbini inanç oluşturmakta ve bu boyut dini yaşamın ilk şartını oluşturmaktadır. Dinden dine inanç ilkelerinde farklılıklar olduğu gibi mezhepten mezhebe de farklılıklar görülmektedir (akt: Ayten, 2004, s. 41; Loewenthal, 2000, s. 4; Vural, 2021, s. 65; M. Yıldız, 2001, s. 29).

İbadet Boyutu (Ritualistic Dimencion): Bu boyutta bireylerin inanç ve duygularından daha çok, inanılan dine ait davranışlar ve kutsal ile bağlantılı olan uygulamalar önemlidir (Glock, 1998, s. 264). Genel olarak dinlerin inananlarından istedikleri bazı pratikler olabilmektedir. İmkanları nispetinde inananlar bu dini pratikleri yerine getirirler (Köse ve Ayten, 2019, s. 113). Boyut iki kısımda ele alınabilir. Bunlardan ilki, inanan bireyden yapması beklenen düzenli veya düzensiz dini ritüeller ve törenler, ikincisi ise inançları kapsamında bağlılıklarının bir göstergesi olarak gerçekleştirilen bireysel özellikler ve uygulamalardır (Stark ve Glock, 1970, s. 15; akt: K. Türkmen, 2022, s. 129). Bu

uygulamalara camiye gitmek, kutsal kitapları okumak, kiliseye gitmek ve dua etmek örnek verilebilir.

Dini ritüelleri uygulama ve benimseme aynı anlamlara gelmeyip bireye göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin iki farklı bireyin Cuma namazı için eşit düzeyde gayret sarfettiği düşünülürse, biri için haftada bir gerçekleşen dini ritüel olarak görülürken diğeri için dini uygulamaların çeşitliliğinden yalnızca biri olarak görülebilir. Bu durum her iki bireyde de Cuma namazının aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Bu örnek aynı zamanda, bireylerin farklılıklarını incelerken tek göstergeye odaklanmanın yetersizliğini net bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda gerek farklı gerek aynı dine mensup bireyler arasında ibadet sıklığı ve anlamlandırmadaki farklar dikkat edilmesi gereken önemli hususlar arasındadır (Karaca, 2017, ss. 101-102).

Tecrübe (Duygu) Boyutu (Experiential Dimension): Dindarlığın bu boyutu bireyin ihtiyaç, tevekkül, ümit, rıza ve endişe gibi unsurlardan oluşan dini duygusunu kapmaktadır. Tecrübe boyutu aynı zamanda dini inanç ve ibadetlerle bağlantılı olup hassas yaşam şekillerini de içerisine almaktadır (Mehmedoğlu, 2004, s. 28). Dine inanan her birey Yüce Kudretin varlığını, aracısız olarak içinde hissederek etkilenmektedir. Bireyin hissettiği ve etkilendiği duyguların yoğunluğu kişiye göre farklılık göstermektedir. Bu yönüyle tercübe boyutunu açıklaması zorlaşmaktadır. Örneğin hacdan yeni dönen bireye yöneltilen sorulara, kişinin anlatılmaz duygular olduğunu ifade ederek kişinin kendisinin tecrübe etmesi gerektiğini söylemeleri bu boyutun net olarak ifade edilemezliğini göstermektedir (Hökelekli, 2020a, s. 74; A. Köse ve Ayten, 2019, s. 114).

Bilgi Boyutu (Intellectual Dimension): Tüm dinler mensuplarından inançları hakkında temel bilgi, öğretisi ve ibadetleri gibi konularda az da olsa bilgi sahibi olmasını bekler. Çünkü kabul etmenin şartını o inancı bilmek oluşturmaktadır. Bu yüzden bilgi boyutu ile inanç boyutu birbiriyle doğrudan ilişkilidir. Öğrenilen bilginin önemi bireyden bireye oransal olarak farklılaşabilir. Bireyin inancı olmadığı durumda din hakkında bilgi sahibi olması dindarlık açısından anlam ifade etmemektedir (Öztürk, 2013, s. 17; Stark ve Glock, 1970, s. 16; M. Yıldız, 2001, s. 30). İleri seviyede dini bilgiye sahip olmadan iç güdümlü bir dini yönelime sahip olmak mümkünken, aynı seviyede dini bilgiye sahip olan bireyin ateist olması da mümkündür (Kayıklık, 2006). Buradan hareketle dini bilginin değer ve işlevsellik kazanması için inanç gerekli görülmektedir (Hökelekli, 2020b, s. 54).

Etki (Sonuç) Boyutu (Consequential Dimension): Bu boyut diğer tüm boyutların etkisinin hissedildiği en kapsamlı boyut olarak değerlendirilmektedir. Birey inandığı dinin temel ilkelerinden hareketle, günlük hayatında (aile, eğlence, iş, giyinme ve beslenme gibi) ve yaşamın çeşitli alanlarında seçici davranarak dini etki boyutunu tecrübe edebilir (Vural, 2021, s. 66). Etki boyutu, ilahi olan varlıktan ziyade insanla ilişkisini ele alması bakımından önemli görülmektedir (Cirinlioğlu, 2010, s. 69). Dinin bu boyutunda, birey olarak insanın dini inancı, tecrübesi ve bilgisi hakkında seküler sonuçlar özetlenebilirken, dinin etkilemesi neticesinde nasıl bir tutuma sahip olacaklarını belirleyen dini kuralların tümü burada ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda amellerin teolojik anlamının burada yeri olduğu söylenebilir (Glock, 1998, ss. 254-255).

4.3. Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş, Din ve Maneviyat İlişkisi

İnsanlar sosyal, psikolojik ve kültürel olgulardan oluşan varlıklardır. Bu sebeple potansiyellerini gerçekleştirebilme ve kendilerini kanıtlayabilme ihtiyacı hissederler. Örneğin insanın var olmasıyla birlikte ortaya çıkan sanat vasıtasıyla bireyler çeşitli gereksinimlerini karşılamakta ve kültürel olarak aktarım sağlamaktadır. Nitekim içerisinde sanat ve sanatçı olmayan bir toplum yoktur. İç içe olan uygarlık ve toplumların gelişmişlik düzeyi incelendiğinde ortak noktaları olarak sanatın gelişmişliği dikkat çekmektedir. Bu nedenle sanatın insan hayatında önemli bir yeri vardır (Uçan, 2002, s. 2).

İnsanlar sanattan faydalanarak çevrelerine ve diğer insanlara kendilerini farklı tarzlarda anlatabilme imkanına sahip olurlar. Sanat, bireylerin duygu düşünce, bilinç ve algılarını olumlu yönde etkileyerek sağlıklı bireylerin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Nitekim estetik bakabilen, müzik dinleyen, resim inceleyen yahut tiyatro gibi sanatın herhangi bir dalına ilgi duyan insanların o anda başka bir şey düşünmedikleri ve keyif aldıkları için manevi açıdan daha zengin ve ince ruhlu insanlar oldukları ifade edilmektedir (Ersoy, 2002, ss. 38-42; Hicks, 2004). Aynı zamanda bu olumlu etkilerin bireylerin kişilerarası iletişimini destekleyerek kişilik gelişimine de katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Sanat üretebilen kişiler kendi dünyalarında daha mutlu, heyecanlı ve verimli kişilerdir. Çünkü sanatçılar her sanat eserinde kendilerini yeniden ve daha iyi tanıyarak eserlerine bu yönlerini yansıtmaktadır (Kerimova, 2017). Sanatın temel amacı güzele, iyiye ve zarafete ulaşma arzusudur. Bir nevi sanat, hoşça giden yahut gitmeyen duyguları ortaya çıkarmaktadır. Birey duygularını aktarırken içsel bir mücadele vermektedir. Örneğin

Freud'a göre sanat eserleri bireylerin çocukluk yaşantılarının bir ürünüdür. Ona göre birey bir yaratma dürtüsü taşımakta ve sanat eseriyle içsel çatışmalara çözüm bulmak için çabalamaktadır. Bu çerçevede sanat, bilinçaltı dünyasını, hisseleri, sezgileri ve estetiği kapsayan ve beceriler ile dışa aktarılan bireysel bir anlatı olarak ifade edilebilir (Geçtan, 1992, s. 195; akt: Ören, 2015).

Bireylerin anlam ve amaç arama, anı yaşama, başkalarına ya da kutsal olana bağlanması maneviyat olarak isimlendirilmektedir. Sanat da kişinin kendisini tanımada ruhani bir yolu ifade eder (Allen, 1995; akt: Kırca, 2019; Puchalski, 2012, s. 64). Jung'un keşiflerinden olan arketip ve kolektif bilinçdışı teorileri sanat terapilerinde kullanılan analitik yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Böylelikle bireylerin düşleri ve fantezilerinden hareketle yaşam anlamının keşfedilmesine ve güçlendirilmesine yardımcı olunmaktadır. Jung'a göre sanat, bireylerde bulunan bir çeşit iç dürtüdür. Ona göre manevi boyutları keşfedebilmek ve iyileşmeyi tamamlayabilmek için sanat imgelerine ve rüyalara önem vermek gerekmektedir (Hekimoğlu, 2023). Maslow'a göre manevi yaşam sadece kendini gerçekleştirebilen bireyler içindir ve insan yaşamının en önemli parçasıdır. Maslow aşkınlık deneyimi yaşayan bireylerin, dünyaya daha bütüncül bakabildiklerini, varlık aleminin daha çok farkında olduklarını ve vecd gibi deneyimleri yaşayarak öz kimliklerinin farkında olduklarını ifade etmektedir (Maslow, 1993, ss. 270-271). Bu çerçevede sanatın, dünyevi olan şeylerden uzaklaşarak aşkına yönlendiren, manevi bir tecrübe sağlayan ve hayatı anlamlı ve amaçlı kılan şeylere dair meraklandırıan bir olgu olduğu söylenebilir (Bell, 2011).

Moon'a göre dua etmek ruhani bir girişimi ifade eder ve sanatta alternatif bir dua dilinin kullanılmasıdır. Ona göre dua insanı aşan yüce varlığa yönelme ve manevi olarak bağlanmadır. Aynı zamanda sanatı, güçlü, kırılmış, ürkek ve cesur olan benliğin keşfedilmemiş kısımlarını anlamak için bir dua ritüeli olarak yorumlamaktadır. Farklı bir ifadeyle sanat bilinmeyenini ifade etme arzusudur. Birey sanat aracılığıyla pasif dua etmek yerine, duygularını aktif bir şekilde ifade ederek benliğini ortaya çıkarıp ümidini tazelemektedir (akt: Kırca, 2019; Moon, 2001).

Kandinsky sanat konusunda insanın derin hissedebilme kabiliyetine vurgu yapmaktadır. Ona göre yüce olana, âleme ve sanata erişebilmek için derin bir his kabiliyeti gerekmektedir. Bu sebeple sanatta kullanılan renkler, çizgiler ve hisler arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Renklerin ruhsal ve fiziksel olmak üzere iki etkisi olduğunu söyleyerek sanata ilgi duyanların ilk olarak renklerden etkilendiğini daha sonra bu renklerin onlarda ruhsal bir titreşim hissettirdiğini ifade etmektedir. Görme duyusuyla ruh

arasında bir ilişkinin olduğunu söyleyen Kandinsky, bu ilişki ile tinselliğe ulaşılabilirliğini vurgulamaktadır (Kandinsky, 2021, ss. 54-82). Nitekim ona göre sanat muğlak ve geçici bir yaratım değil, insanın ruhuna ve inceliğine yöneltilen manevi bir güç anlamı taşımaktadır (Kandinsky, 2021, s. 98).

Sanatın evrensel boyutu dikkate alındığında sanatın yalnızca sembollerden, çizgilerden ve duygu düşüncelerden oluştuğu düşünülmemelidir. Sanatın sanat olarak isimlendirilebilmesi için aynı zamanda evrensel insani değerleri aktarabilmesi, ahlaki prensipleri anlatması ve tevhit inancına teşvik edici unsurları barındırması gerekmektedir. Buna göre sanatın asıl maksadı dini manevi değerleri aktarmasıdır (Bakkal, 2015, s. 297). Schuon'a göre sanat, ilahi ve beşerî olmak üzere iki karakteri bünyesinde barındırabilmelidir. Beşerî boyut maddi tabiat ile, ilahi boyut ise bireyin psikolojisinden hareketle insanın müphemliği ve eksikliği ile alakalıdır (Schuon, 2013, s. 35). Sanatın ilahi boyut taşıması kutsal sanat olarak ifade edilebilir. Ona göre kutsal, henüz yaratılmamış olanın yatılmış olana dahil olmasıdır. Kutsallık zamanda ve mekânda biçimden uzak, biçimlerin ötesinde ilahi gerçekliği barındıran aleme gizemli bir yöneliştir. Kutsalın kendine özel duruşu ve merhametiyle bezenmiş keskin kuralları vardır. Bu sebeple kutsal olanın ne şekilde olursa olsun ihlal edilmesi kabul edilemez, kuralları bozulamaz bu durum sanatta da sanat eserine yansiyarak kendisini göstermektedir (Schuon, 2007, s. 4). Bu görüşleriyle Schuon kutsalın değişmez olduğunu ve varlık aleminde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ona göre kutsalın dahil olması vahiyle mümkündür ve kutsal sanatın temelinde bu sebeple vahiy yer almaktadır. Sanat bir tür tezahürdür ve bu vasıta ile birey kutsala erişebilir (Schuon, 2007, s. 33). Nitekim kutsal sanat bireyin iç huzura ermesi içinde gereklidir. Birey kutsal sanatla özünü bularak Allah'a yakınlaşmaktadır. Nasr kutsal sanatın dinin temel inanç ve ibadetleriyle ilişkili olduğunu ve insanı ebedi olana ulaştırmada vasıta görevi gördüğünü söylemektedir. Ona göre sanat, edebi ve gerçek olanın beşerî olandaki varlığına işaret etmektedir (Nasr, 2016, s. 56). Birey eğer kutsallık bilincine sahipse yöneldiği sanat eserinden dolayı Allah'ın varlığını kavrar ve hisseder. Sanat eseri bünyesinde kutsallığı taşıyıp koruyabiliyor ve bireye aktarabiliyorsa o gerçek bir sanat eseri olarak değerlendirilebilir. Kutsalın temelinde huzur vardır. Dolayısıyla kutsal sanat ilahi huzuru aktarabilmeli ve muhatabına Allah'ı hatırlatabilmelidir. Örneğin insan inandığı dinin cami ve mabed gibi yapılarına baktığında kutsallığı gördüğü gibi iç huzuru da hissedebilmelidir (Gürel, 2017, s. 73; Saygın, 2022, s. 41). Nasr bu konuyla ilgilenerek batı sanatı ve İslam sanatı arasındaki farklılıklara değinmektedir. Ona göre batı sanatı

İlahi forma dayanmayıp daha çok bireysel, öznel ve psikolojik dürtülere dayanmaktadır. İslam sanatı ise kaynağını bireyden değil bireyin üstünde ilahi olana dayandırmaktadır. Bu nedenle İslam sanatı batı sanatının aksine beşerin psikolojik ve bireysel boyutların ötesinde manevi olan ile sanatı ilişkilendirmiştir (akt. İ. Çelik, 2006, s. 80; Nasr, 1995, s. 303).

Ali Şeriati, Nietzsche ve Schopenhauer ise sanatı insanlar için bir kaçış ve varlıklarına dair bir arayış olarak yorumlamaktadır (R. Aslan ve Bakış, 2020, s. 847). Bu anlayışa göre sanat varoldan kaçma ve olmayanı aramaktır. Bu kaçış sanatla dinin buluşma noktası olarak ifade edilmektedir. Çünkü sanat, insanın kaçamadığı yaşamını güzelleştirme ve ideal olanı bulmaya çalışma çabasıdır (Tokat, 2015, s. 128). Dini değerlerden uzaklaşma ve inançsızlık sanatı anlamsız kılmaktadır. Dini öğretiler ve değerler sanata dair bazı sınırlar çizmiş olsa da sanatı sanat yapan değerlerden koparmamaktadır. Nitekim sanat inançsızlıkla buluştuğunda sınırsız bir yetkiye sahip olmuş olur ve bu durum sanatın kalitesini bozduğu gibi neliğini de ortadan kaldırır. Bu sebeple sanat ve inanç arasındaki ilişkiyi anlayarak iyi değerlendirmek gerekmektedir. Sanatın geçmişten bugüne gelişim süreci incelendiğinde sanatı icra edenlerin din adamları, dindarlar yahut dinden etkilenen kimseler olması dikkat çekmektedir. Örneğin Süleyman Peygamberin talebelerinden Fisagoras'ın, gezenlerin seyirleri arasında çıkardığı sesi işiterek manevi hazza ulaştığı müzik kaynaklarında yer almaktadır. Bu çerçevede sanat, maneviyat ve din ilişkisinin çok eskilere dayandığı ve konuşulduğu söylenebilir (Akdoğan, 2001). Dindar sanatçılar güzel idealinin peşinden giderek yüce olanı daha çok keşfetmekte ve bir mutasavvıf gibi tasavvufi merhalelerden geçmektedir. Dolayısıyla İslam sanatçıları manevi zevklerden haberdarlardır. Dindar sanatçı için sanat bir tür ibadet niteliğindedir. Çünkü sanat anlayışlarında Allah ile bir çatışma ve yaratma iddiası yoktur bilakis O'ndan hareketle kainattaki güzelliği keşfetme vardır (Tartı, 2015, s. 43).

5. BULGULAR VE YORUMLAR

5.1. Örneklem Grubu ve Özellikleri

Araştırmada oluşturulan hipotezlerden hareketle örneklem grubunun sosyo-demografik özelliklerini tespit etmek için anket formuna bazı ifadeler eklenmiştir. Örneklem grubunun sosyo-demografik özellikleri ve dağılımları aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

5.2. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 2: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	132	33,1
Kadın	267	66,9
Toplam	399	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya %66,9’u (n=267) kadın; %33,1’i (n=132) ise erkek olmak üzere toplam 399 kişi katılmıştır. Bu çerçevede cinsiyet değişkeni açısından kadın katılımcıların erkek katılımcılardan fazla olduğu gözlemlenmektedir.

5.2.1. Örneklem Grubunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 3: Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş Grupları	N	%
18-23	313	78,4
24-30	68	17,0
31+	18	4,5
Toplam	399	100

Örneklemin yaş aralıkları incelendiğinde, 18-23 yaş aralığındaki katılımcıların %78,4 (n=313) oranla yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu sırayı %17,0 (n=68) oran ile 24-30 yaş grubu; %4,5 (n=18) oranla ise 31 ve üzeri yaş grubunun takip ettiği görülmektedir.

5.2.2. Örneklem Grubunun Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Tablo 4: Örneklem Grubunun Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	N	%
1	83	20,8
2	65	16,3
3	84	21,1
4	167	41,9
Toplam	399	100

Örneklem grubunun sınıf düzeylerine bakıldığında % 20,8'inin (n=83) İlahiyat Fakültesi birinci sınıf öğrencisi; % 16,3'ünün (n=65) İlahiyat Fakültesi ikinci sınıf öğrencisi; % 21,1'nin (n=84) İlahiyat Fakültesi üçüncü sınıf öğrencisi; % 41,9'unun (n=167) İlahiyat Fakültesi dördüncü sınıf öğrencisi olduğu gözlemlenmektedir.

5.3. Örneklem Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sanata Yönelik İlgili Düzeyleri

Katılımcılara uygulanan ölçeklerden ve alt boyutlarından alınabilecek en yüksek, en düşük ve ortalama puanlar, Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Ölçeklerden Elde Edilen Toplam Puanlara Yönelik Bulgular

Ölçekler	N	Minimum	Maximum	\bar{X}	S.d.
Sanat İlgisi	399	1,20	5,00	3,25	,693
Duygu-Algı	399	1,00	5,00	3,36	,558
Davranış	399	1,00	5,00	3,14	,911
Psikolojik İyi Oluş	399	1,00	7,00	5,23	1,157
Dindarlık	399	2,20	5,00	4,17	,576
Maneviyat	399	2,33	5,00	4,18	,505
Toplam	399				

Araştırmada kullanılan sanat ilgisi ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 1,20, en yüksek puan ise 5,00 şeklindedir. Örneklem grubunun aldığı ortalama puana bakıldığında ($\bar{X}=3,25$) örneklem grubunun ortanın üzerinde bir sanat ilgisine sahip olduğu ifade edilebilir. Sanat İlgisi Ölçeğinin “duygu-algı” alt boyutundan alınabilecek en düşük puan 1,00, en yüksek puan ise 5,00 şeklindedir. Örneklem grubunun aldığı ortalama puan $\bar{X}=3,36$ 'dır. Bu bakımdan örneklem grubunun orta-üst düzeyde duygusal ve algısal alt boyutlu sanat ilgisine sahip olduğu görülmektedir. Sanat ilgisi ölçeğinin “davranış” alt boyutuna bakıldığında ise alınabilecek en düşük puan 1,00, en yüksek puan 5,00 şeklindedir. Örneklem grubunun aldığı ortalama puan $\bar{X}=3,14$ şeklindedir. Örneklem grubunun davranış olarak orta-üst düzeyde sanat ilgisine sahip olduğu ifade edilebilir. Psikolojik iyi oluş ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 1,00, en yüksek puan ise 7,00 şeklindedir. Örneklem grubunun aldığı ortalama puana bakıldığında ($\bar{X}=5,23$) örneklem grubunun yüksek düzeyde psikolojik iyi oluşa sahip oldukları söylenebilir. Dindarlık ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 2,20, en yüksek puan ise 5,00'dir. Örneklem

grubunun aldığı ortalama puan ise $\bar{X}=4,17$ şeklindedir. Bu bakımdan örneklem grubunun yüksek düzeyde dindarlık algısına sahip olduğu ifade edilebilir. Maneviyat ölçeğinden alınabilecek en düşük puanın 2,33, en yüksek puanın ise 5,00 olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun aldığı ortalama puana bakıldığında ($\bar{X}=4,18$) yüksek düzeyde maneviyat düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

5.3.1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Sanat İlgisi Düzeyleri

Tablo 6: Cinsiyete Göre Sanat İlgisi T-Test Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	Sd	t	p
Sanat İlgisi	Erkek	132	3,17	,697	-1,572	,117
	Kadın	267	3,29	,690		
Duygu-Algı	Erkek	132	3,27	,593	-2,224	,027
	Kadın	267	3,40	,535		
Davranış	Erkek	132	3,07	,886	-1,034	,308
	Kadın	267	3,17	,923		
Toplam		399				

Tablo 6’da cinsiyete göre sanata yönelik ilgi ve alt boyutlarında meydana gelen farklılaşmalar gösterilmektedir. Sanat ilgisi ve alt boyutlarına yönelik alınan puan ortalamalarının cinsiyete göre dağılımına ilişkin tablo incelendiğinde sanat ilgisi, duygu-algı ve davranış alt boyutlarında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaların olmadığı görülmektedir ($p>.05$). Buna göre sanat ilgisi puanlarına bakıldığında erkeklerin puan ortalaması ($\bar{X} =3,17$), kadınların puan ortalamasından ($\bar{X} =3,29$) daha düşüktür. T-test analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılaşma ($t= -1,572$, $p>.05$) anlamlı düzeyde değildir. Duygu-algı alt boyutundan alınan puanlara bakıldığında erkeklerin puan ortalaması $\bar{X} =3,27$, kadınların puan ortalaması ise $\bar{X} =3,40$ şeklindedir. T-test analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılaşmanın ($t= -2,224$, $p<.05$) anlamlı düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Davranış alt boyutundan alınan puanlara bakıldığında ise erkeklerin puan ortalamasının $\bar{X} =3,07$, kadınların puan ortalaması $\bar{X} =3,17$ olduğu görülmektedir. T-test analizi sonuçları incelendiğinde gruplar arasındaki farklılaşmanın ($t= -1,034$, $p>.05$) anlamlı düzeyde olmadığı gözlemlenmektedir.

5.3.2. Örneklem Grubunun Sınıf Düzeyine Göre Sanat İlgisi Düzeyleri

Tablo 7: Sınıf Düzeyine Göre Sanat İlgisi ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	Sd	F	p
Sanat İlgisi	1	83	3,19	,722	,817	,485
	2	65	3,18	,698		
	3	84	3,24	,626		
	4	167	3,31	,710		
Duygu-Algı	1	83	3,33	,623	,445	,721
	2	65	3,32	,528		
	3	84	3,34	,488		
	4	167	3,39	,569		
Davranış	1	83	3,06	,913	,961	,411
	2	65	3,03	,927		
	3	84	3,14	,849		
	4	167	3,22	,934		
Toplam		399				

Tablo 7’de örneklemin sınıf düzeyine göre dağılımını ve sanat ilgisi alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarını göstermektedir. Sanat ilgisi ölçeği ve alt boyutlarından elde edilen puanların sınıf düzeylerine göre farklılaşmasına ilişkin tablo incelendiğinde, sanat ilgisi, duygu-algı ve davranış alt boyutlarında sınıf düzeyine göre anlamlı bir ayrışmanın olmadığı gözlemlenmektedir ($p>.05$).

Sınıf düzeyi açısından sanat ilgisi ölçeğinden elde edilen verilere bakıldığında, birinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,19$ iken, ikinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,18$, üçüncü sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,24$, dördüncü sınıf ortalaması ise $\bar{X} = 3,31$ ’dir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılaşma ($F = ,817$, $p > .05$) anlamlı düzeyde değildir.

Duygu-algı alt boyutundan elde edilen verilere bakıldığında, birinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,33$ iken, ikinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,32$, üçüncü sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,34$, dördüncü sınıf ortalaması ise $\bar{X} = 3,39$ ’dir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılaşma ($F = ,445$, $p > .05$) anlamlı düzeyde değildir.

Davranış alt boyutunda, birinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,06$ iken, ikinci sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,03$, üçüncü sınıf ortalaması $\bar{X} = 3,14$, dördüncü sınıf ortalaması ise $\bar{X} = 3,22$ ’dir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılaşma ($F = ,961$, $p > .05$) anlamlı düzeyde değildir.

Tablo 8: Yaş Düzeyine Göre Sanat İlgisi ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Yaş Düzeyi	N	\bar{X}	Sd	F	p
Sanat İlgisi	18-23	313	3,24	,686	,511	,600
	24-30	68	3,26	,735		
	31+	18	3,41	,679		
Duygu-Algı	18-23	313	3,35	,522	,373	,689
	24-30	68	3,33	,576		
	31+	18	3,46	,599		
Davranış	18-23	313	3,12	,900	,613	,542
	24-30	68	3,18	,987		
	31+	18	3,35	,819		
Toplam		399				

Tablo 8’de örneklemin yaşlara göre dağılımı ve sanata yönelik ilgi ile alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları gösterilmektedir. Sanata yönelik ilgi ve alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının yaş değişkeni ile ilişkisine yönelik tablo incelendiğinde, sanat ilgisi, duygu-algı ve davranış boyutlarında anlamlı bir ayrışmanın olmadığı gözlemlenmektedir ($p>.05$).

Sanat ilgisi ölçeğinden elde edilen verilere göre 18-23 yaş aralığı puan ortalaması $\bar{X} = 3,24$, 24-30 yaş ortalaması $\bar{X} = 3,26$, 31+ yaş ortalaması ise $\bar{X} = 3,41$ şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı gözlemlenmektedir ($F=,511$ $p>.05$).

Sanat ilgisinin duygu-algı alt boyutunda 18-23 yaş aralığı puan ortalaması $\bar{X} = 3,35$, 24-30 yaş ortalaması $\bar{X} = 3,33$, 31+ yaş ortalaması ise $\bar{X} = 3,46$ şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı gözlemlenmektedir ($F=,373$ $p>.05$).

Sanat ilgisinin davranış alt boyutunda 18-23 yaş aralığı puan ortalaması $\bar{X} = 3,12$, 24-30 yaş ortalaması $\bar{X} = 3,18$, 31+ yaş ortalaması ise $\bar{X} = 3,35$ şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı ifade edilebilir ($F=,613$ $p>.05$).

5.4. Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 9: Sanata Yönelik İlgi ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi)

Değişkenler	Psikolojik İyi Oluş
Sanat İlgisi	,282**
Duygu-Algı	,242**
Davranış	,282**
Toplam	399

*p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Tablo 9’da sanata yönelik ilgi ve alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Buna göre sanat ilgisi ile psikolojik iyi oluş ($r=,282$; $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sanat ilgisi ölçeğinin duygu-algı alt boyutu ile ($r=,242$; $p<.01$) psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Davranış alt boyutu ile ($r=,282$; $p<.01$) psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 10: Sanata Yönelik İlgi ile Dindarlık ve Maneviyat Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi)

Değişkenler	Dindarlık	Maneviyat
Sanat İlgisi	,143**	,208**
Duygu-Algı	,153**	,167**
Davranış	,124*	,214**
Toplam	399	

*p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Tablo 10’da sanata yönelik ilgi ile dindarlık ve maneviyat arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Buna göre sanat ilgisi ile dindarlık ($r=,143$; $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sanat ilgisi ölçeğinin duygu-algı alt boyutu ile ($r=,153$; $p<.01$) dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Sanat ilgisi ölçeğinin davranış alt boyutu ile ($r=,124$; $p<.05$) dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Sanata yönelik ilgi ile maneviyat arasındaki korelasyonlar incelendiğinde sanat ilgisi ile maneviyat ($r=,208$; $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sanat ilgisi ölçeğinin duygu-algı alt boyutu ile ($r=,167$; $p<.01$) maneviyat arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Davranış alt boyutu ile ($r=,214$; $p<.01$) maneviyat arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 11: Psikolojik İyi Oluş ile Dindarlık ve Maneviyat Arasındaki Korelasyonlar (Pearson Korelasyon Testi)

Değişkenler	Dindarlık	Maneviyat
Psikolojik İyi Oluş	,249**	,346**
Toplam	399	

*p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Tablo 11’de psikolojik iyi oluş ile dindarlık ve maneviyat arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Buna göre psikolojik iyi oluş ile dindarlık ($r=,249$; $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında da ($r=,346$; $p<.01$) pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 12: Dindarlığın Sanata Yönelik İlgiyi Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	R ²	F	β	t	p
Sanat İlgişi	,020	8,307	,143	2,882	,004
Duygu-Algı	,023	9,479	,153	3,079	,002
Davranış	,015	6,247	,124	2,499	,013

Bağımsız Değişken: Dindarlık

Tablo 12’de görüldüğü üzere sanata yönelik ilgiden duygu-algı alt boyutu ve davranış alt boyutu ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır ($p<.01$). Analiz sonuçlarına göre dindarlık, sanat ilgisinin % 2’sini açıklamaktadır ($R^2=,020$, $F=8,307$ $\beta=,143$ $p<.01$). Dindarlığın, sanat ilgisinin duygu- algı alt boyutuna ait varyansın % 2’sini ($R^2=,023$, $F=9,479$ $\beta=,153$ $p<.01$); sanat ilgisinin davranış alt boyutu dahil olduğunda ise bu alt boyuta ait varyansın %01’ini açıkladığı görülmektedir ($R^2=,015$, $F=6,247$ $\beta=,124$ $p<.01$) Bu bağlamda dindarlığın hem sanata yönelik ilgi üzerinde hem de sanat ilgisinin alt boyutları üzerinde etkili bir yordayıcı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 13: Dindarlığın Psikolojik İyi Oluşu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	R ²	F	β	t	p
Psikolojik İyi Oluş	,062	26,267	,249	5,125	,000

Bağımsız Değişken: Dindarlık

Tablo 13’de görüldüğü üzere dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde

anlamli ilişkiler bulunmaktadir (p<.01). Analiz sonuçlarına göre dindarlık, psikolojik iyi oluşa ait varyansın %06'sını açıklamaktadır (R²=.062, F= 26,267, β=,249 p<.01). Bu bağlamda dindarlığın, psikolojik iyi oluş üzerinde etkili bir yordayıcı olduğu söylenebilir.

Tablo 14: Sanat İlgisinin Psikolojik İyi Oluşu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	R ²	F	β	t	p
Psikolojik İyi Oluş	,080	34,370	,282	5,863	,000

Bağımsız Değişken: Sanat İlgisi

Tablo 14'de grldğu üzere sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamli ilişkiler bulunmaktadir (p<.01). Analiz sonuçlarına göre sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluşa ait varyansın %8'ini açıklamaktadır (R²=.080, F= 34,370, β=,282, p<.01) Bu bağlamda sanata yönelik ilginin psikolojik iyi oluş üzerinde etkili bir yordayıcı olduğu ifade edilebilir.

6. TARTIŞMA

Çalışmada sanat ilgisi, psikolojik iyi oluş ve maneviyat/dindarlık ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ise istatistiksel analizlerin sonuçlarından hareketle oluşturulan hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı tartışılarak yorumlanmıştır.

6.1. Örneklemenin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sanata Yönelik İlgi Düzeylerinin Tartışılması

Araştırmanın H₁ nolu “*Kadınların sanata yönelik ilgileri, erkeklere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmamıştır ($p > .05$). Araştırmanın H₂ nolu “*Kadınların duygu-algı eksenli sanata yönelik ilgileri, erkeklere göre daha yüksektir*” hipotezi ise doğrulanmıştır ($p < .05$). Araştırma sonuçları incelendiğinde kadın katılımcıların sanat ilgisi puan ortalamalarının, erkek katılımcıların sanat ilgisi puan ortalamalarından daha yüksek çıktığı görülse de istatistiksel olarak duygu-algı alt boyutu hariç anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak beliren farklılıklar, bireylerin davranışlarının, duygularının ve tutumlarının da farklı olmasını sağlayan önemli değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların erkeklere göre daha hassas ve duygusal kaygılarının fazla olması bu farklılıklara örnek olarak verilebilir. Kadınlar fitrat olarak şefkatli, narin ve sabırlı, erkekler ise cesaretli, soğukkanlı ve mantıksal olarak yaratılmışlardır. Bu çerçevede kadınların dil, konuşma, estetik ve sanatsal alanlarda daha becerikli oldukları; muhakeme ve rasyonel alanlarda ise erkeklere göre daha az maharetli oldukları bildirilmektedir (Kök, 2019, s. 45). Buradan hareketle sanat ilgisinin oluşumunda cinsiyete göre ayrışmaların olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla sahip olunan farklı özellikler, cinsiyete göre değişen tutum ve davranışlar sanata yönelik ilginin oluşumunda önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sanata yönelik ilginin duygu-algı alt boyutunda cinsiyete yönelik farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda sanata yönelik ilginin farklılaşması beklenebilir. Cinsiyete yönelik sanat ilgisi alt boyutları incelendiğinde duygu- algı boyutu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki göze çarpmaktadır. Bu durum yukarıda bahsedilen kadınların duygusal farklılığından kaynaklanıyor olabilir. Kadınların hayal gücünün erkeklere oranla daha yüksek olması da sanata yönelik ilgide önemli bir etken olarak kabul edilebilir. Bu

bakımdan kadınların sanat ilgisi ortalamalarının ve duygu-algı alt boyutundaki skorlarının erkeklere oranla daha yüksek olması anlamlı gözükmektedir. Yapılan diğer çalışmalara bakıldığında araştırmamızın aksine sanat ilgisi ve tutumu ile ilgili cinsiyete göre anlamlı farklılıklar tespit edildiği gibi, anlamlı farklılıklar elde edilmeyen çalışmalarda mevcuttur. Örneğin Uzun (2021) tarafından resim-iş öğretmenliği öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, kadınların sanata yönelik tutum puanlarının erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Uzun, 2021, s. 84). Okul öncesi öğretmenlerinin sanata ve sanat etkinliğine ilişkin tutumlarının incelenmesi üzerine yapılan bir araştırmada, kadın katılımcı puanları erkeklere oranla yüksek olsa da cinsiyet değişkeni ile sanat etkinliklerine yönelik tutumlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Hızal, 2017, s. 82). Alıcı'nın (2019) eğitim fakültesi öğrencileri üzerinde yürüttüğü bir araştırmada sanat ilgisini stresle başa çıkma bağlamında ele aldığı görülmektedir. Araştırmada, kadın katılımcı puanlarının erkek katılımcı puanlarına göre daha yüksek olduğu ve kadınların lehine anlamlı bir farklılığın olduğu; sanat ilgisi ve stresle başa çıkmada orta düzeyde bir anlamlılığın mevcut olduğu sonucuna varılmıştır (Ş. Alıcı, 2019, s. 58). Taşkesen, Naldan ve Güler tarafından ergen örneklem üzerinde yürütülen bir araştırmada ise kızların sanata ve müzelere olan ilgi düzeylerinin erkeklere oranla anlamlı derecede yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Taşkesen vd., 2017, s. 8). Son olarak Memiş (2022) yüksek öğrenim görmüş olan bireyler üzerinde dindarlık ile demokratik, bilimsel ve sanata yönelik tutumlar arasındaki ilişki üzerine yapmış olduğu araştırmasında, cinsiyet değişkenine göre sanat tutumunun farklılaştığının ve kadın katılımcıların sanat tutumunun erkek katılımcılara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Memiş, 2022, s. 196). Yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmamıza paralel olarak cinsiyete göre anlamlı farklılıkların olmadığı çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Fakat yapılan çalışmaların çoğunluğunda kadınların sanata yönelik ilgi ve tutumlarının erkeklerden daha yüksek puanları elde ettikleri gözlemlenmektedir. Bu çerçevede yapılan araştırmalardaki sonuç farklılıklarının, gerek sosyo-kültürel ortamın farklılığı, gerekse örneklem gruplarının farklılığından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmanın H₃ nolu “Yaş düzeyi arttıkça insanların sanata yönelik ilgileri de artmaktadır” hipotezi doğrulanmamıştır (p>.05). Yaş düzeylerine göre sanat ilgisi puan ortalamaları incelendiğinde 18-23 yaş aralığında olan katılımcıların 3,24; 24-30 yaş aralığında olan katılımcıların 3,26; 31 yaş ve üzeri olan katılımcıların 3,41 olarak dağılım

gösterdiği görülmektedir. Araştırmanın verileri incelendiğinde yaş düzeyinin artmasıyla sanata yönelik ilginin artması arasında paralellik olduğu gözlemlenmiş fakat istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

İnsan yaşamı, farklı gelişim dönemleri olan çok boyutlu karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte yaşın ilerlemesi ve kazanılan tecrübelerle beraber insanın gerek duygu ve düşünceleri gerekse davranış ve ilgileri farklılık göstermektedir. Örneğin 3 yaşındaki bir çocuğun hayatı algılama düzeyi, resim yapma ve düşünme gibi becerileri 20 yaşındaki bireylerden oldukça farklıdır (Taşgın, 2020, s. 27). Bu bakımdan gelişim dönemlerine göre bireylerin sanat algılarında ve ilgi düzeylerinde değişimler olması mümkün görülmektedir.

Gelişim dönemlerine göre yetişkinlik; ilk, orta ve ileri olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. İlk yetişkinlik dönemini Havighurst 18-35 yaşları arasında sınırlandırırken, Erikson 20-40, Bühler ise 22-45 yaşları arasında sınırlandırmıştır. Levinson, 17- 22 yaş aralığını ilk yetişkinliğe geçiş, 28-33 yaş aralığını 30 yaşa geçiş ve 40-45 yaş aralığını orta yaşa geçiş olmak üzere yetişkinlerin gelişimlerdeki geçiş dönemlerini aşamalı olarak incelemiştir. (akt: Aktu, 2016; Zastrow ve Ashman, 2015). İlk yetişkinlik dönemine kadar biyolojik büyüme devam etmekte olup sosyal ve psikolojik olarak çeşitli değişim ve gelişimler yaşanmaktadır. Özellikle genç yetişkinlerde görsel ve işitsel keskinlik en üst seviyede olurken 25-30 yaş aralığında fiziksel güçte en üst düzeylere ulaşmaktadır (Butterworth ve Harris, 1994, s. 242). Bununla beraber ilk yetişkinlik döneminde olan bireyler hedeflerine ulaşmak, toplumda saygınlık kazanmak ve aile kurmak gibi sosyal ve psikolojik bir süreçten geçmektedir. Orta yetişkinlik dönemine bakıldığında ise bireyin, ilk yetişkinlik dönemindeki hedeflerine ve hayatın anlamına ulaşmış vaziyette yaşamını sürdürüyor olması beklenmektedir (Berryman vd., 2002, s. 263). İlk yetişkinlik döneminde olan bireyler sosyal ilişkilerini sürdürebilmek için daha çok boş zamanlarını değerlendirmektedir. Boş zamanların belirlenmesinde yaşam tarzı ve yaşanan çevre etkili olabilmektedir. Örneğin bazı toplumlarda boş vakitler sanatsal faaliyet veya çeşitli eğitimlerle değerlendirilirken bizim toplumumuzda gezmek, arkadaş veya akrabalarla vakit geçirmek gibi etkinliklerle boş zaman değerlendirilmektedir. Orta yaş dönemine bakıldığında kişi sosyalleşmek için vaktini, elde ettiği deneyimleri, değerleri ve yeteneklerini gözden geçirmekle ve aktarmakla değerlendirmek istemektedir (Aktu, 2016). Buradan hareketle sanatın, bireyin hem deneyimlerini hem de yaşantılarını aktarma aracı olması, kendini kabullenme imkânı vermesi ve olumlu özelliklerin ortaya çıkmasını sağladığı düşünüldüğünde, sanat ilgisinin

yaşa bağı olarak değişime müsait bir olgu olduğu kabul edilebilir.

Yapılan diğer çalışmalara bakıldığında araştırmamıza benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Örneğin ebeveyni sanat eğitimcisi olan öğrencilerle gerçekleştirilen bir araştırmada öğrencilerin yaşları ile kişisel olarak sanata yönelik tutumları arasında anlamlı düzeyde olmasa da pozitif yönlü bir ilişki olduğu; sanat eğitimine değer verme düzeyleri ve yaş düzeyleri arasında ise anlamlı olmayan pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Dede, 2017, s. 55). Memiş (2022) tarafından yapılan araştırmada yaşın, katılım gösteren bireylerin sanata yönelik tutumları üzerinde anlamlı düzeyde farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Memiş, 2022, s. 194). Uzun (2021) tarafından Resim-İş Öğretmenliği öğrencileriyle gerçekleştirilen başka bir çalışmada güncel sanat tutumlarının yaş arttıkça ortalamaların arttığı görülmekte fakat anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Uzun, 2021, s. 85). Yıldız (2022) tarafından yapılan çalışmada ise Görsel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin sanat eğitimine yönelik tutumları ve sanat okuryazarlığı ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir (Uzun, 2021).

Araştırmanın H₄ nolu “*Sınıf düzeyi arttıkça insanların sanata yönelik ilgileri de artmaktadır*” hipotezi doğrulanmamıştır ($p > .05$). Araştırmanın verileri incelendiğinde sanat ilgisi ve alt boyutları ile sınıf düzeyleri arasındaki ortalamalarda paralel bir artış söz konusu olsa da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Sanata yönelik ilgiyi etkileyen bireysel ve sosyal faktörler mevcuttur. Sosyal faktörlerin başında gelişimin ve bilgi aktarımının en önemli aracı olarak eğitim gelmektedir. Bireyin kişiliğini, inancını ve hobilerini de kapsayan eğitim süreci, doğumdan ölüme kadar devam etmektedir. Bireylerin sanat ile alakalı eğilimlerinin yaşadıkları çevreden ve aldıkları eğitimden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Eğitimin bireyin sahip olduğu tüm tutum ve davranışlarda etkili olması gerektiği düşünüldüğünde sanata yönelik ilgilerine etki etmemesi söz konusu değildir. Eğitim, bireylerin kişisel yeteneklerini keşfetmeyi, sosyal ilişkiler konusundaki becerilerini artırmayı, yeterliliklerini geliştirmeyi, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Eğitim aynı zamanda bireyin kendisini gerçekleştirmesinde etkili bir unsurdur. Nitekim eğitimli bireyler, öğrenen ve geliştiren, merak edip araştıran, kendi yaşamına yön veren ve diğer canlılara saygı duyabilen kişilerdir (Gürkan vd., 1998, ss. 18-19; Oğuzkan, 1985, s. 3). Erken dönemlerde sanat ile tanışan bireyler, eğitim düzeylerinin artmasıyla paralel olarak çevresindeki sanatsal olguları ve güzel olanı anlamada ve anlamlandırmada,

değerlendirerek eleştirel beceri kazanmada daha hızlı kazanım sağlamaktadırlar (San, 1982). Buradan hareketle örneklemin üniversite öğrencileri olması dikkate alınarak, alınan eğitim, bilgi birikimin daha çok artması ve edinilen tecrübelerle beraber üst sınıflarda yer alan bireylerin daha yüksek sanat ilgisine sahip oldukları düşünülebilir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde, yükseköğrenim öğrencileriyle yapılan araştırmada sanatın gerekliliği, sanat eğitime değer verme sanata yönelik tutumda lisans ve lisansüstü eğitim görmüş bireylerin tutum düzeylerinin, ön lisans öğrencilerine oranla anlamlı düzeyde daha yüksek çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. Kişisel olarak sanat eğilimlerinde benzer sonuç elde edilirken, sanat faaliyetlerine katılımı ise lisansüstü eğitim alanların lisans ve önlisans programında eğitim alanlara oranla anlamlı düzeyde yüksek çıktığı tespit edilmiştir (Memiş, 2022, s. 200). Güngör (2022) tarafından okul öncesi öğretmenliği bölümü öğrencileri ile yapılan araştırmada, sanat eğitimi tutumlarının “*sanattan hoşlanma ve sanatın katkısı ile iletişim artırıcı rolü*” alt boyutu ile sınıf düzeylerine göre anlamlı derece farklılaşma olduğu fakat sanat eğitimi tutumları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir ayrışmanın görülmediği vurgulanmaktadır. (Güngör, 2022, s. 53). Resim-iş ve müzik eğitimi bölümü öğrencileri ile yapılan çalışma incelendiğinde, sanat eğitimi tutumları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı derecede bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (Kayabaş, 2021, s. 40). Örneklem grubunu güzel sanatlar ve anadolu lisesi öğrencilerinin oluşturduğu başka bir çalışmada, öğrencilerin sanat ilgisinin sınıf düzeylerine göre anlamlı derecede farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Taşkesen vd., 2017, s. 10). Bu çerçevede alan dizine bakıldığında sınıf değişkeni ile ilgili çalışmamıza benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

6.2. Sanata Yönelik İlgi, Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulguların Tartışılması

Araştırmanın H₅ nolu “*Sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” ve H₁₄ nolu “*Sanata yönelik ilgi psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güce sahiptir*” hipotezi doğrulanmıştır. Sanat ilgisi, duygu-algı ve davranış alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.01). Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise sanata yönelik ilgi, psikolojik iyi oluşa ait varyansın %8’ini açıklamaktadır.

Birey, çevresinde bulunan nesnelere anlamlandırabildiği gibi, kendi yaşantısına ve psikolojik durumuna dair iç gözlem yaparak kendisini bilme eyleminde bulunabilir.

İnsanın kendini tanıması ve gerçekleştirebilmesi sürecinde sanatın, sanat eserinin ve estetik bakışın etkileri görülebilmektedir. Zira edebiyat, görsel ve işitsel sanatlar insanda bulunan duygulara hitap etmesi ile alakalıdır. Öğrenme, anlamlandırma ve bilinç süreçlerinde duyular olmaksızın sanat yaşantılarını ve psikolojik süreçleri anlamlandırmak oldukça zordur (Tunalı, 2008, ss. 31-32). Bu bakımdan sanat ve psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Sanat, insanın hem duygu hem de davranışlarında psikolojik olarak dengeyi sağlayan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Artut, 2004, s. 36). Bireylerin daha iyi hissetmelerinde aracı görevi gören sanat sayesinde birey içsel deneyimlerini fiziksel forma dönüştürebilmektedir. Aynı zamanda bireyler sanat vasıtasıyla bastırılmış duygularını ortaya çıkararak sanatın iyileştirici ve dönüştürücü gücüyle tanışmaktadır. Bireylerin sanatla ilgilenmeleri, yaşam tecrübelerini, hislerini, içsel kaygılarını ilgilendikleri eserlere aktararak ruhsal sağaltım gerçekleştirmelerine olanak sağlamaktadır. Nitekim sanat tutumları ile psikolojik iyi oluş arasında doğrudan bir iletişim olduğu görülmektedir (Konyalıoğlu, 2018, s. 3).

Estetik formlara sahip olan sanat eserleri ve eğitim programları bireylerin psikolojik ve fizyolojik durumlarını etkilemektedir. Dolayısıyla bu durum öğrenmeyi geliştirdiği gibi psikolojik iyi oluş durumunu da doğrudan etkilemektedir. Psikolojik iyi oluşu etkileyen en temel fenomenler arasında duygular yer almaktadır. Bu nedenle gerek icra edilen sanat gerekse ilgi duyulan sanatlar üzerinden bireyin psikolojik durumu hakkında tahlil ve yorumlama yapılabilir. Örneğin birey hüzünlü müzikler dinlediği esnada hüzün duygusunu deneyimlerken, hareketli müzikler dinlediğinde daha mutlu hissedebilir (Mastandrea vd., 2019, s. 4). Bu durum sanata yönelik ilgiyle psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin uyumunu ortaya koymaktadır. Nitekim araştırmada elde edilen sanata yönelik ilginin psikolojik iyi oluşu yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında, sanat ilgisinin psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Sanat ve psikoloji etkileşimi ile ilgili çeşitli çalışmalar söz konusudur. Bu çerçevede Duran ve Tezer (2007) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada, sanat etkinlikleri ile zenginleştirilmiş grup ile psikolojik danışma sürecinin örneklem grubunun genel iyilik hali üzerinde olumlu sonuçlar elde ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca genel iyilik halinin bilişsel-duygusal ve yaşam hedefleri alt boyutlarında pozitif yönde bir ilişki olduğu; ilişkisel ve bedensel iyilik hali alt boyutlarında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı

tespit edilmiştir (Oğuz Duran ve Tezer, 2007). Görsel sanatlar öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmada öğrencilerin sanat eğitimine yönelik tutumu ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede sanat eğitimine yönelik tutumun psikolojik iyi oluşu yordamasına ilişkin veriler incelendiğinde “sanat eğitimi ile ilgili kişisel düşünceler” alt boyutu ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı derecede farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Ekinci Piri, 2022, s. 84). Sanat terapisi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye dair araştırmalar da mevcuttur. Buna göre dışavurumcu sanat terapisi ile psikolojik iyi oluşun özerklik ve bireysel gelişim alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Kaya Göktepe, 2014, s. 85). Huzurevinde yaşayan yaşlılar üzerinde yapılan bir çalışmada, sanat terapi grup etkinliklerinin yaşlı bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini olumlu yönde artırdığı ve yalnızlık hissini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (E. Köse, 2019, s. 73).

Çınar (2019) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırmada sanat uygulamaları ile yapılan psiko-eğitim programlarının psikolojik sağlık düzeyi üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Buna göre üç ay izleme neticesinde sanat temelli psiko-eğitim programlarının öğrencilerin psikolojik sağlık düzeylerini pozitif yönde artırdığı tespit edilmiştir (Çınar, 2019, s. 60). Psiko-eğitim programının ve psikodramanın psikolojik iyi oluşa etkisine yönelik 36 üniversite öğrencisi ile Mersin’de yapılan bir araştırmada, psiko-eğitim ve psikodrama ile psikolojik iyi oluş arasında ilişki tespit edilmiştir. Buna göre psikolojik iyi oluş ekseninde hazırlanan psiko-eğitimin ve psikodrama eksenli psikolojik danışma uygulamalarının, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerini artırmada etkili olduğu vurgulanmaktadır. Çevresel hakimiyet, yaşam amacı, kendini kabul ve diğerleriyle olumlu ilişkiler alt boyutunda anlamlı farklılıklar bulunurken, bireysel gelişim ve özerklik alt boyutlarında ise anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (G. Albayrak, 2013, ss. 242-246). Brno da bulunan Masaryk Üniversitesi bünyesinde özel sanat eğitiminin sosyal ve psikolojik iyi oluşa katkısının araştırıldığı bir makale çalışması yapılmıştır. Buna göre bireylerin sanat etkinlikleri vasıtasıyla olumlu düşünme ve algılama konusunda eğitildiği söylenmektedir. Aynı zamanda sanat etkinliklerinin bireylere yaşam hedeflerini belirlemede kolaylık sağladığı ve stresi azaltarak psikolojik iyi oluş düzeylerine olumlu katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır (Stadlerová, 2011).

Araştırmanın H₆ nolu “*Sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” ve H₁₂ nolu “*Dindarlık, sanata yönelik ilgi üzerinde yordayıcı bir güce*

sahiptir” hipotezleri doğrulanmıştır. Sanat ilgisi ve duygu-algı alt boyut ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. ($p<.01$). Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise sanata yönelik ilgi, dindarlığa ait varyansın %2’sini açıklamaktadır.

Din ve sanat birbirine yakın iki alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşkın olanla ilgilenen bu iki alandan sanat, etkili ve elverişli olmasıyla kutsalın tezahür biçimi olarak nitelendirilmektedir (Tokat, 2005, s. 162). Bireysel olarak dinin farklı algılanması ve dindarlık anlayışındaki farklılıklar zaman zaman din ile sanatın birbirine zıt iki unsur olarak gösterilmene sebep olmuştur. İlahi dinden estetiği, güzeli ve güzel olanı ayrı düşünmek yanlış olduğu gibi sanatı da dinden ayrı düşünmek doğru değildir (İ. Coşkun, 2000, ss. 27-28). Dinin kullanmış olduğu dile dikkat edildiğinde sanatla ayrışmadığı görülmektedir. İslam dini özelinde düşünüldüğünde Kur’ân-ı Kerîm’in şiirsel bir sanata sahip olması ve güzel okunmasına teşvik edilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda İslam dininin doğrudan sanata dair ifadeler kullanmasa da dolaylı yoldan güzel olanı vurgulamasıyla sanatı kullandığı da söylenebilir. Örneğin Hz. Peygamberin *“Allah her şeyde zarafeti emreder”* (İbn Hanbel 4/133,134,151) ve *“Kur’ân-ı seslerinize güzelleştiriniz”* (Buhârî, Tevhid, 52; Ebu Davud, Vitir, 21) hadisleri zarafetin, estetiğin, güzelin, makamın önemini ortaya çıkarırken hem görsel hem de işitsel olarak estetiğe vurgu yaptığı anlamına gelmektedir. Tüm bunlardan hareketle İslam ve sanat ilişkisi bağlamında kendisini dindar olarak gören bireylerin sanatın bazı dallarına ilgi duymaları beklenebilir bir durum olarak ifade edilebilir. Nitekim örneklem grubunun ilahiyat fakültesi öğrencileri olduğu dikkate alındığında din algılarının sanata yönelik ilgilerine etki ettiği söylenebilir. Araştırmanın verileri incelendiğinde ise bahsedilen durumu açıklar nitelikte olduğu görülmektedir.

İnsanın en güzel biçimde yaratılması, onun güzellikleri kavrayarak, estetik olana ilgi duyduğunun ve zevk alma kabiliyetlerine sahip olduğunun bir göstergesidir. Nitekim insan yalnızca düşünen değil aynı zamanda sanatı üretebilen bir varlık olmasıyla da diğer canlılardan ayrılmaktadır. Bireyin çocukluk döneminde resim yapması, şarkı söylemesi ya da müzik eşliğinde oynaması onda güzellik ve sanat duygusunun fitrat olarak var olduğunun bir göstergesidir. İslam bir fitrat dinidir ve zevk alma gibi estetik duygular insanın ruhuna yerleştirilmiştir. Örneğin musîkî ile hissedilen güzel duygular Kur’ân-ı Kerîm’in tilaveti içinde geçerlidir. Müslüman kimseler için sanat, yalnızca eserin mahiyeti değil aynı zamanda verilen mesaj ve bu sanatın ne hissettirdiğidir (Çam, 2020,

s. 28; Leaman, 2012, s. 154; S. Uludağ, 2015, ss. 12-13). Dolayısıyla sanata ilişkin ilginin oluşumunda duyguların aracı olduğu ve örneklem grubunun Müslüman olması düşünüldüğünde bu duygulardan etkilenme potansiyeline sahip oldukları iddia edilebilir.

Sanat ve dindarlık ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında sayıca az olduğu görülmektedir. Memiş (2022) yapmış olduğu çalışmada sanatın gerekliliği, sanatsal etkinliklere katılım ve sanata yönelik toplam tutum konularında kendisi az dindar olarak tanımlayan kişilerin dindar olarak tanımlayan kişilere göre anlamlı oranda daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Memiş, 2022, s. 211). Oğuz (2023) yetişkinlerle yaptığı çalışmada, genç yetişkinlerin sanat ile dini duygu arasında bir ilişki kurduklarını, orta yetişkinlerin din ve sanat ilişkisini inanç ve toplumdan bağımsız incelemediklerini ve yaşlı kişilerin diğerlerinden farklı olarak sanatı dinin karşısında konumlandıklarını tespit etmiştir (Oğuz, 2023, ss. 67-73).

Araştırmanın H₇ nolu “*Sanata yönelik ilgi ile maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” ve H₁₁ nolu “*Psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezleri doğrulanmıştır. Sanata yönelik ilgi ile maneviyat arasındaki korelasyonlar incelendiğinde iki değişken arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir (p<.01). Psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında da pozitif yönde anlamlı ilişki söz konusudur (p<.01).

Maneviyat bireyin sosyal, duygusal ve zihinsel yönleriyle ilişkili olan bir kavramdır. Aynı zamanda bireyin duygu ve düşüncelerini, moral ve motivasyonunu, ruh halini, inancını ve psikolojisini kapsayan geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlam itibarıyla soyut bir kavram olan maneviyat, somut olgulara ve değerlere anlam katmaktadır. Bu yönüyle maneviyat, maddenin gerisinde kalarak onun mâna boyutunu oluşturmaktadır. Böylelikle birey bildiklerini ve cisimleri soyut kavramlarla oluşturmakta ve soyut düşünce aracılığıyla şeylerin gerçek durumunu ortaya çıkarmaktadır (Düzgüner, 2013, s. 10; Keskinoglu vd., 2019, s. 724; Tarhan, 2009, s. 23). Örneğin sanat gerçekleşmesi itibarıyla somut, verilmek istenen mesaj itibarıyla anlam boyutu olan soyut bir ifade şeklidir. Kasapoğlu’na (2017) göre maneviyat, derin bir bütünlüğü, kutsalın öznel tecrübesini, varlık bilincini ve insanın varoluş niteliğini ifade etmektedir (Kasapoğlu, 2017, s. 144). Bununla birlikte maneviyat içerisinde dini yönler barındırıyor olsa da dini olmayan yönlerinin bulunduğunu söylemekte mümkündür. Örneğin Seligman maneviyat ve din arasında ayırım yapmaktadır. İnançların ve geleneklerin oluşturduğu altı erdemden biri olan aşkınlık boyutu ile maneviyatı ilişkilendirerek bireyin kendisi dışında

diğer bireylerle, gelecekle ya da ilahi ve kutsal olanla bağ kurulmasını sağlayan duygusal güç olduğunu söylemektedir (Carr, 2016, s. 90; Şahin vd., 2017, s. 688).

Maneviyat, bireylerin psikolojik süreçlerini ve neticelerini etkileyen önemli bir başa çıkma aracı olarak görülmektedir. Bu yönüyle bireyin yaşamını pek çok açıdan etkileyen maneviyatın psikolojiyle ilişkisinden söz edilebilir (Gladding, 2013, s. 117). Jung'a göre insanın problemleri maneviyatla ilgilidir ve bu manevi sıkıntılar giderilmedikçe iyi oluşun ve iyileşmenin sağlanması mümkün değildir (Stanard vd., 2000). Maslow bu görüşe benzer olarak aşkınlığın olmadığı durumlarda bireylerin saldırgan, umutsuz ve hasta olabileceklerini söyleyerek bireyin kendisinin üzerinde bir şeye ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır (Corsini ve Wedding, 2012, s. 698). Nitekim bu görüşleri araştırmanın H₁₁ nolu hipotez sonucunun desteklediği görülmektedir. Bu iki kavram arasındaki ilişki dikkate alındığında maneviyatın psikolojik iyi oluş kadar duygusal boyutla da ilişkili olduğu iddia edilebilir.

Sanatın subjektif ve manevi boyutunu duygu ve düşünceler oluşturmaktadır. Estetik ve güzellik duygularının insanın fitratında var olduğu düşünüldüğünde sanatın, insanı doyuma ulaştıran, manevi haz sağlayan ve ruhunu besleyen bir vasıta olduğu söylenebilir. Toplumların sanat algısı göz önünde bulundurulduğunda soyut olan manevi değerlerin sanat eserine yansması ve maddi bir form kazanması kaçınılmaz gözükmektedir. Müslüman bireyler için sanat, dinin estetik olarak tebliğ edilmesi ve dini bakış açılarını yansıtmalarıdır. Çünkü Müslümanlar için Allah soyuttur ve tasvir edilmesi mümkün değildir. O'nu yarattıklarından ve sıfatlarından hareketle bilebilmek ve hissedebilmek mümkün olduğundan, dindar sanatçılar his ve heyecanı anlatan sanat yoluyla tebliğ metodunu seçmişlerdir (Çam, 2020, s. 91; Kalkan, 2007, ss. 14-24; E. Sarı, 2018, ss. 131-154). Nitekim Müslüman sanatçılar Allah'ın "*cemâl*" sıfatından tecelli eden güzellikleri ortaya çıkarmış oldukları eserleri vasıtasıyla görülebilir, dokunulabilir ve duyulabilir bir hale getirmektedir (M. Aslan, 1997, s. 304). Bu çerçevede sanatın manevi yönünün bulunduğunu, yaratıcının bilinmesine vesile olduğunu söylemek mümkündür.

Alan dizin incelendiğinde diğer alanlarda sanat ve maneviyat ile ilgili yapılan çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Din psikolojisi alanında ise sanat ve maneviyat konulu benzeri bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede Gül'ün (2023) Wassily Kandinsky'nin eserlerinden hareketle sanat kuramında geliştirmiş olduğu temel kavramları ve sanat ve maneviyat hakkındaki görüşlerinden oluşan bir çalışma hazırladığı görülmektedir (Gül, 2023, s. 2). Din psikolojisi alanında sanatın bir kolu olan müzik

terapi konulu başka bir çalışmada dini içerikli müzik terapinin üniversite öğrencilerinin duygu durumları, kaygı ve stres düzeylerine etkisi incelenmiştir. Buna göre dini içerikli müzik terapi ile stres düzeyleri ve negatif duygu durum arasında anlamlı bir ilişki bulunarak dini içerikli müzik terapinin stres düzeylerini azalttığı negatif duygu durumunu düzelttiği sonucuna ulaşılmıştır (Kaya Göktepe, 2018, s. 226).

Sanat ve maneviyat konulu yurt dışı çalışmaları incelendiğinde tez ve makale araştırmaları görülmektedir. Arca (2019) yapmış olduğu çalışmada Hristiyan ve Doğu maneviyatı anlayışlarından hareketle çağdaş sanatta maneviyatın rolünü incelemek amacıyla sanatçıların eserlerini analiz etmiştir. Sonuç olarak sanatçıların ortaya çıkan eserlerinde evrensel bir maneviyat anlayışını hedeflediklerini belirtmektedir (Arca, 2019, s. 128). Goud (2020) tarafından hazırlanan sanat ve maneviyat kavramlarının üç aşamada ele alındığı makale çalışmasında, ilk kısımda sanatçıların manevi deneyim düzeylerine, ikinci kısımda ilk kısımdan hareketle oluşturulan sorulara cevap arandığı ve üçüncü kısımda ise sanatın anlam sorusuna yoğunlaşarak felsefi çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir (Goud, 2020, s. 21).

Toprak (2018) örneklem grubunu 17-30 yaş aralığındaki öğrencilerin oluşturduğu çalışmada maneviyat, iyi oluş ve yaşam amaçları arasındaki ilişkiyi inceleyerek aralarında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunduğunu tespit etmiştir (Toprak, 2018, ss. 67-83). Ödömanik iyi oluş ile maneviyat arasındaki ilişkiye yönelik üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmada ödömanik iyi oluş maneviyat ve bilgelik arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Kalaycı, 2019, ss. 78-91). Ekşioğlu 206 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışmasında psikolojik iyi olma, inanç ve dünya görüşüne sahip olma tarzları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen verilere göre iyi olma durumu ile inanç şekilleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmezken, bireylerin psikolojik iyi oluş durumları ile olumlu yahut olumsuz inanç türü arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Ekşioğlu, 2011, ss. 51-66).

Konuyla alakalı yurt dışında yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Holder, Coleman ve Wallace (2010) örneklem grubunu 8-12 yaş çocukların oluşturduğu çalışmalarında maneviyat ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyerek maneviyat puan düzeyi yüksek olan çocukların mutluluk puan düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır Dindar ve dindar olmayan yetişkinlerin yarı yarıya katılım sağladığı araştırmasında (Holder vd., 2010, s. 144). Saleem (2017) maneviyat, psikolojik iyi oluş ve yaşam kalitesi arasındaki

ilişki araştırarak değişkenler arasında yüksek derecede pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir (Saleem, 2017, s. 422). Yetişkin bireylerin gelişimi, maneviyat algısı ve duygusal iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen Hodges (2002) yapmış olduğu nitel çalışmasında bahsedilen unsurlar arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yaşamlarını bir amaç ve anlama bağlayan bireylerin duygusal anlamda daha sağlıklı bireyler olduğunu ve manevi temelleri olan topluluklarla vakit geçiren bireylerin kişilerarası ilişkilerini güçlendirdiğini belirtmektedir (Hodges, 2002, ss. 109-115). Thauvoye ve arkadaşları Hristiyan dinene mensup evli bireyler üzerinde yapmış oldukları çalışmada psikolojik iyi oluş ve maneviyat ilişkisini araştırmışlardır. Maneviyatın aşkın ve diğer bireylerle deneyimlenebilen boyutlarla iyi oluş arasında yordayıcı bir ilişki tespit edilirken, doğa ile deneyimlenebilen boyutların psikolojik iyi oluşa yordayıcı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Thauvoye vd., 2018, s. 2174). Bu sonuca paralel olarak Hindistan’da yapılan başka bir çalışmada psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında ilişki tespit edilerek maneviyatın iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güzel sahip olduğu belirtilmiştir (Jahan ve Khan, 2014, s. 68). Yoon ve arkadaşları 18-80 yaş arası yetişkinlerle yaptıkları çalışmada dindarlık, maneviyat ile hedonik ve ödomonik iyi oluş arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Araştırma neticesinde iyi oluş, maneviyat ve dindarlık arasında olumlu yönde ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir (Yoon vd., 2015, ss. 140-143). Araştırmanın H₈ nolu “*Duygu-algı eksenli sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezi doğrulanmıştır. Sanat ilgisi ve sanat ilgisi ölçeğinin duygu-algı alt boyutu ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<.01). Sanat ilgisi ölçeğinin davranış alt boyutuna bakıldığında ise dindarlık ile arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunduğu gözlemlenmektedir (p<.05). Buradan hareketle araştırmanın H₉ nolu “*Davranış eksenli sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Duygu ve düşüncelerin semboller aracılığıyla aktarılması sanatla mümkündür. Sanat eserinin ortaya çıkmasıyla birey özellikle duygularını estetik bir biçimde aktararak sanat ilgilileriyle bu sayede iletişime geçmiş olur. Tolstoy’un ifadesiyle sanat, hissedilenin paylaşılmasıdır. İnsan hissettiklerini güzellik algısıyla yoğurarak renklerle, satırlarla yahut ritimlerle aktarma deneyimi yaşayabilmektedir (Ören, 2015, ss. 211-213). Duygu ve düşünceler sanatın ortaya çıkmasında etkili olduğu kadar dini inançlarda sanatın ortaya çıkmasında ve sanata yönelik ilgi üzerinde belirli bir misyona sahiptir. Bu çerçevede

sanatı tamamen dinden ayırmak doğru değildir. Dinin içerisinde estetik ve sanat var olduğu gibi sanatın içerisinde de dini etkiler vardır. Camideki ve kutsal metinlerdeki sanat, sanatta kullanılan bazı motiflerin dini olarak anlam taşıması ve kalıplaşması buna örnek verilebilir. Nitekim estetik algı ve sanat duygusunun gönülle, dolayısıyla iman ile bir ilişkisi söz konusudur. Estetik algı ile elde edilen tecrübenin iman hayatına aracılık ettiği ifade edilmektedir (Aydın, 2001, s. 298; Koç, 2008, ss. 8-31). Bahsedilen bu ilişkinin duyguları içermesi yani sevgi temelli olması iman, güzellik ve estetiğin ortak noktasını oluşturmaktadır. Nitekim araştırmanın H₈ nolu hipotezi bu durumu desteklemektedir.

İslam dininin Allah inancı etrafında şekillenen kendine has bir sanat anlayışı vardır. Yaşanılan dünyadaki güzellikler geçici olarak görüldüğünden Müslüman sanatçılar sonsuz güzellik sahibi Allah'ı bir arayış içerisinde olarak sanatını icra etmektedirler. Öyle ki eserin ortaya çıkmasında insan bir aracı olarak görülür. Çünkü İslam inancında asıl sanatkâr Allah'tır ve yaratma fiilide ona aittir. Müslüman sanatkârlar İslam'ın dünya görüşünü ve hassasiyetini göz önünde bulundurarak sanat özelinde kısıtlama yolunu tercih etmektedirler (Gülgen, 2019, s. 13). Örneğin İslam'ın tasvir ve put yapma yasağı içermesi, müziğin yasaklandığına dair kanaatin yaygın olması Müslümanların sanat yöneliminde belirleyici olmaktadır. Bu yasaklar Müslümanları figürden uzaklaştırarak soyut formlarda eserler vermeye yöneltmiştir. Bu durum beraberinde tasavvufun etkisiyle yeni bir sanat anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çerçevede örneklem grubunun Müslüman bireylerden oluştuğu dikkate alındığında, dinin bu set çekici emirleri karşısında Müslümanların sanata yönelik ilgiyi davranışa dönüştürmede çekimser durabilmesi, sanatın özellikle Türkiye gibi ülkelerde daha çok sol gruplar içinde benimsenmesi gibi faktörler sanatın davranış eksenli değil de duygu algı eksenli icra edilmesine ya da ilgi beslenilmesine sebebiyet verdiği düşünülebilir. Araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde sanat ilgisinin davranış alt boyutu ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Değişen ve dönüşen dünya ile beraber kendisini Müslüman kimlikle tanımlayan, dindar hisseden gençlerin her türlü sanata yönelik ilgi halinde oldukları söylenebilir. İlahiyat Fakültelerinde Türk İslam Tarihi ve Dini Müzik derslerinin verilmesi ve son yıllarda bu derslerden hareketle sanata dair konferans ve konser gibi faaliyetlerin artış gösterdiği düşünüldüğünde öğrencilerin sanata yönelik ilgilerinin pozitif yönde artması beklenebilir.

Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair iki çalışma mevcuttur. Memiş (2022) yapmış olduğu çalışmada, elde

ettiğimiz sonuçlardan farklı olarak kendisini dindar olarak tanımlayan katılımcıların sanata yönelik tutumlarının en düşük düzeyde olduğunu, dindar olarak tanımlamayan katılımcıların ise sanata yönelik tutumlarının en yüksek seviyede olduğunu bulmuştur (Memiş, 2022, s. 2011). Araştırmamıza benzer sonuç elde eden Oğuz (2023) ise yapmış olduğu nitel çalışmasında genç yetişkinlerin yaşlılara nazaran sanat ve din arasında ılımlı bir ilişki kurduklarını belirtmektedir (Oğuz, 2023, ss. 67-73).

Araştırmanın H₁₀ nolu “*Psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır*” ve H₁₃ nolu “*Dindarlık, psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir güce sahiptir*” hipotezleri doğrulanmıştır. Analiz neticesinde psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<.01). Aynı zamanda dindarlığın psikolojik iyi oluşa ait varyansın %6’sını açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Psikolojik iyi oluş bireylerin hayattaki amaçlarının ve potansiyellerinin farkında olması, çevresiyle ilişkilerinde başarılı olarak hayatını yönlendirebilme becerisine sahip olmasıdır. Dinin ise inananlara amaç ve anlam sağlayan bir özelliğinin olması, bireylerin iç huzura ve manevi tatmine ulaşmalarına olanak sağlamaktadır (Hacıkeleşoğlu vd., 2024, s. 30). Dolayısıyla din, bu yönüyle psikolojik iyi oluşun amacını desteklemektedir. Bu sebeple dinin psikolojik iyi oluş üzerinde etkili olması beklenebilir. Her hangi bir dini inanca sahip olmayan bireylerin daha mutlu olduğuna ve duygusal olarak daha sağlıklı olduklarına, bu bireylerin öz saygısının ve psikolojik iyi oluşunun yüksek düzeyde olduğuna dair araştırmalar da mevcuttur (akt: Sözer, 2017, s. 21; Watters, 1992). Bu sebeple bireysel farklılıklar, yaşanılan kültür ve sosyal çevre gibi faktörler dikkate alındığında farklılıkların olabileceği düşünülebilir. Fakat psikolojik iyi oluşun yaşam memnuniyeti, mutluluk ve iyi hissetmeyi amaçlaması, dinin hem dünyada hem de ahirette bireye mutluluğu vadediyor olması iki kavramın niteliklerinin birbiriyle örtüştüğünü göstererek aradaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Göcen, 2013, s. 105). Sanat tıpkı psikolojik iyi oluş ve dinin ortak özelliği gibi bireyin mutluluğa ulaşmasında aracı görevi görmektedir. Nitekim birey sanat yoluyla çeşitli duygularını ifade edebilme imkânı bulmaktadır. Dindar bireyin hat sanatı vesilesiyle Kur’ân-ı Kerim ile meşgul olması kişiye içsel bir motivasyon kaynağı olabilir.

Dinler müntesiplerine yaşamları boyunca sabır, anlam, empati gibi olumlu duygular kazandırarak olumsuz duygulardan uzaklaştırmaktadır. Nitekim dinin getirmiş olduğu sigara, madde bağımlılığı, alkol ve intihar eylemi gibi yasaklar bireylerin psikolojik iyi oluşuna ve fiziksel sağlığına katkı sağlamaktadır (Cirhinlioğlu, 2010, s. 93). Aynı

zamanda din insanlara sadece bireysel olarak fayda sağlamayıp sosyal olarak da olumlu katkıda bulunmakta ve psikolojik oluşa destek olmaktadır. Örneğin Müslümanlar Cuma namazı gibi namazlarını cemaatle kıldıklarında ve bayramlarda bir araya geldiklerinde sosyalleşerek dayanışma içerine girmekte ve psikolojik yönde olumlu etkilenmektedir (Karşlı, 2021, s. 173; Pür, 2022, s. 335).

Dindarlık ve psikolojik iyi oluşu konu edinen pek çok araştırma mevcuttur. Ergenler üzerinde yapılan bir diğer çalışmada dindarlık ve dindarlığın alt boyutları olan inanç ve ibadet boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Anuştekin, 2023, s. 87). Üniversite öğrencilerinin dini yaşam düzeyleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada dini yaşam ile psikolojik iyi oluş arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pür, 2022, s. 348). Balcı Arvas içsel dini motivasyon, yaşam doyumu ve öznel iyi olma arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında içsel dini motivasyon ve öznel iyi oluş arasında olumlu ilişkiler tespit etmiştir. Çalışmada Allah, kader, ahiret, cennet ve cehennem inançlarına sahip olan bireylerin inanmayan bireylere oranla daha yüksek yaşam doyumu ve öznel iyi olma düzeylerine sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu değişkenler ile yaşam doyumu ve öznel iyi oluş arasında güçlü olmayan fakat pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Balcı Arvas, 2016, s. 162). Doğan araştırmasında dini duygu-inanç, dini davranış ve dini bilgi ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunurken, içsel dini motivasyon ile psikolojik iyi oluş arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Doğan, 2016, s. 286). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin katılımıyla ibadet ve ruh sağlığı üzerine yapılan çalışmada dinin pratik boyutları olan namaz, oruç, dua ve tövbe ile psiko-sosyal uyum boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Hayta, 2000, s. 10). İlahiyat fakültesi örneklemini ile yapılan başka bir çalışmada içsel dini motivasyon, dini şuur, dini bilinç ve dini değer alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir. İçsel dini motivasyonun psikolojik iyi oluşu %32,7 oranında açıkladığı belirtilerek örneklemin içsel dini motivasyonun arttıkça psikolojik iyi oluş düzeylerinin de artacağı sonucuna ulaşılmıştır (Karşlı, 2019, ss. 189-191). Psikolojik iyi olma ile dini yönelim arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada Göcen, dini yönelimin alt boyutları olan hayatın anlamı ile psikolojik iyi olma arasında pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler tespit etmiştir (Göcen, 2013, s. 118). Acar Çınar (2018) örneklem grubunu din görevlilerinin oluşturduğu çalışmasında iç güdümlü dindarlık ile

psikolojik iyi oluşun tüm boyutlarıyla pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, dış güdümlü dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Acar Çınar, 2018, s. 11).

Literatür incelendiğinde dindarlık ve psikolojik iyi oluş arasında olumlu ilişkilerin olduğu pek çok çalışma görülmektedir. Fakat iki değişken arasında olumlu ilişkilerin olmadığına dair çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Gürsu (2011) ergen katılımcılarla yapmış olduğu çalışmada elde ettiğimiz sonucun aksine dindarlığın inanç boyutu ile psikolojik sağlık arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Aynı zamanda dindarlığın duygu, davranış ve bilgi boyutlarının puanları yükseldikçe psikolojik sağlığın alt boyutları olan depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilete puanlarının düştüğünü aralarında negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir (Gürsu, 2011, ss. 255-259). Üniversite öğrencileriyle yapılan başka bir çalışmada ise araştırmacı, içsel dini yönelimin psikolojik iyi oluşu yordamadığı bulgusuna ulaşarak içsel dini yönelimin sosyal ilişki ve sosyal destek aracılığıyla psikolojik iyi oluş düzeyinin olumlu yönde etkilenmediğini ve içsel dini yönelimin hayatın zorlayıcı ve zarar verici etkilerinden korumadığını ifade etmektedir (Cirhinlioğlu, 2006, s. 99).

Araştırma sonucuna paralel olarak dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif ilişkinin olduğuna ve dindarlığın psikolojik iyi oluşu yordadığına dair destekleyici araştırmaların olduğu görülmektedir. Nitekim dini inancı olan bireylerin daha mutlu ve iyi oluşlarının daha yüksek olduğuna dair genel bir kanaat vardır. Fakat yaşam koşulları ve psikolojik rahatsızlıklar gibi faktörler dikkate alındığında kendisini dindar olarak tanımlayan her birey yüksek düzeyde psikolojik iyi oluşa sahip olmayabilir. Buna karşın dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde ilişkinin olduğu ya da pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkinin olmadığına dair araştırma bulguları mevcuttur.¹³ Ancak inanmayan bireyler geçici kaynaklardan hareketle elde edilen amaç ve anlam duygusunu tadabilirken dinin sağlamış olduğu derin bağın daha güçlü ve devamlılık arz ettiği iddia edilebilir.

¹³ (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1975; Bergin, 1983; Cirhinlioğlu, 2006, s. 99; akt: Göcen, 2013; Gürsu, 2011, ss. 255-259; Vural, 2016, s. 85).

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan sosyal ve psikolojik bir varlık olmasıyla diğer canlılardan farklı olarak neredeyse hem nesnesi hem de öznesi olma konumundadır. İnsan tarih kurup yazabilen, sosyal ilişkileri inşa eden, düşünme ve üretmeyle varlığına, yaşamına ve değerlerine anlam katabilen ve tüm bunları aktarma becerisine sahip bir varlıktır. İnsan düşünebilme yetisi dışında aynı zamanda din ve sanat gibi maneviyatı ihtiva eden boyutlar hakkında eylemde bulunabilen biricik bir konuma sahiptir. Bu açıdan sanat, bireyin psikolojik dünyasını, manevi değerlerini ve taşıdığı kültür öğelerini aktarma konusunda aktif role sahip olan belirleyici bir misyona sahiptir.

İnsan yaşamında din ve sanat, geniş bir etki alanı içerisinde birbiriyle ilişkili iki olgu şeklinde karşımıza çıkar. Bu sebeple din ve sanat doğrudan insan doğasıyla irtibatlı; insan olmanın pratik bir sonucu olarak ifade edilebilir. Toplumda yer alan tüm tutum ve davranışlar simge ve sembollere dökülerek din ve sanat aracılığıyla bir sonraki nesillere aktarılmaktadır. Bu çerçevede dinin toplumlarda yer alan maddi ve manevi kuşatıcılığı düşünüldüğünde sanata etki etmesi tabii bir durumdur. Çünkü sanat kutsal olan din ve öğretilerin bir ifşası konumundadır.

Sanatın icra edilmesinde Allah'ın insan fitratına yerleştirdiği estetik bakış ve duyuş önemli bir role sahiptir. Özellikle dini içerikli sanat eserlerinin ortaya çıkmasında bireyde var olan ilhamla beraber İlahi kaynaklı olduğu söylenmektedir. Geleneklerde bulunan sanat eserleri bireylerin içinde taşıdıkları İlah inancı ve mensubu olduğu dinin emir ve yasakları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Nitekim dinlerin etkisiyle ortaya çıkan eserler incelendiğinde bu durumu destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Örneğin Hristiyanlık kutsal kitabında belirgin bir tasvir yasağının olmamasından ötürü ikonlarla bezeli resim sanatı gelişim gösterirken, tasvir yasağının olduğu Musevilikte sanat gelişim göstermemiştir. İslam bağlamında değerlendirildiğinde ise dinin tasvire olan tutumundan dolayı hüsn-i hat ve tezhip gibi yeni sanat biçimleri ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede din ve sanatın birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu ve dinin sanata biçim verdiği görülmektedir. Din ve sanat arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde gerek felsefe bilimlerinde gerekse sosyal bilimlerde dinin ve sanatın evrensel boyutuna odaklanıldığı özellikle hangi dinin sanat üzerinde nasıl bir etki bıraktığının açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Sanatın ilişkili olduğu en önemli kavramlardan biriside psikolojidir. Sanat özü itibarıyla

olmasa da yapıları çerçevesinde psikolojinin inceleme ve kullanma alanına girmektedir. Psikoloji bilimi, dinlerin öğretilerinden hareketle sanatı açıklamamaktadır. Nitekim din ve sanat bir bilim dalı olarak nitelendirilmediğinden, kendilerine has kavram, sembol ve nesnelere açıklanmaktadır. Psikolojik açıdan sanatçı ve eser arasındaki ilişki, sanatçının yetiştiği ortamın ve şartlarının esere tam manasıyla aktarılması ve gözlemlenmesi açıdan incelenmektedir. Bununla birlikte bazı dindar sanatçıların eserleri arasındaki ilişkinin psikolojik açıdan iyi değerlendirilebilmesi için sanatçının yetiştiği çevre ve dinle alakalı referansları nasıl kullandığı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Diğer sanatlarda kullanıldığı gibi din eksenli sanatlarda da sembollere ve ifadelere yer verilmektedir.

Sanat bireyin psikolojisi hakkında bazı bilgiler verebilmekte ve günümüzde stres, depresyon gibi rahatsızlıkların tedavi terapilerinde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim birey sanat eserini oluştururken duyu, sezi ve duygularını kullanmakta ve bir içsel aktarım sağlamaktadır. Bireyin sanat aracılığıyla olumlu ve olumsuz duygularını aktarabilmesi iyi oluş seviyesini de paralel olarak etkilemektedir. Sanatçı ortaya çıkarttığı esere bir nevi ruhsal boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla psikoloji kadar olmasa da sanatın da bireyi anlama ve açıklama alanının olduğu görülmektedir. Ayrıca sanat psikolojik iyi oluşu etkilediği gibi dinde psikolojik iyi oluş üzerinde etkilidir. Psikolojik iyi oluşun temel maksadı bireyin öz potansiyelini ulaşılabilir en üst seviyeye çıkarmaktır. İnanan bireyler için ise yaratıcısının kendisine hayat vermesi, koruması ve nimetler tayin ediyor olması psikolojik sağlık düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir. Bu bağlamda dinin ve dindarlığın iyi oluş üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu ifadeler dikkate alındığında yapılan araştırmada sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş, maneviyat ve dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşime odaklanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilere göre katılımcıların cinsiyet ile sanata yönelik ilgileri arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan T-test analiz sonucunda istatistiksel olarak duyu-algı alt boyutu hariç anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre kadın katılımcıların sanat ilgisi puan skorları, erkek katılımcıların sanat ilgisi puan skorlarına göre daha yüksek çıkmıştır. Sanat ilgisinin davranış alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Kadın katılımcıların sanata yönelik ilgilerinin duyu algı alt boyutunda puan skorları erkeklere oranla daha yüksek çıkmış ve anlamlı düzeyde bir farklılaşma tespit edilmiştir. Yaş değişkeni ile sanata yönelik ilginin arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan One-Way ANOVA analiz sonucunda elde edilen puan ortalamaları incelendiğinde 18-23 yaş aralığında olan katılımcıların puan

skorlarının, 24-30 yaş aralığında olan katılımcılar ve 31 yaş üzeri olan katılımcılara oranla daha az olduğu görülmektedir. Buna göre yaş düzeyinin artmasıyla sanata yönelik ilginin arttığı gözlemlenmiş fakat istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili oluşturulan hipotezin desteklenmediği görülmektedir. Sınıf düzeyi değişkeni ile sanata yönelik ilgi arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan One-Way ANOVA analiz sonuçları incelendiğinde sanat ilgisi ve sanat ilgisinin davranış alt boyutu ile duygu algı alt boyutları arasındaki ortalama puan skorlarının sınıf düzeyi ilerledikçe arttığı fakat istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede konuyla ilgili oluşturulan hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

Araştırmanın temel değişkenlerinden biri olan sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan pearson kolerasyon ve regresyon analizleri sonucunda anlamlı ilişler tespit edilmiştir. Buna göre sanat ilgisi ve sanata yönelik ilginin duygu-algı alt boyutu ve sanata yönelik ilginin davranış alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise sanata yönelik ilginin psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın önemli diğer temel değişkenleri sanata yönelik ilgi ile dindarlık arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan pearson kolerasyon ve regresyon analizleri sonucunda anlamlı ilişler tespit edilmiştir. Buna göre sanat ilgisi ve sanata yönelik ilginin duygu-algı alt boyutu ve sanata yönelik ilginin davranış alt boyutları ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çerçevede sanat ilgisinin duygu algı alt boyutu ile ilgili oluşturulan hipotez ve sanat ilgisinin davranış alt boyutu ile ilgili oluşturulan hipotez desteklenmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise dindarlığın sanata yönelik ilgi üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın temel değişkenlerinden sanata yönelik ilgi ile maneviyat arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan pearson kolerasyon analizi sonucunda iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasındaki ilişkileri incelemek üzere yapılan pearson kolerasyon analizi neticesinde psikolojik iyi oluş ile maneviyat arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Çalışmada yer alan temel değişkenlerden psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasındaki

ilişkileri incelemek üzere yapılan pearson kolerasyon ve regresyon analizleri sonucunda anlamlı ilişler tespit edilmiştir. Buna göre psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise dindarlığın psikolojik iyi oluş üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmada elde edilen temel verilere bakıldığında sosyo-demografik değişkenler hariç temel hipotezlerin desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla teorik düzlemde sanata yönelik tutum ya da ilgi ile dindarlık ilişkisi ve etkileşimine yönelik yapılan çalışmaları desteklediği söylenebilir. Bu araştırmanın özellikle din psikolojisi alanında hali hazırda az sayıda olan sanata yönelik ilgi ile dindarlık, sanata yönelik ilgi ile psikolojik iyi oluş, sanata yönelik ilgi ile maneviyat ilişkisi etrafında yapılacak çalışmalara katkı sağlaması ve kaynak teşkil etmesi beklenmektedir. Bu konular etrafında farklı örneklem gruplarıyla yapılacak olan araştırmalar, bahsi geçen değişkenler arasındaki ilişkinin ve etkileşimin ortaya çıkması bakımından önemli görülmektedir.

Sanat gerek psikolojik gerekse dini açıdan birçok faktörü içerisinde barındırmasıyla insanların toplumsal ve kültürel yaşam aynası niteliğindedir. Dolayısıyla sanatın gelişim göstermesi ve devamlılık arz etmesi nesil aktarımıyla beraber kültürel bir miras niteliği taşımaktadır. Bu aktarımda söz konusu bireylerin sanat ilgisi ve tutumu ön planda olduğu kadar yetiştiği ailenin sanata yönelik tutumu ve ilgisi de önemlidir. Diğer taraftan mevcut araştırmada özellikle gençlerin sanata yönelik ilgi sergiledikleri; bu yönüyle önceki nesillerden ayrı konumlandıkları dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Türk- İslam kültür ve sanatının doğru usul ve kaidelerince aktarımında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki gerek 4-6 yaş gerekse yetişkin Kur'an Kurslarında, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren okul ve Halk Eğitim Merkezlerinde çocuklara, gençlere ve yetişkinlere yönelik sanat faaliyetlerinin oluşturulması ve halihazırda olan sanat eğitimlerinin artırılması tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar Çınar, H. (2018). Din Görevlilerinin Dini Yönelim Biçimleri ile Psikolojik İyi Oluş Durumları Arasındaki İlişki: Sivas Örneği. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)*, XIII(26), Article 26.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdoğan, B. (2001). Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlâk. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 213-245.
- Akın, A., ve Akın, Ü. (Ed.). (2019). *Psikolojide Güncel Kavramlar I—Pozitif Psikoloji*. Nobel Yayıncılık.
- Aktu, Y. (2016). Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 162-177.
- Albayrak, G. (2013). *Psiko-Eğitim Programı İle Psikodrama'nın, Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluş'larına Etkisinin Karşılaştırılması* [Doktora Tezi]. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Albayrak, M. (2012). *Estetik'in Serüveni Sanat Felsefesi*. Akçağ Yayınları.
- Algan, T. (2023). *Çözüm Odaklı Aile Danışmanlığı'na Dayalı Ailelerle Sosyal Hizmet Uygulamasının Evli Bireylerin Psikolojik İyi Oluş Düzeyi Ve Aile Yaşam Doyumuna Etkisi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Alıcı, M. (2018). Dindar Değil Maneviyatçım: Postmodern Din Bilimlerinde Maneviyat-Dindarlık Tartışmaları. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6(16), 11-20. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.454620>
- Alıcı, Ş. (2019). *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Sanat İlgileri İle Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Aliçavuşoğlu, E. (2012). *Psikanaliz, Freud Ve Sanat*. 20, 1-16.
- Allen, P. B. (1995). *Art Is a Way of Knowing: A Guide to Self-Knowledge and Spiritual Fulfilment Through Creativity*. Shambhala Publications.
- Allport, G. W. (1950). *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*. The

Macmillan Company.

- Altıntaş, H. (1998). Kur'an ve Estetik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1-4), Article 1-4.
- Anuştekin, M. N. (2023). *Ergenlerde Hayatın Anlamı, Psikolojik İyi Oluş, Dindarlık İlişkisi (Diyarbakır Örneği)* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Arca, S. (2019). *Spirituality and Contemporary Art* [Yüksek Lisans Tezi]. Department of Art History, Curating and Visual Studies The University of Birmingham.
- Arık, A. S. (2021). *Antik Mısır Heykel Sanatında Sembolik İfade Biçimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Arslan, A. (2018). *Felsefeye Giriş*. Bb101 Yayınları.
- Artut, K. (2004). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Aslan, M. (1997). Müslüman Sanatçı Kimliği Üzerine Düşünceler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 301-307.
- Aslan, R., ve Bakış, R. (2020). Ali Şeriatî'de Varoluş İmkânı Olarak Din ve Sanat. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(2), Article 2. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4399298>
- Atan, A. (2014). İslam Sanatında Özgünlük ve Evrensellik. *Dinî Yayınlar Kongresi*, 213-232.
- Ateş, B., ve Çelik, O. (2018). Öğretmen Adaylarında Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcısı Olarak Algılanan Sosyal Yetkinlik ve Güvengelik. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 444-460. <https://doi.org/10.17556/erziefd.403476>
- Ayan, G. (2021). *Babaların Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri İle İlköğretim Düzeyinde Eğitim Gören Çocuklarının Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Toros Üniversitesi.
- Ayapbek, R. (2021). Evli Bireylerde Partnere Saygı Ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Aydın, M. S. (2001). *Din Felsefesi* (9. bs). İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Ayhan, H. (2019). *Dini Tutumun Adalete Duyarlılık, Ahlaki Yüreklilik Ve Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Ayten, A. (2004). *Kendini Gerçekleştirme ve Din* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ayten, A. (2006). William James (1842-1910) ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(3).
- Ayten, A. (2017). *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri* (5. bs). İz Yayıncılık.
- Ayvazoğlu, B. (1992). *İslam Estetiği*. Ağaç Yayıncılık.
- Bahadır, A. (2007). *Jung ve Din*. İz Yayıncılık.
- Bakkal, A. (2015). Kâbe ve Sembolizm. *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantısı*, 297-316.
- Balcı Arvas, F. (2016). *Psikoloji Din ve Mutluluk -Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme* (1. bs). Emin Yayınları.
- Baltacı, C. (2019). *İslam Medeniyeti Tarihi* (9. bs). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Başak, R. (2016). Musevilikte Sanat Ve Estetik Anlayışı. *İdil Dergisi*, 5(21), 477-490.
- Baysal, Ö. (2021). Johann Heinrich Füssli'nin "Karabasan" Temalı Eserlerinde Bilinçaltı Etkilerin Rüya, Korku ve Cinsellik Bağlamında İncelenmesi. İçinde A. Aytaç ve F. Geçen (Ed.), *Özel Konular İle A'dan Z'ye Sanat*. Gece Kitaplığı.
- Bazin, G. (1998). *Sanat Tarihi* (Ü. Nural ve S. Hilav, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Bedel, G. (2009). *The Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Spirituality Scale* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beit-Hallahmi, B., ve Argyle, M. (1975). *The Social Psychology of Religion*. Routledge ve Kegan Paul.
- Bell, S. (2011). Art Therapy and Spirituality. *Journal for the Study of Spirituality*, 1(2), 215-230.
- Bergin, A. E. (1983). Religiosity and Psychological Well-Being: A Critical Reevaluation and Meta-analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14, 170-184.
- Berryman, J. C., Taylor, A., Smythe, P. K., Lamont, A., ve Joiner, R. (2002). *Developmental*

Psychology and You (2. bs). Blackwell.

Birand, K. (1957). Dinin Mahiyeti Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1-4).

Boydaş, N. (2004). *Sanat Eleştirisine Giriş*. Gündüz Eğitim Ve Yay.

Brommer, G., ve Horn, G. F. (1985). *Art in Your World*. Davis Publications Inc.

Butterworth, G., ve Harris, M. (1994). *Principles of Developmental Psychology*. Psychology Press.

Can, Y., ve Gün, R. (2017). *İslam Sanatına Giriş*. Dem Yayınları.

Carr, A. (2016). *Pozitif Psikoloji* (Ü. Şendilek, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Cenkseven, F., ve Akbaş, T. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.

Cevizci, A. (2020). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. Say Yayınları.

Cirhinlioğlu, F. G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişkiler* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cirhinlioğlu, F. G. (2010). *Din Psikolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Corsini, R. J., ve Wedding, D. (2012). *Modern Psikoterapiler* (S. D. Çiftçi, E. Güzelyazıcı, ve M. Türkoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Coşkun, A. (2005). Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu. İçinde A. Coşkun (Çev.), *Din, Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*. İz Yayıncılık.

Coşkun, İ. (2000). İnanç-Sanat İlişkisi Üzerine Bir Deneme. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 2(4).

Coşkun, Ü. (2021). *Boşanmış Ebeveynlere Sahip Ergenlerle Ailesi İle Yaşayan Ergenlerde Sosyal Destek Algıları İle Psikolojik İyi Olma Durumlarının İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.

Cox, J. L. (2004). *Kutsal İfade Etmek Din: Fenomenolojisine Giriş* (F. Aydın, Çev.). İz

Yayıncılık.

- Çağış, Z. G. (2023). *Tüm İnsanlıkla Özdeşleşmenin Öznel İyi Oluş, Psikolojik İyi Oluş Ve Fiziksel Sağlık İle İlişkisinde Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolü* [Doktora Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Çam, N. (2006). *"Tebliğde Sanat Unsurlarının Kullanımı", Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*. TDV Yayınları.
- Çam, N. (2020). *İslamda Sanat Sanatta İslam* (8. bs). Akçağ Yayınları.
- Çelik, İ. (2006). *Gelenekselci Ekolün Tasavvufî Görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Y. (2023). *Sıla-i Rahim Yalnızlık Psikolojik İyi Oluş ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler* [Doktora Tezi]. Onkuz Mayıs Üniversitesi.
- Çelikkın, Ş. (2017). Sigmund Freud'da Yaratmanın Psikolojisi: Psikanalitik Sanat. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 220-227.
- Çınar, M. N. (2019). *Sanat Uygulamalarına Dayalı Psiko-Eğitim Programının Psikolojik Sağlık Üzerine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çoban, A. (2020). *Ruh ve Beden Sağlığı İçin: Müzik Terapi*. Timaş Yayınları.
- Dal, S., ve Sevüktekin, M. (2018). Türkiye'de Öznel İyi Oluş'un Yaşam Alanları Yaklaşımı İle Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 433-446. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.351465>
- Dede, H. (2017). *Ebeveyni Sanat Eğitimcisi Olan Öğrencilerin Sanata Karşı İlgi Düzeyleri İle Yaratıcılık Düzeyleri Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demirkol, A. (1999). *19. Yüzyıl Resim Sanatında Sosyolojik Açından Kadın Konumu* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Derman, M. H. (1997). Hat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 427-437). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Deveci, A. (2015). Selçuklu Dönemi Resim Çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*

Dergisi, 5(9), 93-111.

Dikeçligil, B. (1997). Bir Analiz Denemesi “Sosyal Yapı” ve “Toplumsal Yapı”. *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayı*, 15, 647-666.

Dılmaç, S. (2019). Hegel Estetiğinde Sanatın Anlamlandırılışı. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 102-122.

Doğan, M. (2016). *Sabır Psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.

Doğru, N. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Stres, Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Sosyal Destek Değişkenleri Bakımından İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi: Kan Bağı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma: C. 303 y.* [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat Algısı ve Yansımaları*. Çamlıca Yayınları.

Ekinci, O. (2023). Snatın İç ve Dış Dinamikleri. İçinde *Sanat Sosyolojisi*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Ekinci Piri, A. (2022). *Görsel Sanatlar Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Sanat Eğitimine Yönelik Tutumları Ve Psikolojik İyi Oluşları Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ekşioğlu, H. (2011). *İnanç veya Dünya Görüşüne Sahip Olma Tarzıyla Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.

Eliot, T. S. (1981). *Edebiyat Üzerine Düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergin, G. (2023). *Personel Güçlendirmenin İnovatif Çalışma Davranışına Etkisinde Psikolojik İyi Oluşun Aracı Rolü Ve Buna Yönelik Bir Araştırma* [Doktora Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.

Erinç, S. M. (2011). *Sanat Psikolojisi'ne Giriş*. Ütopya Yayınevi.

Ersoy, A. (1988). *Türk Tezhip Sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Yayınları.

Ersoy, A. (2002). *Sanat Kavramlarına Giriş*. Yorum Sanat ve Yayıncılık.

- Eryılmaz, A. (2013). Pozitif Psikolojinin Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Gelişimsel ve Önleyici Hizmetler Bağlamında Kullanılması. *The Journal of Happiness ve Well-Being*, 1(1), 1-22.
- Esenyel, A. (2019). Bir Sanat Eseri Olarak Yaşamın Anlamı. *Felsefe Arkivi*, 50, 65-77. <https://doi.org/10.26650/arcp2019-589763>
- Evans-Pritchard, E. (1998). *İlkelerde Din* (H. Portakal, Çev.). Öteki Yayınları.
- Fischer, E. (1990). *Sanatın Gerekliliği* (C. Çapan, Çev.). Verso Yayınları.
- Freud, S. (1971). *Totem ve Tabu* (N. Berkes, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Freud, S. (1987). *Hız. Musa ve Tektanrıçılık* (K. Şipal, Çev.). Bağlam Yayınları.
- Freud, S. (1998). *Ruh Çözümlemesine Giriş Konferansları* (E. Kapkın ve A. T. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.
- Freud, S. (2001). *Leonardo da Vinci A Memory of His Childhood*. Translated by Alan Tyhson.
- Freud, S. (2004). *Uygarlığın Huzursuzluğu* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Freud, S. (2014). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine* (K. Şipal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü* (A. Çalışlar, Çev.). Cem Yayınevi.
- Fromm, E. (1993). *Psikanaliz ve Din* (A. Arıtan, Çev.). Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak Ya da Olmak* (A. Arıtan, Çev.). Arıtan Yayınları.
- Fromm, E. (2019). *Psikanaliz ve Din: Freud, Jung ve Din Algısı* (E. Erten, Çev.). Say Yayınları.
- Gazali, İ. (t.y.). *Büyük İslam Dini: İman Prensipleri İslam Düşüncesi ve Ahlakı* (A. Aydın, Çev.; Dilek Matbaası).
- Geçtan, E. (1992). *Varoluş ve Psikiyatri*. Remzi Kitabevi.
- Gençaydın, Z. (2002). Sanat Eğitimcisi Yetiştirmede G.E.F. Resim-İş Bölümünün Yeri ve Bugünkü Durumu. İçinde *I. Sanat Eğitimi Sempozyumu* (ss. 25-30). Gazi Üniversitesi.
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik Danışma* (N. Voltan Acar, Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Glock, C. Y. (1998). Dindarlığın Boyutları Üzerine. İçinde M. E. Köktaş ve Y. Aktay (Ed.)M. E.

- Köktaş (Çev.), *Din Sosyolojisi* (ss. 252-270). Vadi Yayınları.
- Goud, J. (2020). Art and Spirituality. Explored on the Levels of Experience, Meaning and Research. *Perichoresis*, 18(3), 21-32. <https://doi.org/10.2478/perc-2020-0014>
- Göcen, G. (2013). Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma. *Toplum Bilimleri (Dergi)*, VII(13), Article 13.
- Gönül, M., ve Altıntuğ, O. (2014). Dinler ve Mûsikî. *İstem*, 24, 43-62.
- Grzymkowski, E. (2020). *Sanat 101* (O. Düz, Çev.). Say Yayınları.
- Gül, M. (2023). *Sanat ve Mâneviyat İlişkisi Açısından Wassily Kandinsky'nin Sanat Kuramındaki Temel Kavramlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.
- Gülgen, H. (2019). *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi* (7. bs). Emin Yayınları.
- Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. İçinde Ü. Günay ve C. Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyolojisi* (1. bs, ss. 1-59). Karahan Kitabevi.
- Güngör, H. N. (2022). *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Sanat Eğitime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gürel, M. (2017). *Gelenekselci Ekolün Sanat Anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürkan, T., Gözütok, D., Pektaş, S., Babadoğan, C., ve Gürbüzürk, O. (1998). *Eğitim Bilimine Giriş* (F. Varış, Ed.). Alkım Yayınları.
- Gürsu, O. (2011). *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi: C. XVIII, 309 y.* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=engvetidno=3772veBilimDali=Din>
- Hacikeleşoğlu, H. (2022). *Ebeveyn Algısı, Kişilik ve Tanrı Tasavvuru* (1. bs). Çamlıca Yayınları.
- Hacikeleşoğlu, H., Vural, M. E., ve Geçer, H. (2024). Covid-19 Korkusu, Ruh Sağlığı ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Risk Grubundaki Yaşlılar Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 19(61), Article 61. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1352438>

- Hamurcu, H. (2011). *Ergenlerin Yetkinlik İnançları Ve Psikolojik İyi Oluşlarını Yordamada Psikolojik İhtiyaçlar* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Hayta, A. (2000). U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), Article 1.
- Hefferon, K., ve Boniwell, I. (2018). *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar* (T. Doğan, Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hekimoğlu, F. G. (2023). Sanat Terapisi Sürecinde Aktif İmgelem Tekniğinin Jung Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58, Article 58. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1389151>
- Hızal, A. Y. (2017). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Görsel Sanatlara ve Sanat Etkinliğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hicks, L. E. (2004). Infinite and Finite Games: Play and Visual Culture. *Studies in Art Education*, 45, 285-297. <https://doi.org/10.2307/1321065>
- Hill, P. C., ve Pargament, K. I. (2015). Din ve Maneviyatın Kavramlaştırılması ve Ölçülmesindeki Gelişmeler -Beden ve Ruh Sağlığı Araştırmaları İçin Olası Bulgular (M. Ulu, Çev.). *Bilimname:Düşünce Platformu, XXVIII*, 343-368.
- Hill, P. C., Pargament, K. I., W. Hood Jr, R., Mccullough, M. E., SWYERS, J. P., Larson, D. B., ve Zinnbauer, B. J. (2013). Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme Ve Ayrılma Noktaları (N. Kimter, Çev.). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 85-118.
- Hodges, S. (2002). Mental Health, Depression, and Dimensions of Spirituality and Religion. *Journal of Adult Development*, 9(2), 109-115. <https://doi.org/10.1023/A:1015733329006>
- Hofstadter, A., ve Kuhns, R. F. (Ed.). (1964). *Philosophies of Art and Beauty: Selected Readings in Aesthetics from Plato to Heidegger*. Chicago: University of Chicago Press. <http://archive.org/details/philosophiesofar00hofs>
- Holder, M. D., Coleman, B., ve Wallace, J. M. (2010). Spirituality, Religiousness, and Happiness in Children Aged 8–12 Years. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 11(2), 131-150. <https://doi.org/10.1007/s10902-008-9126-1>

- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık Ve Maneviyat İle Ruhsal Ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 209-240.
- Hökelekli, H. (2020a). *Din Psikolojisi* (15. bs). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hökelekli, H. (2020b). *Din Psikolojisine Giriş*. Dem Yayınları.
- Hüseynova, G. (2019). Eski Misir Krallık Dönemlerinde Sanat ve Müzik Kültürü Üzerine Kısa Bir İnceleme. *The Journal of Social Science*, 3(5).
<https://doi.org/10.30520/tjsosci.511216>
- İzzetbegoviç, A. (2015). *Doğu Batı Arasında İslam* (S. Şaban, Çev.). Klasik Yayınevi.
- Jahan, M., ve Khan, S. (2014). Psychological Well-Being: Spirituality and Successful Aging. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 5(7), Article 7.
- James, W. (2008). *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. ARC Manor LLC.
- Jung, C. G. (2017). *Psikoloji ve Din* (R. Karabey, Çev.). Okyanus Yayınları.
- Kahraman, M. E., ve Bostancıoğlu, B. (2017). Sanat Terapisi Yönteminin Ve Tekniklerinin Sağlık—İyileştirme Gücü Üzerindeki Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 150-162.
<https://doi.org/10.14514/BYK.m.21478082.2017.5/2.150-162>
- Kalaycı, A. (2019). *Maneviyat ve Ödomanik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Bilgeliğin Aracılık Rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni Medeniyet Üzerine Notlar* (2. bs). İnsan Yayınları.
- Kalkan, A. (2007). *Müslümanın Sanat Anlayışı*. Rağbet Yayınları.
- Kandinsky, W. (2021). *Sanatta Maneviyat Üzerine* (G. Yıldız, Çev.). Yitik Ülke Yayınları.
- Kaplan, K. (2016). *Evli Bireylerde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumların, Evlilik Doyumuna Ve Psikolojik İyi Oluş Durumuna Etkisinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Kar, Ö., ve Toros, F. (2015). Aile İçi Şiddet Ve Çocuk İstismari Olgularında Sanat Terapisi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88858>

- Kar, S. (2014). Din, Aydınlanma ve Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 173-192.
- Karaca, F. (2001). Din Psikolojisinde Metot Sorunu Ve Bir Dindanlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu. *Ekev Akdemi Dergisi*, 3(1), 187-200.
- Karaca, F. (2017). *Din Psikolojisi* (3. bs). Eser Ofset Matbaacılık.
- Karaçam, A. (2016). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Başarı Algılarında Yordayıcı Olarak Akademik İyimserlik, Psikolojik İyi Oluş Ve Fiziksel Saygı* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Karakaya, Y. (2021). *Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş: Ana Babaya Bağlanma Ve Duyarlı Sevgi Değişkenlerine Göre Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Karlı, N. (2019). Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, Article 15.
- Karlı, N. (2021). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, Article 53. <https://doi.org/10.21054/deuifd.895059>
- Kartopu, S. (2012). *Kaygının Kader Alguları ile İlişkisi: Kahramanmaraş Örneği* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 19, Article 19.
- Kaya Göktepe, A. (2014). *Dışavurumcu Sanat Terapinin Üniversite Öğrencilerinde Akış Durumu Ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
- Kaya Göktepe, A. (2018). *Dinî İçerikli Müzik Terapinin Üniversite Öğrencilerinde Duygu Durumu, Kaygı ve Algılanan Stres Düzeyi Üzerindeki Etkisi: C. XVI, 336 y.* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=trvetidno=27243veBilimDali=Din>
- Kayabaş, G. (2021). *Resim-İş Ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Sanat Eğitimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Erzincan İli Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

- Kayaoğlu, A. (2019). Algılama. İçinde L. Bilgin ve A. A. Cengiz (Ed.), *Davranış Bilimleri II*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım. *Dini Araştırmalar*, 5(15), 121-138.
- Kayıklık, H. (2006). Dini İnkâr Bağlamında Turan Dursun. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-14.
- Kerimova, M. (2017). Personality Traits of Artists. *Journal of Awareness*, 2(3), Article 3S.
- Keskinoğlu, M. Ş., Ekşi, F., ve Ekşi, H. (2019). İyi Oluşun Maneviyat Endeksi Ölçeği'nin Uyarlanması. *Social Sciences*, 14(3), 723-737.
- Kılıççeker, E. N. (2022). *Erken Dönem Hıristiyanlığında Din-Sanat İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kırca, B. (2019). Spiritual Dimension in Art Therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 4(3), Article 3.
- Kıyar, N., ve Karkın, N. (2013). Mimesis'in Yapıbozumsal Dönüşümleri. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(7), 93-98.
- Koç, T. (2008). *İslam Estetiği*. İsam Yayınları.
- Koç, T. (2009). Sanat. İçinde TDV *İslam Ansiklopedisi* (C. 36). <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanat>
- Konak, R. (2013). İslam'da Tasvir Yasağı Sorunu ve Minyatür Sanatı. *International Journal of Social Science*, 6(1), 967-988.
- Konyalıoğlu, G. (2018). *Sanatın İyileştirme ve Sağaltıcı Etkisi Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Korlaelçi, M. (1993). Din-Kültür İlişkisi. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 8.
- Kök, A. (2019). *Hadislerde Kadın ve Fitrat* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Koroğlu, G. (2004). İkonoklazma Döneminden Bizans Resim Sanatı Örnekleri. İçinde *Sanat ve İnanç/2* (1. bs). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

- Köse, A., ve Ayten, A. (2019). *Din Psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Köse, E. (2019). *Sanatla Terapi Uygulamalarının Huzurevinde Kalan Yaşlıların Yalnızlık ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, N. (2018). *Öğretmenlerin Psikolojik Sermaye Algıları İle Psikolojik İyi Oluşları ve İş Doyumları Arasındaki İlişki* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kuyumcu, B. (2012). *Üniversite Öğrencilerinin Duygularını Fark Etmeleri Ve İfade Etmeleri İle Psikolojik İyi Oluşları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Küçük, M. A. (2019). İsa'nın Doğumu-İkonografi İlişkisi Üzerine. *Dini Araştırmalar*, 22(55 (15-06-2019)), 181-212. <https://doi.org/10.15745/da.545843>
- Küliğ Atabey, D. (2023). *Tasarlanmış Sia Enstrümanı Destekli Kişilerarası İlişkiler Temelli Grup Uygulamasının Psikolojik İyi Oluşa ve Yaratıcılığa Etkisi* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Leaman, O. (2012). *İslam Estetiğine Giriş* (N. Yılmaz, Çev.). Küre Yayınları.
- Leuba, J. H. (1917). Art and Religion. *International Journal of Ethics*, 4(27), 512-519.
- Loewenthal, K. M. (2000). *Psychology of Religion*. Oneworld Publications.
- Mahir, F. B. (2020). Minyatür. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 118-123).
- Maritain, J. (1930). *Religion et Culture*. Cerf.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row.
- Maslow, A. (1993). *The Farther Reaches of Human Nature*. Penguin Books.
- Mastandrea, S., Fagioli, S., ve Biasi, V. (2019). Art and Psychological Well-Being: Linking the Brain to the Aesthetic Emotion. *Frontiers in Psychology*, 10.
- Masters, C. L. (2005). *Clay Sculpture Within An Object Relational Therapy: A Phenomenological-Hermeneutic Case Study* [Thesis For The Master Of Arts Degree İn Clinical Psychology]. Rhodes University Department Of Psychology.

- May, R. (1994). *Yaratma Cesareti* (A. Oysal, Çev.; 2. bs). Metis Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. Dem Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 465-478.
- Memiş, M. (2022). *Yüksek Öğrenim Görmüş Bireylerde Dindarlıkla, Demokratik, Bilimsel ve Sanata Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Antalya Örneği* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Mercin, L., ve Alakuş, A. O. (2007). Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği. *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 14-20.
- Mete, R. (2005). *Yahudi, Hristiyan ve Müslüman Sanatlarında Kudüs İmgesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moon, C. (2001). Prayer, Sacraments, Grace. İçinde M. Farrelly Hansen (Ed.), *Spirituality and art therapy: Living the connection* (ss. 29-51). Jessica Kingsley Publishers.
- Moran, B. (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Muraz, Ö. (2023). Çağdaş Batı Sanatı Ve Din İlişkisi Üzerine. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(27).
- Mutluel, O. (2011). İslam Sanatının Oluşumundaki Etkenler. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 19-27.
- Nasr, S. H. (1995). *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi* (Ş. Yalçın, Çev.). İz Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2016). *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı* (Ş. Yalçın, Çev.). İnsan Yayınları.
- Oğuz Duran, N., ve Tezer, E. (2007). Sanat Etkinlikleriyle Zenginleştirilmiş Grupla Psikolojik Danışma Programının Üniversite Öğrencilerinin İyilik Hali Üzerine Etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28).
- Oğuz, M. (2023). *Gelişim Dönemlerine Göre Dindarlık ve Sanata Yönelik Tutum* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Oğuzkan, F. (1985). *Orta Dereceli Okullarda Öğretim (Amaç, İlke, Yöntem ve Teknikler)*. Emel Matbaacılık.

- Onay, A. (2004). *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*. Dem Yayınları.
- Öğüt, R. N. (2004). Modern Toplumda Sanat ve İnanç. İçinde *Sanat ve İnaç / 1* (1. bs). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Ökten, S. (2016). *Gelenek Sanat ve Medeniyet* (2. bs). Sufi Kitap Yayınları.
- Ören, Ş. (2015). Sanatın Doğuşunda İletişimle Aralarındaki Varoluşsal Birliktelik ve Sanat Eyleminde Psikolojik İletişimin Önemi. *Atatürk İletişim Dergisi*, 8, Article 8.
- Ötgün, C. (2008). Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2).
- Öz Çelikbaş, E. (2019a). Dışavurumcu Sanat Terapisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Article 1.
- Öz Çelikbaş, E. (2019b). Dışavurumcu Sanat Terapisinde Resim Terapisi Alternatif Uygulamaları: Origami Kirigami Ve Kat'ı Sanatı İncelemesi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 6(2), 48-60.
- Özcan, N. (2012). Türk Din Mûsikisi. İçinde M. Serin (Ed.), *İslâm Sanatları Tarihi* (4. bs). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, M. (2019). *Plastik Sanatlar Ve Psikoloji İlişkisi: Resim Sanatının Psikoterapide Kullanımı* [Yüksek Lisans Tezi]. Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, A. Ç. (2021). *Ergenlerde Psikolojik İyi Oluşun Bireysel ve Okul İle İlgili Faktörler Açısından İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özer Eröz, G. (2015). *Hindistan'da Din ve Kil* [Sanatta Yeterlik Tezi]. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özgenç, N. (2015). Avrupa Sanatı'nda Din Ve Sanat İlişkisi Ve Sanatsal İfade Aracı Olarak Francis Assisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(5), 85-94.
- Özmete, E. (2016). Evli Kadınlar ve Erkekler İçin Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlaması. *Bilig*, 78, 361-391.
- Öztürk, E. E. (2013). *İyimserlik ve Dindarlık* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Paden, W. E. (2008). *Kutsalın Yorumu* (A. Kurt, Çev.). Sentez Yayınları.

- Palmer, M. (1997). *Freud and Jung on Religion*. Routledge and Kegan Paul.
- Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1).
- Park, C. L. (2013). Din ve Anlam. İçinde İ. Çapcıoğlu ve A. Ayten (Ed.)İ. Yenen (Çev.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*. Phoenix Yayınevi.
- Peker, H. (1990). Suçlularda Dini Davranışlar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 93-124.
- Peker, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Polatçı, S. (2011). *Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayılımı Ve Psikolojik İyi Oluşun Rolü* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Puchalski, C. M. (2012). Spirituality in the Cancer Trajectory. *Annals Of Oncology*, 23(3), 49-55. <https://doi.org/10.1093/annonc/mds088>
- Pür, İ. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), Article 1. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1090203>
- Ryan, R. M., ve Deci, E. L. (2008). Hedonia, Eudaimonia, And Well-Being: An Introduction. *Journal Of Happiness Studies*, 9, 1-11.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C. D., ve Singer, B. H. (2008). Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13-39. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>
- Sadıkoglu, P. (2006). *Antik Mısır'ın Günümüz Sanatına Uzantıları ve Bir Yeniden Yorumlama* [Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saleem, R. (2017). Spirituality in Relation to Quality of Life and Psychological Well-Being Among Religious and Non-Religious Persons. *Indian Journal of Positive Psychology*, 8(3), 420-424.

- San, İ. (1982). Kùltür Aktarımı ve Çağdaş Kùltür Sorunu İçinde Sanat Eğitiminin Yeri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000976
- Sarı, D. (2024). *Duygusal Őemalar İle Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkide Duygu Dúzenleme ve Bilişsel Esneklięin Rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Sarı, E. (2018). Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi Ve Değeri Üzerine. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 131-154.
- Saygın, Z. (2022). *Sanat: Geleneksel ve Modern* [Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schultz, D. P., ve Schultz, S. E. (2020). *Modern Psikoloji Tarihi* (Y. Aslay, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Schuon, F. (2007). *Art from the Sacred to the Profane: East and West*. World Wisdom Books.
- Schuon, F. (2013). *Manevi Perspektifler* (N. Mehdiyev, Çev.). İnsan Yayınları.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek Mutluluk* (S. Kunt, Çev.). Hyb Yayınları.
- Serin, M. (2012). Sanat. İçinde M. Serin (Ed.), *İslâm Sanatları Tarihi* (4. bs). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sezen, Y. (1998). *Sosyoloji Açısından Din*. İFAV.
- Shiner, L. (2004). *Sanatın İcadı Bir Kùltür Tarihi* (İ. Türkmen, Çev.; 1. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Sonmez, F., ve Nart, S. (2022). Antropomorfizm: Kavramın Tarihi, Teoriler ve Tüketici Davranışları Bağlamında Bir Literatür İncelemesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 580-613.
- Sönmezdağ Zöngür, C. (2020). Hindu Sanatında Őiva Heykelleri ve Sembolleri. *The Journal of Academic Social Science*, 106, Article 106. <https://doi.org/10.29228/ASOS.43714>
- Sözer, Ö. T. (2017). *Üniversite Öğrencilerinde Kimlik Duygusu, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş* [Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Stadlerová, H. (2011). The Contribution of Special Art Education in Shaping the Mental and Social Well-Being of the Individual. *Health Literacy Through Education*, 21.

- Stanard, R. P., Sandhu, D. S., ve Painter, L. C. (2000). Assessment of Spirituality in Counseling. *Journal of Counseling ve Development*, 78(2), 204-210. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2000.tb02579.x>
- Stark, ve Glock, C. Y. (1970). *American Piety-The Nature of Religious Commitment* (İlk baskı). University of California Press.
- Şahin, R., Sarıkaya, Y., ve Baloğlu, M. (2017). Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(28), 681-702. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12470>
- Şenol, T. (2023). *Sanat Terapisi Yöntemindeki Uygulamada Biçimsel ve İçeriksel Çözümlemeler* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Şeriatı, A. (2004). *Sanat* (E. Okumuş ve Ş. Öcal, Çev.). Anka Yayınları.
- Şirin, T. (2018). Maneviyat Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Turkish Studies*, 13(Volume 13 Issue 18), 1283-1309. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13996>
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6. bs). Pearson.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Tartı, N. (2015). Sanat ile Dinin Bazı Ortak Yönleri Üzerine Bir Deneme. *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı*, 33-44.
- Taş, K. (2006). Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma. İçinde Ü. Günay ve C. Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Karahan Kitabevi.
- Taşgın, A. (2020). Gelişim Psikolojisinde Temel Kavramlar. İçinde *Gelişim Psikolojisi*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Taşkesen, O. (2014). Developing Interest in Art Scale and Determining the Relation Between Personality Type of Teacher Candidates and Their Interest in Art. *Educational Research and Reviews*, 9(8), 216-226. <https://doi.org/10.5897/ERR2014.1741>
- Taşkesen, O., Naldan Ciminli, F., ve Güler, E. (2017). Investigating the Museum and Art Interests of the Students in Fine Arts and Anatolian High Schools. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 3(2), 1-14.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.

- Thauvoye, E., Vanhooren, S., Vandenhoeck, A., ve Dezutter, J. (2018). Spirituality and Well-Being in Old Age: Exploring the Dimensions of Spirituality in Relation to Late-Life Functioning. *Journal of Religion and Health*, 57(6), 2167-2181. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0515-9>
- Tokat, L. (2005). Sanat Kutsalın İfşası mıdır? *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(29), 137-163.
- Tokat, L. (2015). Varoluşun Estetik Boyutu ve Din. *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı*, 123-144.
- Toprak, Y. (2018). *Maneviyat, Yaşam Amaçları ve İyi Oluş Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tunalı, İ. (1970). Soyut Sanatta Realite Kavrayışı. *Felsefe Arkivi*, 17, Article 17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iufad/issue/1319/15564>
- Tunalı, İ. (1975). Sanatın Psikolojik Anlami Ve Worringer'in Üslûp Analizi. *DergiPark*, 19. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iufad/issue/1321/15574>
- Tunalı, İ. (2008). *Estetik* (11. bs). Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2005). *Dünya Sanat Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Tümer, G. (1986). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28.
- Tümer, G. (1994). Din. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (C. 9). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkdoğan, O., ve Gökçe, O. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*. Çizgi Kitabevi.
- Türkmen, K. (2022). *Boyun Eğici Davranış Biçimlerine Dindarlık Tiplerinin ve Demografik Özelliklerin Etkisinin İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Uçan, A. (2002). Türkiye'de Çağdaş Sanat Eğitiminde Öğretmen Yetiştirme Süreci ve Başlıca Yapılanmalar. İçinde *Türkiye'de Sanat Eğitimi ve Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 1-23). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.
- Uludağ, K., ve Özer Eröz, G. (2016). Hinduizm Ve Terakota Tapınaklar. *Anadolu Üniversitesi*, 6(2).

- Uludağ, S. (1993). Cemâl. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 7). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2015). *İslam ve Musiki*. Dergah Yayınları.
- Uzun, Y. (2021). *Güncel Sanat Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Resim-İş Öğretmenliği Öğrencilerinin Güncel Sanata Yönelik Tutumlarının İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Ümmet, D., ve Yalın, H. S. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluşu Artırmaya Yönelik Bir Psiko-Eğitim Programının Etkililiğinin Sınanması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 575-587.
- Ünsal, E. (2018). Sanat ve Hayat Bağlamında Sanat/ Zanaat Söylemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1).
- Vural, M. E. (2016). *Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık Ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, M. E. (2021). *Hayatın Anlamı, Dindarlık Ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Vural, M. E., Hardal, F. S., ve Eymen Bakır, R. (2022). Din Bilimleri Çalışmalarında Betimsel Analiz, T-Test ve Anova: Örnek Uygulamalarla Veri Betimleme ve Grup Ortalamalarını Karşılaştırma. İçinde A. Ayten (Ed.), *Din Bilimlerinde Nicel Yöntem—Teorik Temel, Analiz, Yorumlama ve Raporlama* (1. bs). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Watters, W. (1992). *Deadly Doctrine: Health, Illness, and Christian God-Talk*. Prometheus Books. <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/851661?show=full>
- Willaime, J.-P. (1998). *Sociologie des Religions*. Presses Universitaires de France.
- Yalın, B. (2022). *Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Korku Düzeyleri İle Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Biruni Üniversitesi.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din / Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Karahan Kitabevi.
- Yıldız, F. (2018). *Sanatsal Yaratıcılık ve Psikopatoloji İlişkisine Dair Toplumsal Algının Lisans Düzeyi Sanat Eğitimi Alan Öğrencilere Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Yıldız, M. (1998). *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* [Doktora Tezi]. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, 1(1), 19-42.
- Yılmaz, C. (2019). Türk İslam Sanatının Doğduğu Coğrafyalardaki Eski sanat ve Kültür Çevreleri. İçinde A. Dünder (Ed.), *Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı* (2. bs). Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, N. (2023). *İslam Hat Sanatının Şekillenmesinde Biçim ve İçerik Açısından Kur'an'ın Etkisi* [Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yoon, E., Chang, C. C.-T., Clawson, A., Knoll, M., Aydin, F., Barsigian, L., ve Hughes, K. (2015). Religiousness, Spirituality, and Eudaimonic and Hedonic Well-Being. *Counselling Psychology Quarterly*, 28(2), 132-149. <https://doi.org/10.1080/09515070.2014.968528>
- Zastrow, C., ve Ashman, K. K. K. (2015). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre II Yetişkinlik—Yaşlılık* (S. E. Türközü ve B. Alparslan, Çev.). Nika Yayınevi.
- Zinnbauer, B. J., ve Pargament, K. I. (2013). Dindarlık ve Maneviyat. İçinde A. Ayten ve İ. Çapcıoğlu (Ed.)S. Düzgüner (Çev.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. Phoenix Yayınevi.
- Zöngür, C. (2020). Buda Heykelleri Ve Sembolleri. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(64).
- Zümbül, S. (2019). Öğretmen Adaylarının Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinde Bilinçli Farkındalık ve Affetmenin Yordayıcı Rollerini. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 20-36. <https://doi.org/10.12984/egedfd.481963>

EKLER

Ek 1. Sanat İlgisi Ölçeği

Yaşınız:

Cinsiyetiniz:

Sevgili Öğrenciler,

Bu envanter kişilere uygun bazı etkinliklere ilişkin ifadelerden oluşmaktadır.

Bu ifadeleri tek tek okuyarak ifadelere ne derece katılıp katılmadığınıza cevap veriniz.

Lütfen tüm ifadelere boş bırakmadan cevap veriniz.

KESİNLİKLE
KATILMIYORUM KATILMIYORUM KARARSIZIM KATILYORUM KATILYORUM
KESİNLİKLE

		1	2	3	4	5
1	Sanatla ilgili olduğunu düşündüğüm bir afiş gördüğümde durup bakarım					
2	Gazetelerin kültür ve sanat sayfalarını okurum.					
3	Arkadaşlarımla sanat üzerine sohbet etmekten zevk almam.*					
4	Sanatın bir dalyla amatörcü uğraşırım.					
5	Resim sergileri ilgimi çekmez.*					
6	Müzik albümlerinin içerisinde müzisyen bilgilerini okurum.					
7	Konserlerde enstrümanlarla ilgili bilgilendirmeleri dikkate alırım.					
8	Sanatla uğraşan bireylerin daha yaratıcı olduğunu düşünürüm.					
9	Gazetelerin kitap tanıtım eklerini okumayı sevmem.*					
10	Ailedeki bireylerle sanat olayları üzerine konuşur, tartışırım.					
11	Harçlığımdan sanatsal faaliyetler için para ayırmam gerektiğini düşünürüm.					
12	Güzel bir fotoğraf gördüğümde fotoğrafa ilişkin bilgi alma isteği duyarım.					
13	İnternette sanatsal olayları takip etmekten hoşlanmam.*					
14	Sanatın bireyin gelişimi için gerekli olduğunu düşünürüm.					
15	Televizyonda sanata ilişkin bir haber kulağıma geldiğinde dönüp bakarım.					
16	Müzik albümü almaktan hoşlanmam.*					
17	Sanatsal faaliyetlerle ilgili olumlu düşüncelere sahibim.					
18	Bir konserde eserle ilgili bilgilendirmeleri dikkate alırım.					
19	İnternette sanatçıları ve yapıtlarını araştırmayı severim.					
20	Sergilere bilgi ve deneyimi olabileceğini düşündüğüm bir arkadaşımınla giderim.					

Ek 2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Aşağıda katılıp ya da katılamayacağınız 8 ifade vardır. 1–7 arasındaki derecelendirmeyi kullanarak, her bir madde için uygun olan cevabınızı belirtiniz.

1	2	3	4	5	6	7
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Kararsızım	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

1. Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum
2. Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir
3. Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim
4. Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum
5. Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim
6. Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum
7. Geleceğim hakkında iyimserim
8. İnsanlar bana saygı duyar

Ek 3. Maneviyat Ölçeği

MANEVİYAT ÖLÇEĞİ

Elinizdeki ölçek bireyin maneviyatının farklı boyutlarını ölçmek üzere hazırlanmıştır. Ölçekte 27 Adet soru bulunmaktadır. Her bir ifadeyi okuduktan sonra, kendinizi değerlendirip sizin için en uygun seçeneğin numarasını işaretleyiniz Lütfen her ifadeye mutlaka tek yanıt veriniz ve kesinlikle boş bırakmayınız. Katkılarınız için teşekkür ederiz. En uygun yanıtları vereceğinizi ümit eder katkılarınız için teşekkür ederiz.		(1) Bana Hiç Uygun Değil	(2) Bana Uygun Değil	(3) Bana Biraz Uygun	(4) Bana Oldukça Uygun	(5) Bana Tamamen Uygun
1.	Allah'ın beni sevdiğini hissediyorum					
2.	Bir sorunla karşılaştığımda dua ederim					
3.	Dini etkinliklere katılırım					
4.	Dua ettiğimde Allah'a kendimi yakın hissedirim					
5.	Enerjisine inandığım şeyleri üzerimde taşıırım					
6.	Hayata dair bir hoşnutluk duygusu hissediyorum					
7.	Hayata gelmemin bir amacı olduğuna inanırım					
8.	Hayatımda büyük bir boşluk varmış gibi hissediyorum *					
9.	Maneviyatım bana güç verir.					
10.	Yediğim şeylerin enerjisinin beni etkilediğine inanıyorum					
11.	Hayatımı manevi kabullerime göre yaşarım					
12.	Maneviyat stresli durumlarla başa çıkmanı sağlar.					
13.	Hayatımın amacını halen bulabilmiş değilim *					
14.	Hayatta hiçbir şey sebepsiz olmaz					
15.	Hayatta iyilikle kötülüğün bir savaşı var					
16.	Her canlının taşıdığı bir enerji vardır					
17.	Her insan hayatının anlamını bulmaya çalışmalıdır					
18.	İlâhî bir gücün beni koruduğunu hissedirim.					
19.	Kâinatta, aşkın (ilâhî) bir varlığın olduğuna inanıyorum.					
20.	Maneviyat hayatın anlamıyla ilişkilidir.					
21.	Maneviyata önem veririm.					
22.	Kâinatta her şeyin bir bütünün parçası gibi birbirine bağlı olduğuna inanırım.					
23.	Maneviyatım davranışlarım üzerinde etkilidir.					
24.	Maneviyatımı güçlendirmek için bazı manevi egzersizler (zikir, meditasyon, dua vb.) yaparım.					
25.	Maneviyatla ilgili bir eğitim olduğuna görürsem katılmaya çalışırım.					
26.	Olduğum kişi olmaktan mutlu değilim.*					
27.	Maneviyat konusunda eğitim almak gerektiğine inanıyorum.					

Ek 4. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

Lütfen aşağıda size verilen her bir maddeyi, atlamadan dikkatlice okuyunuz ve kanaatinize en uygun ya da en yakın olan seçeneğin karşısına çarpı (X) işareti koyunuz. Her ifadeye mutlaka TEK yanıt veriniz ve kesinlikle BOŞ bırakmayınız.		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Dini inançlarım bütün hayatımı kapsar	()	()	()	()	()
2	Bir kimse her önemli karar aşamasında Allah'tan hakkında hayırlı olanı istemelidir	()	()	()	()	()
3	Allah'ın varlığını hep içimde hissediyorum	()	()	()	()	()
4	Dini inançlarım bazen davranışlarımı sınırlar	()	()	()	()	()
5	Dinimi bütün günlük işlerimin üzerinde tutmaya azami gayret sarf ederim	()	()	()	()	()
6	Dini inançlarım hayata bakış açımı belirler	()	()	()	()	()
7	Benim için hiçbir şey Allah'a ibadet etmekten daha önemli değildir	()	()	()	()	()
8	Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil	()	()	()	()	()
9	Dini inançlarımın günlük işlerimi etkilemesine izin vermem	()	()	()	()	()
10	Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum	()	()	()	()	()

EK 5. Etik Kurul Kararı

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

OTURUM TARİHİ	OTURUM SAYISI	KARAR SAYISI
28/12/2023	10	2023-259

KARAR NO: 2023-259

Dr. Öğr. Üyesi Hızır HACIKELEŞOĞLU'nun "Sanata Yönelik İlgi İle Psikolojik İyi Oluş ve Maneviyat Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışması etik yönden incelendi.

Dr. Öğr. Üyesi Hızır HACIKELEŞOĞLU'nun "Sanata Yönelik İlgi İle Psikolojik İyi Oluş ve Maneviyat Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmasının etik yönden uygun olduğuna, toplantıya katılanların oy birliği ile karar verildi.

ASLI GIBİDİR
28/12/2023

Doç. Dr. Tuba ACAR ERDOL
Başkan

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ	
Adı Soyadı	Sema ŞAHİN
Yabancı Dili	İngilizce
Orcid Numarası	0000-0002-7800-1471
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10583634
Lise	Şehit Sebahattin Koçak Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mesleki Deneyim	
Akademik Çalışmalar	